

hs

HISTORIČNI SEMINAR
2008

6

Historični seminar 6

Uredili

Katarina Keber in Katarina Šter

Ljubljana 2008

HISTORIČNI SEMINAR 6

Uredniški odbor Katarina Keber, Katarina Šter, Mojca Žagar Karer

Znanstvena monografija je recenzirana.

Uredili Katarina Keber in Katarina Šter

Jezikovni pregled Mojca Žagar Karer in Helena Dobrovoljc

Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Prelom Brane Vidmar

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Zanj Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Littera picta, d. o. o., Ljubljana

Naklada 120

Monografija je v elektronski obliki dostopna na URL:

<http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga>

ISBN elektronske izdaje: 978-961-254-060-9

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789612540609>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(082)

930.1(082)

HISTORIČNI seminar 6 / uredili Katarina Keber in Katarina Šter. -
Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008

ISBN 978-961-254-059-3

1. Keber, Katarina

237840640

© 2008, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

KAZALO

<i>Uvodnik</i>	5
<i>Editorial</i>	7
Mojca Kovačič: <i>Veronika Deseniška – nesrečne ljubezni in prepovedane poroke v srednjem veku</i>	9
Neva Makuc: <i>Dante Alighieri in slovensko ozemlje</i>	41
Gordan Ravančić: <i>Direktni učinci Crne smrti u Dubrovniku 1348. godine</i>	57
Boris Golec: <i>Nova spoznanja o življenju in pozabljenem potomstvu Janeza Vajkarda Valvasorja</i>	77
Pavlina Bobič: <i>»Bog na naši strani:« Anglikanska cerkev in prva svetovna vojna</i>	119
Bojan Godeša: <i>Dileme glede državnopravnega položaja Slovenije med drugo svetovno vojno</i>	139
Hrvoje Petrić: <i>Što je povijest okoliša?</i>	157
Annamaria Lesigang Bruckmüller: <i>Še nekaj o Gladičevem galicinjiju</i>	177
Prue Chamberlayne: <i>Comparing cases and policy relevance: squeezing the juice from biographical methods</i>	199

Uvodnik

Pesem Rubéna Daría z naslovom *Usodnost*, ki izpostavlja temeljna eksistencialna vprašanja in paradokse človekovega bivanja, med drugim ubesedi tudi grozo *ne vedeti, kam gremo, in ne, od kod prihajamo*. To so velika vprašanja eksistence, a vendar se človek o tem sprašuje tudi v povsem vsakdanjih trenutkih in situacijah svojega življenja in dela. Od kod? In kam?

Da bi vedeli, kam gremo, moramo vedeti, od kod prihajamo. Smer prehojene poti lahko motrimo z gledišča sedanjega trenutka; le tako lahko nadaljujemo isto pot ali zavijemo drugam. Kar je za nami, je naš smerokaz za naprej. Tudi *Historični seminar* tako s svojimi predavanji kot publikacijami z različnih zornih kotov osvetljuje žariščne točke, od koder prihajamo – da bi lahko zaslutili smer, v katero se podajamo. Tematike, ki na prvi pogled z našim časom in prostorom morda nimajo dosti skupnega, so v tej luči še kako aktualne. Pomagajo nam razumeti vzvode, po katerih deluje – tudi naša – zgodovina, po katerih se obnaša naša družba ... Ko potegnemo vzporednice, nas čakajo osupljive podobnosti.

Historični seminar je aktualen tudi drugače. Ni namenjen samo ozkim in zaprtim skupinam znanstvenikov, temveč tudi širši publiki. Opozarja, da znanstvena raziskovanja humanistike in družboslovja niso sama sebi namen, temveč vedno iščejo pot do ljudi. V ta namen *Historični seminar* povezuje med seboj domače in tuje znanstvenike različnih strok in usmeritev, v javnem kresanju mnenj pa se izkristalizirajo njihove najboljše ideje in misli. Veliko teh boste našli v pričujoči knjigi.

Historični seminar postaja s spletno objavo publikacij še bolj dostopen vsem, ki bodo v njem iskali odgovore na vprašanje: *Ali je mogoče slutiti, kam gremo, tudi iz tega, od koder smo prišli?* Ali lahko najdemo vzporednice med ukrepi družbe srednjeveškega Dubrovnika, ki je utrpel epidemijo kuge, in našo družbo? V čem smo dediči srednjeveškega pojmovanja ljubezni in poroke? Kako je bil (in je na nek način še vedno) s slovenskim prostorom povezan ustvarjalec *Božanske*

komedije, pesnik Dante Alighieri? In kakšno potomstvo (pa ne samo duhovno) je zapustil naš polihistor Janez Vajkard Valvasor, ki je s prav »dantejevsko« enciklopedično širino v *Slavi vojvodine Kranjske* opisal kranjski svet svojega časa? Nekatera spoznanja teh prispevkov nas bodo morda nadvse presenetila ... Zanimive pa so tudi druge povezave in podobnosti, čeprav nanje naletimo na povsem različnih krajih, kakor bomo lahko brali v prispevku o Gladičevem politično obarvanem galiciniju. Še vedno odmevni zgodovini 20. stoletja in velikima vojnama v njem se vsak po svoje posvečata dva prispevka. Prvi govori o Anglikanski cerkvi v prvi svetovni vojni ter o njenem odnosu do vojnega dogajanja, drugi pa razkriva presenetljive podobnosti in razlike med političnimi programi revolucionarne in protirevolucionarne struje na slovenskih tleh v času 2. svetovne vojne. Ob takšnih pogledih na zgodovino se oglašajo tudi drugi glasovi: ekozgodovina, ki je predstavljena v enem od prispevkov, poskuša na dogajanje v preteklosti in njegove vplive na sedanost prikazati še z drugih zornih kotov. A ne samo zgodovina družbe in narave – za posameznika je navsezadnje najpomembnejša prav njegova lastna, osebna zgodovina, s katero se ukvarja biografska metoda, predstavljena na koncu publikacije *Historični seminar*.

Če je *Historični seminar* uspel pokazati vsaj nekaj točk, od koder smo prišli, in njihovo smer do sedanosti ter morda tudi naprej, je dosegel svoj namen.

* * *

Publikacija *Historični seminar 6* vsebuje za objavo v monografiji predelane, razširjene in z znanstvenim aparatom dopolnjene znanstvene razprave, ki so bile v prvotni obliki najprej predstavljene v okviru vabljenih predavanj Historičnega seminarja ZRC SAZU v letih 2006 in 2007.

Urednici

Editorial

Rubén Darío's poem *Fatality*, which highlights the basic existential questions and paradoxes of human existence, also articulates the terror of *not knowing where we are going, or whence we came*. These are great existential questions which could also be put forward in any moment or daily situation. Where from? And where to?

In order to know where we are going, we must know where we are coming from. We can observe the direction of the trodden path from the viewpoint of the present moment; only in this way we can continue along the same path or turn elsewhere. What we leave behind shows us which direction we should continue in. Through its lectures and publications, and from various viewpoints, the Historical Seminar (*Historični seminar*) series also elucidates the focal points of where we come from – in order to perceive the direction we are going in. In this sense, themes that at first may not seem to have much in common with the present time and space are more than topical. They help us understand the levers influencing (our) history and our society's behavior. When parallels are drawn, astounding similarities are revealed.

The series' publication, *Historični seminar*, is also topical in other ways. It is dedicated not merely to narrow groups of scholars, but to the wider public as well. It draws attention to the fact that scholarly research in the humanities and social sciences does not exist for its own sake, but that it always tries to find its way to the public. To this end, *Historični seminar* brings together scholars from Slovenia and abroad from various disciplines and directions, whose best ideas and thoughts are crystallized in the public exchange of opinions. Many of these can be found in this volume.

In its online version, *Historični seminar* has also become more available to those seeking answers to the following: *Is it also possible to perceive where we are going by knowing where we came from?* Can parallels be drawn between the measures taken by the medieval society of Dubrovnik, which suffered from the plague, and our society? What makes us the heirs of the medieval notion of love and marriage?

How was (and in some way still is) the author of the *Divine Comedy*, the poet Dante Alighieri, connected with Slovenia? What kind of legacy (and not only spiritual) was bequeathed by the Slovenian polymath Janez Vajkard Valvasor, who applied a Dantean encyclopedic breadth in his *Glory of the Duchy of Carniola* to describe the Carniolan world of his time? Certain findings of these articles may genuinely surprise us. In addition, other connections and similarities are also interesting, although they are found in totally different places, as we can read in the article on Gladič's politically marked *gallicinium*. Two articles, each in its own way, focus on the still reverberating history of the 20th century and the two world wars. The first discusses the Anglican Church during World War I and its attitude towards wartime events, and the second reveals surprising similarities and differences between the political programs of revolutionary and counterrevolutionary movements in Slovenia during World War II. In addition to these views on history, other titles also appear: environmental history, which is addressed in one of the articles, seeks to present past events and their influence on the present from additional viewpoints. However, not only the history of society and nature, but one's own or personal history is what is most important to an individual; this is dealt with by the biographical method presented at the end of this publication.

If *Historični seminar* has succeeded in demonstrating at least a few points about where we came, and their direction leading up to the present, it has attained its goal.

* * *

The present volume of *Historični seminar* contains scholarly texts based on contributions presented originally within the series of invited lectures, organized by Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in the years 2006 and 2007.

The editors

Veronika Deseniška – nesrečne ljubezni in prepovedane poroke v srednjem veku

MOJCA KOVAČIČ*

IZVLEČEK

Avtorica na primeru Veronike Deseniške in Friderika II. Celjskega govori o splošno uveljavljenem mnenju o porokah v srednjem veku. Skozi članek predstavi cerkvene in laične poglede na poroko ter zakone, ki so urejali poroko in zakonsko zvezo.

KLJUČNE BESEDE

Veronika Deseniška, Friderik II. Celjski, celjski grofje, poroke, srednji vek

ABSTRACT

The author dealt with common prevailing opinion about marriages in the Middle Ages. The main subject of the article are forbidden and from the parents's side forbidden marriages. The problem is more exactly explained on the example of Veronika of Desinic and Friderik II. of Cilli.

KEY WORDS

Veronika of Desinic, Friderik II. of Cilli, Counts of Cilli, marriages, Middle Ages

Znameniti aforizem *Bella gerant alii! Tu, felix Austria, nube, | nam quae Mars aliis, dat tibi regna Venus!*,¹ ki ga sicer pripisujejo madžarskemu kralju Matiji Korvinu (1440–1490),² nas opozarja, da so bile tako vojne kot poroke v srednjem veku predvsem stvar diplomacije. Čeprav se ta misel nanaša na pametne in premišljene poroke Habsburžanov, ne gre domnevati, da je bilo tako samo med avstrijskim plemstvom. Pravilna izbira poročnega partnerja ali, bolje rečeno, žene je bila izjemno pomembna tudi med plemstvom, ki je živelo in delovalo na slovenskih tleh. Ženska je bila namreč tista, ki je pri tej

* Dr. Mojca Kovačič, zgodovinarica, Ulica Pohorskega bataljona 19, 3214 Zreče
mojca.kovacic@siol.net

¹ *Vojskujejo naj se drugi! Ti, srečna Avstrija, se poročaj, | kajti kraljestva, ki jih drugim daje Mars, dobiš ti od Venere!*; navedeno po: Pohl, *Habsburžani*, str. 100.

² Freed, *Noble Bondsmen*, str. 181.

zadevi odigrala »glavno vlogo«, saj so številne rodbine ravno z njihovo pomočjo tkale politične vezi. In to tako s porokami lastnih hčera kot tudi s primožitvijo pomembne plemkinje na svoj dvor. Poroka z dedinjo je nedvomno pomenila povečanje družinskega ozemlja, kar je imelo za posledico tudi večjo gospodarsko in politično moč.

Kot je razvidno iz naslova, bom v prispevku govorila o Veroniki Deseniški. Vendar bom, še preden se podam v ozadje njene usode, nekaj besed namenila takratnemu, splošno uveljavljenemu mnenju o porokah. Najprej se bomo seznanili s cerkvenimi in laičnimi pogledi na poroko, nato pa si bomo natančneje pogledali še zakone, ki so urejali poroko in zakonsko zvezo.

Cerkveni pogledi na poroko

Devištvo v zgodnjem krščanstvu sicer ni bilo obvezno, ampak je bilo priporočljivo in je predstavljalo krščanski način življenja. *Glede deviških nimam Gospodovega naročila, dajem pa nasvet, ker sem prejel milost od Gospoda, da sem vreden zaupanja. Mislim, da je to dobro zaradi sedanje stiske – da je namreč dobro, če človek živi tako.*³ Poroko je sv. Pavel sicer dovolil, a je bila bolj popustitev mesnim užitek. *Če pa se ne morejo obvladati, naj se poročijo, ker je boljše skleniti zakon kakor plameneti.*⁴ Vsekakor pa se je bilo bolje poročiti, kot živeti v prešuštvu oziroma na kak drugačen pohoten način. *Za človeka je dobro, da se ženske ne dotika. Ker pa obstaja nevarnost nečistovanja, naj ima vsak svojo ženo in vsaka naj ima svojega moža.*⁵ Prav tako argument, da je ženska moškemu potrebna samo kot pomoč pri razmnoževanju, v prvih letih krščanstva ni stal v ospredju. *In spet, poročiti se samo zaradi ustvarjanja potomstva, da naše ime ne bo izginito in da bomo imeli nekoga, ki bo skrbel za nas na stara leta oziroma da bo nekdo prevzel naše premoženje, je višek neumnosti.*⁶ Celo samomor se jim je zdel boljši od poroke. Tako je Juvenal zapisal: *Nedvomno moraš biti duševno moten. Postumus, ali se nameravaš poročiti? Povej mi, kakšna besnost, katera kača te je napeljala v to norost? Kako moraš biti v njeni oblasti, ko pa so vrvi tako poceni in tako številne, ko so okna tako na široko odprta in povsem dovolj*

³ Sv. Pavel, 1 Kor 7,25–26, *Sveto pismo*, str. 1711.

⁴ Sv. Pavel, 1 Kor 7,9, *Sveto pismo*, str. 1711.

⁵ Sv. Pavel, 1 Kor 7,1–2, *Sveto pismo*, str. 1711.

⁶ Sv. Hieronim, *Against Jovinian*, 18: *Then again, to marry for the sake of having children, so that our name may not perish, or that we may have support in old age and leave our property without dispute, is the height of stupidity [...].* Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 72.

visoka, da skočiš z njih, ko je Emilijanov most praktično na tvojem dvorišču?⁷ Cerkveni očetje so togo sledili tem načelom in so mlade device in vdove na vso moč odvrčali od poroke. V sklopu tega pa so seveda branili tudi celibat moških, saj sta po njihovem mnenju družina in žena moškega le ovirali pri njegovi poti k dosežku duhovnega in duševnega vrhunca. Sv. Hieronim (ok. 342–420) je menil, da se je vsak pameten moški izogibal poroki, saj se ni mogel zbrati pri pisanju knjig in obenem še skrbeti za ženo. Žene so po njegovem mnenju zahtevale vse mogoče ugodnosti, *dragocene obleke, zlato, dragulje, drage predmete, služkinje, vse mogoče pohištvo in pozlačene kočije*.⁸ Hrepenele so po neprestani pozornosti in vsaka moževa odločitev jih je užalila. Nemogoče je bilo zagotoviti njihovo zvestobo, saj so lepe ženske privabljale cel kup ljubimcev, medtem ko so jih grde neprestano iskale. Poročiti se je bilo tudi izjemno tvegano, saj moški nikoli ni vedel, kakšno ženo bo dobil. Vse kupljene živali so bile namreč najprej preizkušene in nato kupljene: *žena pa je edina stvar, ki se je prej ne pokaže, saj obstaja velik strah, da ne bo ugajala*.⁹ Moškimi, ki so si želeli nekoga, da bi skrbel zanje med boleznijo, je svetoval, naj si namesto žene raje priskrbijo služabnika ali prijatelja. Pameten moški v mislih tako ali tako ni bil nikoli sam. Glede otrok jim je pisec položil na srce, da ne bodo prinesli nič drugega kot golo razočaranje.¹⁰

Cerkev se je sčasoma začela vse bolj zavedati slabosti človekovega mesenega poželjenja in je poroko v 8. stoletju spremenila v zakrament. Tako so bili zdaj odnosi med moškim in žensko znotraj zakona (v primerjavi z vsemi drugimi odnosi zunaj tega okvira) povzdignjeni od greha k svetosti. Glede na to, da je zakon postal zakrament, je Cerkev postopoma oblikovala tudi primerne poročne norme, zakone in običaje. Nekje od 11. stoletja naprej so se vsa vprašanja, ki so se dotikala poročnih zadev, obravnavala na cerkvenih sodiščih. Kleriki so izoblikovali pozitivno teorijo o poroki, katere edini namen je bil

⁷ Juvenal, Satire VI, Samomor proti poroki: 28–32: *Surely you used to be sane. Postumus, are you taking a wife? Tell me what Fury, what snakes, have driven you on to this madness? Can you be under her thumb, while ropes are so cheap and so many. When there are windows wide open and high enough to jump down from. While the Aemilian bridge is practically in your back yard?* Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 25 in 26.

⁸ Sv. Hieronim, Against Jovinian, 12: [...] *costly dresses, gold jewels, expensive items, maidservants, all kinds of furniture, litters and gilded coaches* [...]. Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 70.

⁹ Sv. Hieronim, Against Jovinian, 13: [...] *are first tried and then bought: a wife is the only thing that is not shown before she is married, for fear she may not give satisfaction*. Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 71.

¹⁰ *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 11.

rojevanje otrok. V veliko oporo so jim bili številni odlomki iz Nove zaveze, ki so jih začeli navajati v ta namen.¹¹

Zakonska zveza je kljub temu še vedno pomenila drugorazredni način življenja, a po mnenju teologov se je bilo le tako mogoče izogniti grešnim dejanjem. Devištvo in askeza sta še naprej predstavljala najvišji krščanski ideal.¹²

Ustvarjenje potomstva in partnerstva med možem in ženo je postala tako edina pozitivna naloga zakonskega življenja. A tovarištvu med zakoncema so si teologi predstavljali tako, da je mož gospodar svoje žene. Zatekali so se k besedam sv. Pavla: *Žene naj bodo podrejene svojim možem kakor Gospodu, mož je namreč glava ženi, kakor je Kristus glava Cerkvi: on, odrešenik telesa. In kakor je Cerkev podrejena Kristusu, tako naj bodo v vsem žene možem. Možje, ljubite svoje žene, kakor je Kristus vzljubil Cerkev [...]*¹³ Kot vidimo, so tukaj potegnili vzporednice med odnosom moža in žene ter med odnosom Kristusa in Cerkve. To pa je pomenilo, da so imeli zakonsko zvezo za nerazdružljivo, kot je bila tista med Kristusom in njegovimi ovčicami.

Obstajali so tudi takšni pisci, ki so si ljubezen in partnerstvo predstavljali malo drugače. Tako je na primer Peter Lombard v 12. stoletju razlagal, zakaj je bila ženska ustvarjena iz Adamovega rebra in ne iz katerega drugega dela njegovega telesa. Če bi ženska nastala iz njegove glave, bi to pomenilo, da mu lahko vlada. Če bi nastala iz Adamove noge, bi to pomenilo, da mu mora služiti. Dejstvo, da ni niti moževa gospodarica niti njegova sužnja, si lahko razlagamo s tem, da je nastala iz Adamovega rebra. Zato ji je moral mož pustiti prostor ob sebi in je moral imeti svojo ženo za enakovredno partnerico. Odnos

¹¹ Shaha, *The Fourth Estate*, str. 65 in 66.

¹² Tako sta na primer cesar Henrik II. in njegova žena Kunigunda predstavljala idealen zakonski in cesarski par, saj sta ostala brez otrok. Kmalu po Henrikovi smrti (um. 1024) so cesarja sprejeli v liturgijo in njegov lik je zaživel v velikih legendah. V ospredje so postavljali prav dejstvo, da je ostal brez otrok, kar so razlagali kot junaško krepost. Njegova žena Kunigunda (um. 1033) je bila pomembna vladarica, ki je leta 1017 ustanovila samostan Kaufungen, v katerega je po moževi smrti vstopila tudi sama. Dejstvo, da ni rodila nobenega otroka, je bilo vzrok za nastanek veliko legend, ki govorijo o Jožefovem zakonu Henrika in Kunigunde, o božji sodbi, ki se ji je morala podvreči. Da bi Kunigunda dokazala svojo nedolžnost, je namreč morala iti čez žareče lemeže. S tem, da je pri tem ostala nepoškodovana, je dokazala, da je nedolžna. Preizkušnja z lemeži s svojim sporočilom o zvestobi, kreposti, dvomu, obrekovanju in nasilju je pospeševala Kunigundino češčenje. Kunigunda je bila kanonizirana leta 1200. Cerkev je torej zelo povzdigovala njen zakon, kar dokazuje, da je bilo ostati brez otrok, kadar je bila vzdržnost prostovoljna in obojestranska, velik ideal. Zakonca sta se raje odločila, da bosta živela samo za Boga. Till, *Hema Krška*, str. 26 in 27.

¹³ Sv. Pavel, Ef 5,22–25, *Sveto pismo*, str. 1748.

med zakoncema je moral temeljiti na ljubezni. Podobnega mnenja je bil tudi Humbert de Romans, ki je šel še dlje, saj je trdil, da je žena moževa tovarišica in pomočnica, kar se vidi iz tega, da je bila ustvarjena iz njegovega rebra, in to v samem Raju in ne iz prsti kakor Adam. Celo Tomaž Akvinski je opisal zakonsko zvezo kot unijo dveh src, ki se ne moreta razdvojiti. Po njegovem mnenju je bila zveza med možem in ženo največje prijateljstvo. In glede na to, da prijateljstvo ne more preživeti brez določene stopnje enakovrednosti, je trdil, da mora biti zakon monogamen, kajti znano je bilo, da so ženske v mnogomoštvu navadno sužnje. Pod vplivom Aristotela je zagovarjal poroko kot nekaj povsem naravnega.¹⁴ A ne glede na to je bila ženska v njegovih očeh še vedno le sredstvo, s pomočjo katerega je možki prišel do otroka. *Žensko je bilo potrebno ustvariti povsem zaradi razlogov, ki jih navaja Sveto pismo, in sicer kot pomoč možu; vendar ne kot pomoč pri katerem koli delu, kot so nekateri trdili, zakaj kadar gre za navadno delo, običajno možkemu pomaga neki drug možki in ne ženska; temveč zgolj kot pomoč pri razmnoževanju.*¹⁵

Vendar nihče izmed piscev ni zagovarjal stališča, da je bil namen spolnih odnosov v zakonski zvezi užitek in da je imela ljubezen med možem in ženo, o kateri so pisali, kar koli opraviti s spolnostjo. Globok gnus Cerkve do spolnosti je poudaril že Odon iz Clunija z izjavo, da je Cerkev videla v spolnosti enega izmed načinov, s katerim si je hudič skušal zagotoviti prevlado nad človeštvom.¹⁶ Spolnost je bilo treba razumeti kot nujno za spočetje otrok in še zdaleč ne kot predajanje spolnim užitek, katerih se je bilo treba bati in se jim izogibati. John Bromyard, angleški dominikanec, je poroko označil kot *dosmrtno brzdanje strasti*, ki je bilo občasno prekinjeno z resnimi poskusi zanositve.¹⁷ To grajanje spolnih odnosov zaradi užitkov je bilo skladno tako z mišljenjem, da je bila vzdržnost že sama po sebi velika vrednota, kot tudi s krščanskim odporom do spolne morale sočasne laične družbe.¹⁸ Glede na to so cerkveni pisci, že od Avgušтина naprej, spolno slo odmerjali kot strup v lekarnah, ki je bil v zelo majhnih odmerkih lahko celo zdravilen.¹⁹ Sv. Avguštin (354–430), ki je imel izredno mo-

¹⁴ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 67 in 68.

¹⁵ Tomaž Akvinski, *Summa Theologica* 13, vprašanje 92, člen 1: *It was absolutely necessary to make woman, for the reason Scripture mentions, as a help for man; not indeed to help him in any other work, as some have maintained, because where most work is concerned man can get help more conveniently from another man than from a woman; but to help him in the work of procreation.* Prevedeno in navedeno po: *A History of Women* II, str. 284

¹⁶ Duby, *Medieval Marriage*, str. 16.

¹⁷ Brundage, *Law, Sex, and Christian Society*, str. 503.

¹⁸ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 68.

¹⁹ Kozinc, *Ženske iz vatikanske zakladnice*, str. 84.

čan vpliv na srednjeveške krščanske filozofe, je zagovarjal stališče, da spolni odnosi, ki niso vodili k zanositvi oziroma se niso izvajali s tem namenom, niso bili nič drugega kot pohota, ki je izvirala iz izvirnega greha. Kot taki pa so bili kristjanom prepovedani. Gratian, ki je živel nekje v 12. stoletju, je zapisal, da lahko celo moža, ki je preveč zagret ljubimec svoje žene, označimo za prešuštnika. Tolmač njegovega pisanja, Huguccio, pa je šel še dlje, saj je bil po njegovem mnenju vsak užitek med spolnimi odnosi, čeprav namenjen razmnoževanju, greh.²⁰

V luči tega mišljenja so teologi in kanoniki zavračali tudi vsakršno uporabo kontracepcije med spolnimi odnosi znotraj zakonske zveze, vsakršen način spolnih odnosov, ki ne bi povzročil zanositve in enako tudi vsakršen nenaraven spolni odnos. Nedvomno je v srednjem veku ženska veljala za tisto, ki je hrepenela po spolnih nasladah. Kajti ženska, večna zapeljivka svetnikov in asketov, ni moškega zavajala v skušnjavo le s tem, da mu je hotela vladati in ga vodila k polomu, temveč ga je izkoriščala tudi v tem smislu, da je zadovoljila svoje spolne želje.

Kaj so o poroki menili laiki?

Tudi iz laične literature je razvidno, da je zakonska zveza zasedala izjemno pomembno in osrednjo vlogo v posameznikovem življenju in družbi. Vendar so le maloštevilna dela opisovala poroko kot vir sreče in jo povezovala z ljubeznijo. Zelo redke so namreč tiste zgodbe, ki imajo srečen konec in kjer sta mož in žena živela srečno do konca svojih dni. Prej nasprotno.

Zagotovo so bili zakonski pari, kot sta bila Christine de Pizan in njen mož, bolj redki. *Tako je bilo tudi v tvojem zakonu, saj ti je mož v celoti ustrezal, da boljšega ne bi mogla zahtevati; nihče se, po tvojem mnenju, ne bi mogel z njim kosati v dobroti, milini, zvestobi in nežni ljubezni.*²¹ Iz opisov njunega odnosa lahko razberemo, da je ta zveza temeljila na naklonjenosti, pozornosti in medsebojnem spoštovanju. V nekem odlomku nas je Christine de Pizan seznanila z možem, ki ji je bil na njuno poročno noč, ko je bila stara šele petnajst let, medtem ko je bil on pri svojih štiriindvajsetih že mlad mož. Na to noč se ji še ni hotel približati, saj je hotel, da se je na njegovo navzočnost sprva privadila. Šele čez nekaj dni jo je hrepeneče poljubil in ji obljubil, da ga je Bog ustvaril samo zato, da je dober do

²⁰ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 69.

²¹ Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 158.

nje. Skozi leta njunega zakona sta se ljubezen in naklonjenost med njima stopnjevala do te stopnje, ko sta želela postati eno in si biti bliže, kot sta si brat in sestra, in sicer tako v dobrem kot slabem. V eni izmed svojih balad nam Christine de Pizan znova opiše ljubezen in zvestobo svojega moža. Nikoli ji ni lagal. Vedno jo je v vsem podpiral, pa naj je zabavala prijatelja, pela, plesala ali se smejala.²²

Veliko pogosteje pa so laiki podobno kot kleriki o poroki pisali negativno, pri čemer je bila glavna tarča seveda ženska. Temu se ne gre čuditi, saj je na njihovo pisanje največkrat vplivala prav cerkvena literatura. Nekatere od idej, kot je bila na primer tista, da je za filozofa bolje, če ostane samski, so se neprestano razvijale med srednjeveškimi avtorji. Po mnenju Giovannija Boccaccia je tudi Dantejeva žena motila filozofovo razmišljanje. Petrarca pa je v pismu, ki ga je napisal v tolažbo svojemu prijatelju, ki je ravnokar izgubil ženo, našteval vse nadloge, ki so spremljale zakonsko zvezo in katerih se je zdaj končno rešil.²³ Tudi Geoffrey Chaucer je v svojem delu *The Wife of Bath*, ki sicer poveljuje poroko, povzel številne cerkvene teze, kot so tiste o izvrstni vrlini devišтва, vzdržnosti in glavnem namenu vsakega zakona – rojevanju otrok.²⁴

Primer Abelarda (1079–1142) in Heloize (1101–1164) se od drugih razlikuje po tem, da v njunih pismih ni mogoče zaslediti poniževanja žensk, pa čeprav je polno negativnih pogledov na poroko.

Kar nekaj pesmi²⁵ in drugih zgodb je opisovalo tegobe, ki jih je zakonski stan povzročil moškemu. Zelo razširjene so bile zgodbe (t. i. *fabliaux*) s humoristično vsebino, katerim je bil lahko, ne pa nujno, dodan še moralni nauk. Pogosto so jih v svoje pridige vključevali tudi pridigarji.²⁶ Tukaj ni šlo več za odvrčanje ljudi od poroke, temveč bolj za orisovanje negativne slike zakonske zveze, kar je v največji meri pomenilo prikazovanje negativne podobe ženske. V njih je bila ženska zvijačnost sama po sebi umevna, zakonsko življenje pa veliko mučenje za moškega. *Vsak, ki se torej želi žrtvovati na oltarju poroke, bo moral veliko prenesti. Neštetokrat, podnevi in ponoči, bo trpel*

²² Shaha, *The Fourth Estate*, str. 73.

²³ Shaha, *The Fourth Estate*, str. 73.

²⁴ Glej: Geoffrey Chaucer, *The Wife of Bath*, po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 198–222.

²⁵ Ena takih je tudi pesem *Against marrying* (*De coniuge non ducenda*), napisana med letoma 1222 in 1250, ki je morala biti precej razširjena, saj se je ohranila v petinpetdesetih rokopisih. Glej: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 125–129.

²⁶ Odlomki nekaterih od njih (*The book of wiles of women – El libro de los enganos e los asayamientos de las mugeres – iz leta 1253; Gautier le Leu, The widow – La veuve – iz 13. stoletja; Jacques de Vitry, Pridiga 66, v: Sermons for all – Sermones vulgares – nekje med 1170 in 1240*) so objavljeni v: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 130–147.

brez odmora in bo neusmiljeno mučen. Zares verjamem, da je ta muka veliko hujša od pekla, z vsemi verigami, ognjem in orožjem.²⁷ Moški se je ujel v past, saj je moral skrbeti za otroke in gospodinjstvo, čeprav je bilo to samo žensko opravilo. Na splošno rečeno, je bila ženska vloga v vsakem zakonu namenjena le temu, da je iz skupnega življenja naredila pravi pekel.²⁸ *Ti si zlobna vlačuga in prav nič ti ne zaupam. Zli duhovi so me prisilili k poroki. Ah! Ko bi vsaj verjel Teofratu, saj se potem ne bi nikoli poročil. On pravi in svoje trditve ponovno potrди v knjigi Aureolus (ki bi bila zelo primerna kot učbenik v šoli), da se noben pameten moški ne poroči, pa naj bo žena lepa ali grda, bogata ali revna, saj je zakonsko življenje zelo neprijetno, polno trpljenja in problemov, preprirov in pretepev, ki so seveda posledica ponosa bedaste ženske.*²⁹

V teh satirah je bila poročena ženska navadno prikazana kot gospodovalna, namenoma neposlušna svojemu možu, prepirljiva, ukazovalna, zainteresirana za druge moške, raztresena, ljubosumna, lena, zanemarljiva do svojega doma in popustljiva do služabnikov, ki so zaradi nje postali nemarni. *Ženska ura me resnično spravlja ob živce, saj se njen prepirljivi hrup ne ustavi niti za trenutek. Jezik prepirljive žene se nikoli ne naveliča vmešavati v pogovore. Preglasi celo cerkvene zvonove. Godrnjava ženska se sploh ne obremenjuje, ali so njene besede pametne ali neumne, samo da se njen glas sliši.*³⁰ Pripisovali so ji tudi lahkomišelnost, muhavost, sleparstvo in hinavščino. Znala je zaigrati nedolžno žrtev, da je od svojega moža lahko dobila, kar je hotela. Kakor koli že, vedno je bila zmagovalka in vedno je ona vlekla

²⁷ Jehan le Fèvre, The Lamentations of Matheolus, The Dominating Clock: [...] *So anyone who wishes to immolate himself on the altar of marriage will have a lot to put up with. Fifteen times, both day and night, he will suffer without respite and he will be sorely tormented. Indeed, I believe that this fortune is worse than the torments of hell, with its chains, fire, and iron.* Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 178.

²⁸ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 77.

²⁹ Jean de Meun, Le roman de la rose, The Jealous Husband: [...] *You are wicked harlot, and I can have no confidence in you. The devils made me marry. Ah! If I had believed Theophrastus, I would never have married a wife. He considers no man wise who takes a wife in marriage, whether she is beautiful or ugly, poor or rich, for he says, and affirms it as true in his noble book, Aureolus (a good one to study in school), that married life is very disagreeable, full of toil and trouble, of quarrels and fights that result from the pride of foolish women.* Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 150.

³⁰ Jehan le Fèvre, The Lamentations of Matheolus, The Dominating Clock: *This female clock is really driving me mad, for her quarrelsome din doesn't stop for a moment. The tongue of a quarrelsome wife never tires of chiming in. She even drowns out the sound of the church bell. A nagging wife couldn't care less whether her words are wise or foolish, provided that the sound of her own voice can be heard.* Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 178.

svojega moža za nos. Od časa do časa pa se je v teh zgodbah pojavila kakšna žena, ki je sčasoma le sprejela moževo avtoriteto.³¹

Spolnosti so laiki v primerjavi s cerkveno literaturo pripisovali dokaj pomembno funkcijo in jo predstavljali kot vir zabave. *In poveji mi tudi, s kakšnim namenom so bili ustvarjeni spolni organi*, se je spraševal Geoffrey Chaucer. *Seveda zaradi naravnih potreb, a prav tako tudi za užitek pri razmnoževanju. Zakaj pa bi v knjigah pisalo, da morajo moški opraviti dolžnosti, ki jih imajo do svojih žena? In s čim drugim bi lahko te dolžnosti opravili, če ne s svojim majhnim instrumentom?*³² Prav tako ni mogoče v posvetni literaturi najti nobene namiga o tem, da bi bil edini namen spolnega odnosa zanositev. Tukaj se je veliko pogosteje govorilo o spolnem nagonu in spolnem užitku, ki so ga priznavali tako moškim kot ženskam.³³

Zakoni, ki so urejali poroko in zakonsko zvezo

Kljub dejstvu, da je v miselnosti srednjeveškega človeka zakonska zveza veljala za manj vredno kot kaka druga zveza znotraj družine, ne gre dvomiti, da je bila izredno pomembna pri oblikovanju družinskih odnosov. Zakonski par je bil temelj in začetek družine in rodu.³⁴

Pomembnost te zveze nam dokazujejo tudi zelo natančno izdelani zakoni, na katerih je temeljila institucija poroke. V srednjem veku je poročna vprašanja v največji meri urejalo kanonsko pravo, medtem ko so bili premoženjski odnosi med možem in ženo urejeni na podlagi pogodbe (*pactum conjugale*), ki sta jo med seboj podpisali dve plemiški družini. Na podlagi te pogodbe je ena družina oddala, druga pa prejela neko žensko. Poročna pogodba je bila bistvenega pomena

³¹ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 77.

³² Geoffrey Chaucer, *The Canterbury Tales*, The wife of Bath's Prologue: *And tell me also, what was the intention / In creating organs of generations [...] That's to say, for necessary function / As much as for enjoyment in procreation [...] Why else is it set down in books, that men / Are bound to pay their wives what's due to them? / And with whatever else would he make payment / If he didn't use his little instrument?* Prevedeno in navedeno po: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 202.

³³ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 78.

³⁴ Srednjeveško pravo je razlikovalo med rodbino, ki je predstavljala skupnost oseb v rodu, in med družino, ki je bila skupnost tistih oseb, ki so živeli v skupnem gospodinjstvu. Rodbina v širšem smislu so bili vsi sorodniki, ne glede na to, ali so živeli in gospodarili skupaj ali ne. Rodbino v ožjem smislu pa so tvorili le tisti sorodniki, ki so živeli in gospodarili skupaj. Družino so sestavljali člani rodbine v ožjem smislu in druge osebe, ki niso bili sorodniki, temveč so bili vključeni kot delovna sila. Tako so bili družinski člani tudi hlapci in dekle. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 248–250.

za prihodnost obeh družin. Glede na to, da je bila odločitev preveč pomembna, da bi jo sklenila prihodnja mož in žena sama, so za njo navadno poskrbeli tisti, ki so bili za družino tudi odgovorni.³⁵ To vlogo je največkrat prevzel oče ali skrbnik ženina oziroma neveste.

Cerkev je že zgodaj začela različne poskuse, da bi glede zakonske zveze uveljavila nekatera temeljna načela cerkvene doktrine, vendar je resnično življenje povsod po Evropi še dolgo ubiralo svoja pota.³⁶

A vendarle je Cerkev prebivalstvu, ki je prej razmišljalo in delalo povsem drugače, postopoma le uspela vsiliti svoj pogled na poroko kot zakrament in monogamno, nerazdružljivo zvezo. Torej od 13. stoletja naprej (1215 – 4. lateranski koncil) lahko nedvomno govorimo o povsod sprejetem krščanskem modelu poroke.³⁷

Pri oblikovanju tega modela so cerkveni zakonodajalci prevzeli tudi nekatere elemente rimskega prava, med katerimi je bil najpomembnejši *consensus* (medsebojna privolitev prihodnjih zakoncev),³⁸ ki je bil nujno potreben za sklenitev zakona. Pravilo, da se je zakonska zveza sklenila s privolitvijo, se je izoblikovalo konec 12. stoletja pod močnim vplivom Petra Lombarda. Po germanskem pravu je moral v poroko privoliti skrbnik dekleta. To je bil lahko oče, brat ali kak drug moški sorodnik, odvisno pod čigavim varstvom je ženska živela. Cerkvena doktrina pa je izoblikovala načelo, kjer je veljala samo privolitev prihodnjih zakoncev in ne dogovor med dvema družinama. Potem je bila poroka veljavna tudi, če se je zgodila proti volji staršev, čeprav je bilo njihovo strinjanje s sklenitvijo zakonske zveze priporočljivo. Družina se je lahko še kako trudila, da bi ločila mladi par, ki se je poročil brez njihove vednosti. Po cerkvenem pravu poroke namreč ni bilo več mogoče razveljaviti. Cerkev je torej izoblikovala model poroke, ki je omogočal posameznikom, da so delovali proti zahtevam in željam svoje družine oziroma fevdalnega gospoda.³⁹ Tudi izraz *matrimonium contrahere* (skleniti zakon), ki ga navajajo srednjeveški statuti, nam kaže na to, da je bila poroka priznana kot sporazumni dogovor med možem in ženo, pri čemer je imel duhovnik le vlogo

³⁵ Duby, *Medieval Marriage*, str. 3.

³⁶ O poročnih običajih v zgodnjem srednjem veku gl.: Vilfan, *Zakonska zveza*; Vilfan, *Ob nekaterih starih ženitnih običajih*; Vilfan, *Zgodovinska pravotvornost*, str. 389–449.

³⁷ *A History of Women* II, str. 272.

³⁸ Prihodnja zakonca oziroma njuni starši so sicer morali privoliti v poroko, a ta sporazum med dvema družinama je bil v rimskem pravu zelo neformalen. Bistven je bil namen poročiti se, saj je bilo zakonsko življenje veliko bolj moralno kot pa konkubinatus. Poroka je predstavljala le določeno družbeno formalnost, ki je ločevala zakonski stan od drugih odnosov. Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, str. 39 in 40.

³⁹ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 82 in 83.

priče.⁴⁰ Formalno gledano je bila sklenitev poroke povsem v rokah mladega para. Vendar je povsem drugo vprašanje, ali je to pomenilo, da so lahko mladi ljudje od zdaj naprej sami odločali o svojih prihodnjih partnerjih, da so bila mladoletna dekleta zdaj vključena ali celo samostojna v težkem procesu iskanja primerneža moža in so odločala, ali se bodo sploh poročila, in ali je ta konsenz pomenil, da so bile žene spoštovane kot enakopravne partnerice svojih mož v vseh zadevah. Z gotovostjo lahko rečem, da ne, saj se je teorija povsem razlikovala od prakse. Načelo konsenza je tako po vsej verjetnosti ostalo samo v besedah, ki sta jih ženin in nevesta izmenjala pred duhovnikom, dejansko pa je odločitev o sklepanju zakonske zveze ostala še naprej predvsem v rokah staršev.⁴¹

Kleriki so v borbi proti poganskim običajem začeli uvajati krščanski obred poroke. Zahtevali so, da se zakoni sklepajo javno in v prisotnosti duhovnika, s čimer so hoteli preprečiti t. i. skrivne poroke. Le-te so že zelo dolgo predstavljale velik problem. V drugi polovici 12. stoletja so jim začeli vse glasneje nasprotovati in iskati rešitev. Glede tega je začel duhovnik zdaj javno oznanjevati načrtovano poroko, in to dovolj časa vnaprej, da je lahko vsakdo, ki je tej poroki nasprotoval, svoje vzroke pravočasno tudi navedel. Oklici so postali obvezni s kanonom številka 51 Lateranskega koncila. Branje oklicev in javni cerkveni obred sta bila pogoj za pravo in dovoljeno poroko. Vse druge zveze, ki so bile sklenjene na drug način, so bile tajne, nedovoljene in nepriznane. Celoten obred poroke je potekal po natančnih pravilih. Potem ko sta obe družini uredili finančna vprašanja, je sledila zaroka. Ta je pomenila obljubo poročiti se (*per verba de futuro – Vzel te bom za ženo*), ki sta jo prihodnja zakonca po navadi izrekla pred pričami. Nato je sledilo branje oklicev v župni cerkvi. Če nihče ni vzdignil glasu proti poroki, sta ženin in nevesta formalno sklenila zakon, tako da sta pred cerkvenimi vrati (*coram facie ecclesie*) oba privolila v skupno življenje (*per verba de presenti – Vzajem te za ženo*). To je bil trenutek, ko sta drug drugemu podelila zakrament. Ceremonija, pri kateri sta bili seveda prisotni prič, je vključevala tudi obdaritev neveste (doto), njeno predajo od očeta k možu, natančno določene besede in izmenjavo prstanov. Šele nato sta zakonca vstopila v cerkev, kjer je sledila poročna maša.⁴²

Takšna politika Cerkve je povzročila sakralizacijo poroke. Koncili so določili še natančnejša pravila zakonskega življenja in tako je bila prokreacija razglašena za glavno nalogo zakona. Ločitev je

⁴⁰ Janeković Römer, *Rod i grad*, str. 60.

⁴¹ *A History of Women* II, str. 273; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 254.

⁴² Sheehan, *Marriage, Family, and Law*, str. 45–48.

bila prepovedana, razen v primerih, če je to dovolilo cerkveno sodišče (prešuštvo, impotenca, neplodnost, težka bolezen ali zločin). Kanonsko pravo je dopuščalo tudi t. i. ločitev od mize in postelje. V tem primeru možu in ženi ni bilo treba živeti skupaj, a njun zakon ni bil razveljavljen. Prav tako je bil prepovedan tudi konkubinatus. Načelo monogamije je bilo zelo strogo. Do 13. stoletja, ko je Tomaž Akvinski zapisal, da je ponovna poroka vdovca oziroma vdove dovoljena in da ji pripada naslov zakramenta, je bila ta ponovna poroka ravno tako bigamija, kot če je imel nekdo dve ženi. Do takrat se je bilo prepovedano poročiti celo s sorodnikom umrlega zakonca (na primer z bratom pokojnega moža). Enako pa je veljalo tudi za vse duhovne sorodnike (krstne in druge botre). A kljub določbi Tomaža Akvinskega Cerkev tudi pozneje ni bila pretirano navdušena nad sklenitvijo drugega, še posebej pa ne tretjega ali četrtega zakona. Lateranski koncil je leta 1215 omilil tudi oviro sorodstva za sklenitev zakona, saj je ta ovira zelo vplivala na življenje laičnega prebivalstva. Najprej je ta prepoved veljala do sedmega kolena, od koncila pa do četrtega.⁴³

Cerkveni zakon v mnogočem ni ustrežal laični družbi, ne samo zaradi svoje strogosti, temveč tudi zaradi povsem različnih ciljev in razumevanj. Za laično prebivalstvo so imele družinske in rodbinske vezi predvsem gospodarski in politični namen. Zato so imeli zakon in družino za izključno posvetno stvar in so se upirali kanonskim normam, ki so ogrožale njihov družbeni red. Tako je bilo na primer skakanje čez plot med laiki dovoljeno, dokler ni bila vpletena dediščina. Pri dedovanju je bilo namreč zelo pomembno, da je žena prejela le eno seme, seveda moževo, saj bi vsak nezakonski otrok lahko nekoč zahteval svojo dediščino. To je pa tudi eden izmed vzrokov, zakaj je bilo ženino prešuštvo večji zločin od moževega. Prav nič moralno nesporno se posvetnim ljudem ni zdelo ponovno poročanje vdov in vdovcev, kakor ne zavrnitev žene. Še posebej je to veljalo v primeru, ko je družina ostala brez moškega dediča. Po njihovem prepričanju je bila povsem pretirana tudi cerkvena prepoved poroke med sorodniki. Sklenitev zakonske zveze med daljnimi sorodniki se je namreč velikokrat izkazala kot idealna rešitev pri ponovnem združenju razkropljene posesti. Seveda poroka znotraj najožjega kroga sorodnikov ni prišla v poštev, a sorodstvene vezi, ki so bile zunaj tretjega kolena, niso več predstavljale ovire.⁴⁴

Potem ni popolnoma nič čudno, da so se še vedno ohranile t. i.

⁴³ Janeković Römer, *Rod i grad*, str. 55–60; Ennen, *Frauen im Mittelalter*, str. 97 in 98; Shahar, *The History of Women*, str. 12 in 13; Shahar, *The Fourth Estate*, str. 81 in 82; Uitz, *Die Frau in der Mittelalterlichen Stadt*, str. 106; *A History of Private Life*, str. 124–136.

⁴⁴ Duby, *Medieval Marriage*, str. 7 in 8.

tajne (necerkevne) poroke, ki so se sklepale brez prisotnosti duhovnikov in po vsej verjetnosti tudi brez privolitve staršev. Tudi v ohranitvi tajnih porok se kaže počasno uveljavljanje cerkvene doktrine. Še zelo dolgo so se namreč med ljudstvom pojavljali takšni načini sklepanja porok in čeprav jih je Cerkev začela preganjati kot greh, jim ni mogla odreči veljavnosti. Šele v prvi polovici 17. stoletja je nedvomno obveljala splošna obveznost cerkvenih in neveljavnost drugih zakonov.⁴⁵

Kljub velikemu nasprotju med laičnim in cerkvenim pojmovanjem poroke⁴⁶ so se v vsakdanjem življenju našle kompromisne rešitve. Cerkev je v veliki meri ublažila svoja prvotna stališča (odstopili so od načela svobodnega sporazuma med prihodnjima zakoncema, zanemarili enakost vseh družbenih slojev v tem vprašanju, v posameznih primerih so dovolili ločitev). Laiki pa so počasi začeli sprejemati obred cerkvene poroke in pravila zakonskega življenja. Do splošnega sprejetja kanonskega poročnega prava je preteklo še veliko stoletij, saj je bil edinstveni obred uveden šele po Tridentinskem koncilu 1563. leta.⁴⁷

Usodni poroki v rodbini Celjanov

Kot že rečeno, je bila poroka brez dovoljenja staršev po kanonskem pravu povsem legitimna in veljavna. Od 12. stoletja naprej so se teologi zavzemali, da starševski »da« oziroma »ne« ni bil več ključnega pomena za sklenitev zakonske zveze. Kdor se je tajno poročil, je sicer res grešil, a s cerkvenega stališča to ni imelo nobenega vpliva na veljavnost njegove poroke. Cerkev se je zavzemala le za to, da se je zgodila pred duhovnikom in na mestu, ki je bilo za poroko primerno. Torej, če se je zgodila na takšen način, je bila po cerkvenem pravu povsem legitimna, s tem pa seveda tudi nerazrešljiva. A kljub temu je iz listin in statutarnega prava razvidno, da se je posvetna oblast temu upirala, saj so bile od staršev nedovoljene poroke strogo prepovedane. S pravnega stališča so bile tajne poroke zelo komplicirana zadeva, saj so s sabo prinesle mnoga kočljiva vprašanja. S tem v zvezi je treba omeniti problem legitimnosti otrok, ki so se rodili iz takšne zveze, vprašanje dedovanja in kajpada tudi nepomirljive družinske prepire. Tako so se posvetni oblastniki na vse pretege trudili, da bi s prepoved-

⁴⁵ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 252 in 253.

⁴⁶ Tezo, da sta obstajala kar dva modela poroke, cerkveni in posvetni, je v svoji knjigi razvil Duby, *Medieval Marriage*.

⁴⁷ Janeković Römer, *Rod i grad*, str. 60.

mi in raznoraznimi ukrepi preprečili te, tako zelo pogoste, tajne in od staršev nedovoljene poroke.

Ogrski kralj Koloman jih je pred sodiščem obravnaval kot vse druge prepovedane spolne združitve. Siciljski kralj Roger II. je ženskam in otrokom iz tajnih porok odvzel vse zakonske pravice, kastiljski kralj Alfonz Modri pa je leta 1260 prepovedal skrivne poroke in za njih določil denarno in telesno kazen.⁴⁸

Proti njim so se prav tako borila naša srednjeveška mesta.

Glede na to, da so bile srednjeveške poroke predvsem politične narave, je povsem razumljivo, da so starši hoteli imeti popoln nadzor nad izbiro otrokovega poročnega partnerja. Velikokrat je bila usoda celotne plemiške rodbine odvisna od ene same poroke. A po drugi strani je ravno zaradi prisilnih porok prihajalo do tega, da sta se dva zaljubljenca poročila na samem in brez vednosti svojih staršev, kar pa se je navadno končalo zelo žalostno. Srednji vek je nabit s številnimi romantičnimi zgodbami, od katerih so ene bolj, druge pa spet manj resnične. Brez dvoma vsakdo od nas pozna nesrečno usodo Romea in Julije ali Tristana in Izolde. Pa pustimo ob strani vprašanje, ali so te osebe v preteklosti tudi dejansko živele. Že samo zapis njihovih življenj je neke vrste dokaz, da so se v srednjem veku prav gotovo vsakodnevno srečavali s podobnimi primeri.

Na našem ozemlju je še posebej znan in odmeven primer Veronike Deseniške in Friderika II. Celjskega. Njuna zgodba je navdihnila številne domače in tuje pisce,⁴⁹ ki pa si v interpretaciji njune usode niso

⁴⁸ Schäfer, *Agnes Bernauer*, str. 118.

⁴⁹ Prav v času Veronikine in Friderikove ljubezenske drame so umrli trije sinovi Hermana II. in s tem se je začel propad celjske dinastije. In ravno zato je Veronika postala v slovstvu nekak mitološki ključ za zgodovinski prelom v naših deželah. Sodi namreč med najpomembnejše zgodovinske motive v slovenski literaturi. Obravnavali so ga: Matija Schneider, *Ulrich Graf Zellsky*. Ena igra v treh aktah, 1817; Josipina Turnograjska, *Nedolžnost in sila*, 1851 (objavo njenega rokopisa glej v: Mira Delavec, *Nedolžnost in sila: življenje in delo Josipine Urbančič-Turnograjske* (1833–1854), Kranj: Gorenjski glas, 2004); Jože Iskrač, *Veronika Deseniška*. Epična pesem v XV spevih, Celovec, 1863; Jovan Anton Turkuš, *Veronika Deseniška*. Žaloigra v petih dejanjih, 1867; Josip Jurčič, *Veronika Deseniška*. Tragedija v petih dejanjih: igra se l. 1422 do 1424, 1880; Anton Funtek, Viktor Parma, *Urh, grof celjski: teharski plemiči*. Opera v treh dejanjih, 1895; Marica Gregorič-Stepančič, *Veronika Deseniška*, 1909/1910; Dragan Šanda, *Grofov Celjskih Pentalogija*, 1934; Oton Župančič, *Veronika Deseniška*, 1924; Anton Novačan, *Herman Celjski*. Drama v petih dejanjih, 1928; Rajko Vrečar, *Ulrik, grof celjski in Teharjani*, ok. 1930; Bratko Kreft, *Celjski grofje*, 1932; Danilo Švara, *Veronika Deseniška*. Libretto, 1943; Franček Rudolf, *Celjski grof na žrebcu*. Drama v treh dejanjih, 1968; isti, *Veronika*. Veseloigra s petjem in uničevanjem čustev, 1974; Sandi Sitar, *Z Desenic Veronika z Desenic*, 1974; Matjaž Kmecl, *Friderik z Veroniko ali danes grof Celjski in nikdar več*. Igra, v: Merjenje dalje in nebeških strani, 2005, str. 263–288. Pri Hrvatih: Dragotin Rakovac, *Veronika od Desenic ili Lepota u Medvedgradu*, 1831;

bili vedno enakih misli. To se zdi nekako opravičljivo, saj tudi pisni viri o Celjskih poročajo zelo različno.⁵⁰ V primerjavi s pesniki in pisatelji so le redki zgodovinarji našli svoj navdih v Veroniki Deseniški,⁵¹ kar pa je po vsej verjetnosti posledica tega, da je vire o tej ženski zelo težko najti.

O Frideriku in Elizabeti

Veronika Deseniška je v zgodovino Celjskih stopila na začetku leta 1425, s tem ko je postala druga žena Friderika II. Celjskega. Friderik se je na željo svojega očeta sprva (leta 1405)⁵² poročil z Elizabeto, s hčerjo Štefana Frankopanskega in Katarine Carrarske, ki mu je za doto⁵³ prinesla polovico otoka Krka, mesta Trsat, Bakar z

Dragojka Jarnevič, *Veronika Deseničeva*. Tragedija, pred 1851; Franjo Žigrovič-Pretočki, *Veronika Deseniška*. Drama, 1879; Josip Eugen Tomić, *Veronika Deseniška*. Tragedija, 1914. Pri Nemcih: Johann Ritter von Kalchberg, *Die Grafen von Cilli* [Friedrich Graf von Cilli]. Tragedija, 1791; Rudolf Gustav Puff, *Gräfin Veronika*. Novela, 1837–1839; Franz Krones pod psevdonimom Frank, *Veronika von Teschenitz und das Grafenhaus der Cillier*. Novela, 1863; in Jean Litahovsky, *Veronika von Teschnitz*. Tragedija, 1867; Ana Wambrechtsamer, *Heut' Grafen von Cilly und nimmermehr*. Roman, 1933 (slovenski prevod: Niko Kuret, *Danes grofje Celjski in nikdar več*, 1940). Pri Čehih: František Kaňka (po R. Puffu), *Veronika z Desenic*. Pripoved, 1838 in pri Italijanih: Giuseppe Vassilich, *Elisabetta de' Frangipani, contessa di Veglia e Modrussa*. Roman, 1905. Povzeto po: Grafenauer, Veronika Deseniška, str. 413.

⁵⁰ O virih in dosedanjih raziskavah o Celjskih grofih glej: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 13–23; Štih, *Celjski grofje*, str. 11–19.

⁵¹ Od slovenskih zgodovinarjev je treba omeniti Boga Grafenauerja, ki je za *Slovenski biografski leksikon* napisal geslo o Veroniki Deseniški (Grafenauer, Veronika Deseniška), in Metoda Dolenca, ki se je lotil raziskave o kazenskem procesu proti Veroniki Deseniški (Dolenc, *Kazenska pravda*). S to temo se je ukvarjal tudi Štih, *Celjski grofje*, vprašanje njihove deželno knežje oblasti. O življenju Veronike in Friderika je pisal še Roth, *Die »Hexe« Veronika*.

⁵² Grafenauer, Veronika Deseniška, str. 412. Po drugih podatkih sodeč, je mogoče tudi, da sta se poročila že prej (1388, ko je bila sklenjena poročna pogodba). Klaič, *Zadnji knezi Celjski*, str. 42: [...] *da je knez Friderik takoj po Štefanovi smrti (1390), ko se je pričel boj za Elizabetino dediščino, kot njen bodoči soprog ali morda že kot njen soprog* [...]. Glej še: *Enciklopedija Slovenije* III, str. 155: *Grof Friderik II. Celjski je bil od 1388 poročen z Elizabeto* [...].

⁵³ Poročna pogodba je bila sklenjena že leta 1388. Elizabetin oče, knez Štefan Modruški in Krški, ter njegova žena, grofica Katarina, sta določila *svoji dragi hčerki kneginji Elizabeti* doto v znesku 20.000 goldinarjev v zlatu. Glede na to, da nista imela toliko gotovine, sta Frideriku zastavila Krk, Bakar, Bribir in Trsat. Določila sta še nekaj pogojev, listino pa dala pečatiti svojemu svaku in uju, štajerskemu grofu Otonu Stubenberškemu. Glej: Otorepec, *Centralna kartoteka*, 1388, september 30. Izkazalo se je, da je Štefan še pravočasno zagotovil svoji hčerki dediščino, saj je že dve leti zatem umrl. To je izkoristil njegov mlajši brat Ivan, ki je nastopil proti vdovi Katarini in njeni hčerki Elizabeti ter jima odzvel Modruš. Knez Ivan je imel namreč

okolico (s tem tudi dostop do morja) in Bribir v Vinodolu, pripadal pa ji je tudi Steničnjak v Slavoniji.⁵⁴ Že eno leto po poroki se jima je rodil sin, Ulrik II., zadnji moški predstavnik svojega rodu.

Friderika srednjeveški kronisti (med njimi prednjači Enej Silvij Piccolomini, ki že tako ali tako o Celjskih grofih ne zna povedati nič lepega), razen Celjske kronike (oz. *Kronike grofov Celjskih*) seveda, opisujejo v zelo negativni luči. Piccolomini pravi, da je bil po zunanem videzu sicer res podoben svojemu očetu Hermanu, a njegov način vladanja nikakor ni bil primerljiv z očetovim. Po njegovem pisanju sodeč, je bil Friderik *surov, neznosen, željan krvi, brezsrčen, vdan poželenju, nasprotnik klera, sovražnik božjega čaščenja in sosedov, popolnoma nič ljubezniv, požrešen in naklonjen nasladnosti*. Živel naj bi zelo razuzdano življenje, med drugim naj bi si celo s silo jemal žene, sestre in hčere svojih podložnikov.⁵⁵

Na drugi strani pa je Elizabeta v Piccolominijevih očeh sijala povsem drugače. Bila je plemenite krvi in izjemno poštena ženska.⁵⁶ Glede na kronistovo sovražno nastrojenost do Celjskih grofov ni takšna podoba nič presenetljiva.

vso pravico oporekati bratovi odredbi iz leta 1388, ker je bila sestavljena brez njegove vednosti in privolitve. Katarina in Elizabeta sta se morali zadovoljiti s tem, kar jima je pustil Ivan. Novi dogovor se sicer ni ohranil, vendar nam je znano, da je bilo kneginji priznanih: 20.000 zlatih forintov dote, za katere je imela pravico do polovice gradu Senja in njegovih prihodkov; še dodatnih 9.000 forintov, kar je bilo zavarovano z gradovima Slunjem in Drežnikom, in nazadnje še 10.000 forintov, za katere je kralj Sigismund založil njej in njenemu soprogu grad Steničnjak. V teh pogajanjih je uspela Katarina prisiliti kneza Ivana, da je Elizabeti priznal tudi doto v višini 32.000 florenov, namesto katerih je knez prepustil svoji nečakinji polovico otoka Krka, gradove Trsat, Bakar in Bribir v Vinodolu, kar je imel do zdaj v svojih rokah njen oče Štefan. Dogovor s knezom Ivanom je dala Katarina potrditi najprej Sigismundu, nato pa še nekaterim Ivanovim sorodnikom. Potem je skupaj s hčerko zapustila Hrvaško in odšla najverjetneje najprej v Ortenburg, pozneje pa v Mehovo (na Kranjskem), ki ga je kupila od Hermana II. Med bivanjem na Kranjskem se je Elizabeta zelo verjetno poročila s Friderikom Celjskim. Povzeto po: Klaič, *Zadnji knezi Celjski*, str. 40 in 41.

⁵⁴ Klaič, *Zadnji knezi Celjski*, str. 27.

⁵⁵ Piccolomini, *Historia Australis*, str. 213 in sl. Navedeno in prevedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 219 in 220. *Comes senior, Fredericus nomine, Hermanno genitori corporis proceritate maiestateque pene par, sed animi moderatione plane dispar, durus atque intractabilis, sanguinis avidus, crudelitati et avaritiae deditus, hostis cleri, divini cultus inimicus, subditis gravior, vicinis odiosior, nulli amabilis, gulae indulgens, libidini indulgentior [...], in subditos quam turpius debacchatus sit, istis uxores, illis filias, sorores alius eripuit, nusquam virgo servari potuit, neque quas rapuit, in palatio more principum tenuit, sed corruptas indotatas restituit.*

⁵⁶ Piccolomini, *Historia Australis*, str. 215 in sl. Glej Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 220: *Hic cum filiam Nicolai comitis Croatiae non minus probitate quam sanguine generosam duxisset uxorem [...].*

O tem, ali je bil zakon Friderika in Elizabete na začetku srečen, in o njuni medsebojni naklonjenosti nimamo nobenih informacij. Vemo le to, da sta zadnjih osem let najverjetneje živela ločeno.⁵⁷ Ni pa nemogoče, da sploh nista živela skupaj. Dobro nam je znano dejstvo, da je Friderik skupaj z očetom spremljal kralja Sigismunda na njegovih potovanjih po Evropi. Tako ga spomladi leta 1415 srečamo s cesarjem v Konstanci. Takrat je Friderik pridobil svojega cesarskega sorodnika za neki precej nepošten posel. Friderik in Sigismund sta namreč Elizabeti s prevaro odvzela Steničnjak. Zelo mogoče je, da Elizabeta o tem ni popolnoma nič vedela, saj je takrat že živela pri materi in po vsem, kar je znanega, ni več oziroma sploh ni živela z možem. Mogoče pa je bila prav ta nečedna poteza Friderika Celjskega glavni vzrok, da sta se zakonca popolnoma razšla.⁵⁸

A njuna zgodba s tem še ni končana. Leta 1422 je namreč Elizabeta v Krapini umrla v zelo sumljivih okoliščinah. Po nekaterih virih sodeč, naj bi bila celo umorjena. Za njen umor pa naj bi bil odgovoren kar njen soprog, torej Friderik II. Celjski. *Čprav so se starši obeh zakoncev zelo trudili, da bi ju po nekaj letih razdvojenega življenja ponovno spravili skupaj, je Friderik prvo noč, ko se je vrnil k svoji ženi to, kar je bilo pripravljeno za spravo in mir, spremenil v uboj.*⁵⁹ Ta tragedija je najprej načela plodno sodelovanje med Hermanom II. in njegovim sinom, že čez nekaj let pa ga je spremenila celo v odkrito sovraštvo. O tem dogodku in o Friderikovi absolutni krivdi nam govori predvsem Eberhard Windecke v svojih *Denkwürdigkeiten*⁶⁰ in pa

⁵⁷ Grafenauer, Veronika Deseniška, str. 412. V srednjem veku ločeno življenje dveh zakoncev po vsej verjetnosti ni bilo neobičajno. Sploh če imamo pred očmi še dejstvo, da je bila velika večina porok že vnaprej dogovorjena in sklenjena samo zaradi političnih vzrokov. Na koncu 12. in v začetku 13. stoletja so bila ločena gospodinjstva že kar ustaljena navada. Par je tako živel veliko bolj individualno življenje in možnosti za različne intrige ambicioznejših članov teh dveh gospodinjstev so se izjemno povečale. Glej: Labarge, *A Small Sound*, str. 47. Videli smo, da sta po vsej verjetnosti živela ločeno življenje tudi zadnji goriški grof Leonhard in njegova žena Paola Gonzaga.

⁵⁸ Klaič, *Zadnji knezi Celjski*, str. 41–47.

⁵⁹ Piccolomini, *Historia Australis*, str. 215 in sl. Prevedeno in navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 220: *At cum parentes utriusque magno labore, post aliquot annos divisos coniuges in matrimonium reduxissent, prima nocte qua Fridericus ad uxorem rediit, quod parabatur ad pacem, vertit in necem.*

⁶⁰ Windeckes *Denkwürdigkeiten*, str. 191. Navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 212: *[...] in deselben zit kam geritten grof Friderich von Cilie der Römischen konigin brüder des alten grofen Herman sun von Cilie gen Ofen; den zeich man offenbarlich, er hette sin wip gedöttet, die was ein grefin zu Zenge, als das ouch lutmert wart [...].*

že omenjeni Piccolomini v delih *Historia Australis*⁶¹ in *De Europa*.⁶² Windecke je celotno zadevo opisal zelo dramatično, saj nas seznanjajo celo z zadnjimi besedami, ki naj bi jih spregovorila Elizabeta Celjska. Tik preden se je odpravila spat, naj bi namreč svojim spremljevalcem rekla: *Dragi gospodje in prijatelji, kaj mi pomaga ta poravnava? Vem, da me boste jutri našli mrtvo ob mojem soprogu. Oni pa naj bi ji odgovorili: Nič ne skrbite, ste zdravi in popolnoma pri močeh. Še dolgo boste (če bo bog tako želel) živeli v ljubezni. A kljub temu so jo po kronistovem pripovedovanju zjutraj našli mrtvo. Friderik Celjski naj bi dvornim služabnicam ob tem samo ironično dejal: Le pojdite k svoji gospe in pogledajte, kako ji gre.*⁶³ Pisanje Windeckeja in Piccolominija je brez vsakršnega dvoma prevzel tudi Franjo Baš, ki pravi, da je Friderika zaradi pomanjkanja vsake pomembnejše javne dejavnosti in zaradi epikurejskega osebnega izživljanja njegova doba širše spoznala šele po umoru Elizabete, ker je bilo to dejansko prvo in edino samoniklo politično delo v njegovem dolgem življenju.⁶⁴ Podobno je razmišljal tudi Franz Krones, ki pravi, da se Friderik v nobenem primeru ni mogel otresti suma umora svoje žene.⁶⁵ Na drugi strani pa je pisec Celjske kronike pri svojem pripovedovanju bolj previden in govori le o smrti in ne tudi o umoru. Vendar je kljub temu pripomnil, da se je *po deželi javno govorilo, da jo je zavoljo ljubke gospodične, imenovane Veronika, ki bi jo bil rad vzel za ženo, ponoči zabodel in umoril, ko sta skupaj ležala.*⁶⁶ Na Celjsko kroniko so se očitno opirali tudi slovenski zgodovinarji, saj so pri vprašanju Elizabetinega umora vsi nakazali možnost, da jo je ubil Friderik, a ob tem poudarili, da o

⁶¹ Piccolomini, *Historia Australis*, str. 1–474. Navajam odlomke po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*.

⁶² Piccolomini, *opera quae extant omnia*, str. 387–471. Navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 236: [...] *legitimam coniugem ex comitibus Croaciae natam, sua manu intermisisset*, [...].

⁶³ *Windeckes Denkwürdigkeiten*, str. 191. Prevedeno in navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 212 in 213: [...] *das doch die grefin von Zengen nit gern det und sprach: »lieben herrn und freunde, was sol dise fruntschafft? ich weiß wol, das man mich morgen bi minem herrn dot vindet?« do sprochent die andern herrn: »nit also; ir sint gesünet und gütllich geracht; ir sollent (ob got wil) lang mit libe leben«. also ließ es die güet grefin sin und ging mit ireme herrn slofen: des morgens was die edlen grefin dot. do sprach grof Fridrich von Cilie zü sinen jungfrouwen: »gont zü uwer frouwen und sehent, wie es ir gangen«. da die jungfrouwen zu ir in die kammer komen, do was die frouwen dot [...].* Glej tudi: Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 261.

⁶⁴ Baš, *Celjski grofi*, str. 18.

⁶⁵ Krones, *Graf Hermann II.*, str. 126.

⁶⁶ *Kronika grofov Celjskih*, str. 18 in 19. Ta slovenski prevod je na določenih mestih precej slab, zato je treba besedilo primerjati z izvirnikom. Za izvirnik glej: Krones, *Die Cillier Chronik*. Za knjigo Klaič, *Zadnji knezi Celjski* je prevod popravil Božo Otrepec. Glede na to se tukaj velikokrat obračamo tudi na njegove popravke.

tem ni zanesljivih podatkov.⁶⁷ Le hrvaška zgodovinarica Nada Klaić je nedvomno menila, da Friderik ni imel popolnoma nič opraviti z ženinim umorom.⁶⁸

Po mnenju kronista Windeckeja se je Friderik julija 1424 mudil v Budimpešti pri sestri Barbari, kjer ga je Ivan Frankopanski (Elizabetin nečak) poklical na dvoboj, češ da je v postelji umoril svojo ženo, vendar pa mu ni mogel ničesar dokazati. Sigismund je dvoboj prepovedal in oba poslal k nepristranskemu sodniku, danskemu kralju Eriku VIII., ki se je ravno takrat nahajal v Budimpešti. Ta obtožba Friderika očitno ni prizadela, a sumov ga kljub temu ni oprala.⁶⁹ Ne glede na to, ali je Friderik Celjski svojo ženo dejansko ubil oziroma jo je morda dal ubiti, dejstva, da se je v drugi polovici leta 1424 poročil z Veroniko Deseniško, ne moremo zanikati. Proti temu priča edino- le pisanje Piccolominija, ki je odkrito dvomil, da sta bila »nesrečna zaljubljenca« v resnici tudi poročena, saj je imel Veroniko samo za eno izmed grofovih konkubin, ki naj bi bila v to grešno dejanje celo prisiljena.⁷⁰ Celotna takratna populacija je bila prepričana, da sta bila ta dva dogodka med seboj povezana, saj naj bi Friderik svojo ženo ubil ravno zaradi slepe ljubezni do Veronike.⁷¹

⁶⁷ Glej na primer: Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 260 in 261; Kos, *Zgodovina Slovencev*, str. 311; *ES II*, str. 14; Grafenauer, Veronika Deseniška, str. 412.

⁶⁸ Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 55.

⁶⁹ *Windeckes Denkwürdigkeiten*, str. 191. Navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 212 in 213: [...] *do kam noch ime der jung grof Hans von Zenge ouch gon ofen, der was der selben frouwen swestersone; und der sprach dem selben Friderich zü Kempfen zü, wenn er in wisen wolt, daz er ime sin mumen in sinem bette gedötet hette ... das das wor were, das wolt er in wisen, wie ein erber grofeinen bettmorder mit der hant wisen solte, wiewol er im nit gut genüg were. Der und ander rede ludentent vil zü Ofen in der konigin stuben in der vesten; do sant die koniginne zu dem konige von Dennemarg; und die zwene konig noment es zü in und understudent es zu richten [...]*. Glej tudi: Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 56 in Grafenauer, Veronika Deseniška, str. 412.

⁷⁰ Piccolomini, *Historia Australis*, str 215 in sl. Navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 220: [...] *Efferatus enim et amoribus novae concubinae devinctus, [...] Concubina, quae sexus fragilitate ac fortasse coacta peccaverat [...]*.

⁷¹ Glej: *Windeckes Denkwürdigkeiten*, str. 191. Navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 212: [...] *wie das grof Friderich von Cilie mit sinem wibe zu zorn gewesen were wol acht jor lang, und das hette gemacht ein slofwib, das der selbe Friderich hette noch hut dis tages [...]*; Piccolomini, *opera quae extant omnia*. Navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 236: [...] *In eo praefuit aetate nostra Fridericus comes, cui cum esset in libidinem pronissimus et olim Veronicae concubinae incensus amore, legitimam coniugem ex comitibus Croacie natam, sua manu intermisisset [...]*. Če upoštevamo še podatek iz Celjske kronike, da so se okrog širile govorice o Friderikovem sodelovanju pri ženinem umoru, za kar naj bi bila kriva grofova ljubezen do Veronike, potem vidimo, da so takratni ljudje po vsej verjetnosti res trdno verjeli v kruti umor, ki ga je zagrešil Friderik Celjski.

Poroka z Veroniko Deseniško

Od kod je Veronika izviralala in kdaj je bila rojena, iz virov žal ne moremo zagotovo ugotoviti, a zelo verjetno je, da je sodila med plemstvo. Kronista Piccolomini in Windecke nam jo predstavita le kot *concubinam* oziroma *slofwib*, o njenem rodu pa so njune ustnice popolnoma zapečateni. Malo bolj zgovoren je pisec Celjske kronike, ki pravi, da je bila Veronika *plemenita in lepa gospodična, po rodu iz Desinića*. Frideriku sicer *po plemstvu ni bila enaka, ker je bila samo iz skromnega viteškega rodu*.⁷² Desinić naj bi bila vas in sedež župnije južno od Velikega Tabora v hrvaškem Zagorju, za kar pa govori le podobnost imena in kraja v bližini Friderikovih posestev.⁷³ Tudi sam Friderik je Veroniko označil kot visokoplemenito. In sicer takrat, ko je leta 1425 prek svojega odposlanca poprosil beneškega doža, naj mu zagotovi azil, če bi ga napadel madžarski kralj Sigismund, ki je menda zelo ogorčen, ker se je Friderik poročil z mlado hčerko nekega velikega madžarskega barona.⁷⁴ O njenem plemiškem izvoru govori tudi dejstvo, da je bila pokopana v jurkloštrski kartuziji, kjer je v tamkajšnjem nekrologiju označena kot *Veronika comitissa*.⁷⁵ Franz Otto Roth odpira možnost, da je bila Veronika spletična Elizabete Frankopanske. Njegova namigovanja, da je treba njen dom po vsej verjetnosti iskati na enem od kvarnerskih otokov, pa izhajajo le iz njegovih popotovanj po severnem delu Paga in majhnih ribiških vasicah na Ugljanu ter Dugem otoku v bližini Zadra. Tukaj je namreč naletel na številne visokorasle ženske, ki so imele svetlo polt, svetle lase in modre oči ter so bile zelo nežne konstrukcije. Spomnile so ga na fascinantne Veronikine opise, ki nam jih v svojih besedilih ponujajo srednjeveški in tudi kasnejši kronisti. Na podlagi tega je sklepal, da obstaja

⁷² *Kronika grofov Celjskih*, str. 19 (popravljeni prevod iz: Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, op. 269, str. 56). Glej še: Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 78: *Als dernach drey jahr vergangen waren, nahm der ehegenandte graff Friedreich ein ander gemahl, die edl Veronica, die ein hübsch jungfraw was und des geschlecht eine von Dessnitz was, wiewohl sy ihm nicht eben gleich was an dem adel, denn sy was geschlechter rittermessiger leut.*

⁷³ Grafenauer, *Veronika Deseniška*, str. 412.

⁷⁴ Cusin, *Documenti*, št. 17, str. 33 in 34: [...] *Cum magnificus dominus Federicus comes Cilie miserit ad presentiam nostri domini unum ambassiatorem suum cum literis credentialibus, et exponi fecerit, quod accepit in uxorem, de curia Regis hungarie quandam iuvenem filiam cuiusdam magni baroni hungarie, de qua re dictus Rex hungarie videtur esse valde idignatus, et intendit habere dictam iuvenem, et dubitat dictus comes Federicus quod dictus dominus Rex non mittat gentes suas contra eum [...]*. Glej tudi: Štih, *Celjski grofje*, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti, op. 12, str. 228.

⁷⁵ Štih, *Celjski grofje*, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti, op. 12, str. 228.

možnost, da je Veronika izhajala iz enega od teh otokov.⁷⁶ Menim, da skleпов, oblikovanih samo na takšnih predpostavkah, ne gre jemati preveč resno.

Kakor koli že, Friderik in Veronika sta se vsekakor poročila, a brez dovoljenja Friderikovega očeta, Hermana II. Celjskega. To je nedvomno povzročilo spremenjen in skrhan odnos med očetom in sinom. Povsem se strinjam s trditvijo Nade Klaić, da je bila nedovoljena poroka tista, ki je razjezila mogočnega celjskega grofa in pahnila Friderika v ječo. Nikakor pa to ni bilo povezano z domnevnim umorom Elizabete Celjske.⁷⁷ O tem priča tudi Celjska kronika, ki pravi, da zato, ker jo je vzel brez privoljenja svojega očeta Hermana in proti nasvetom svojega svaka kralja Sigismunda, ga je ravnokar omenjeni kralj Sigismund povabil, naj pride na Ogrsko. In ko je prišel k njemu, ga je kralj Sigismund ujel in ga izročil njegovemu očetu Hermanu v ječo. Ta ga je dal ukleniti v železne vezi, odpeljati domov z vozom, okovati v stolpu na Ojstrici in dobro zastražiti.⁷⁸ Zakonska zveza Friderika in Veronike je bila po cerkvenem pravu povsem legitimna in veljavna, saj je Cerkev dopuščala tako od staršev nedovoljene poroke kakor tudi poroke med različnimi pripadniki družbenih slojev. Vendar pa je srednjeveška družba, ki je bila stanovsko izjemno razslojena, zelo težko sprejela takšno možnost sklepanja porok. In glede na to, sinova poroka tudi v Hermanovih očeh ni veljala za sprejemljivo. Za Celjske, ki so se dejansko že desetletja sorodstveno povezovali z evropskimi dinastijami, je bila poroka z dekletom, ki je bilo nižjega rodu in le plemkinja, za najstarejšega sina, ki je bil predviden za nosilca rodbinske politike, lahko samo zločin, saj so se Celjski vendarle smeli poročati le s kneginjami in kraljičnami. Vendar pa porokam visokega plemiča z nizko plemkinjo niso nasprotovali le posamezni visoki plemiči in vladarji mogočnih dinastij. Takšna zakonska zveza je namreč – tudi po Švabskem zrcalu (Schwabenspiegel) sodeč – veljala za nepravilni zakon. Mogoče ravno zaradi tega tudi Enej Silvij Piccolomini (on je bil namreč prav tako plemiške krvi) ni priznaval

⁷⁶ Roth, Die »Hexe« Veronika, str. 58: *Dann freilich wird man Veronika irgendwo auf einer der Inseln des Kvarner/Quarnero beheimatet vermuten müssen [...]?* Glej tudi str. 58, op. 4.

⁷⁷ Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 54–63.

⁷⁸ *Kronika grofov Celjskih*, str. 19. Naveden je nekoliko popravljen prevod iz: Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, op. 269, str. 56 in 57. Glej tudi: Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 78 in 79: *Und darumb, das er sy ahn willen seines vatters graff Hermanns, auch ahn rath könig Sigismund seines schwagers genommen hett, do fodert ihn der ehegenandte könig Sigismundt gegen Ungern zu kommen. Und do er zu ihm kam, do fingt ihn könig Sigismundt und andwortet ihn deinem vatter graff Hermann in gefengknus. Der schickt ihn in eyssnen bandten in einen wagen heim und legt ihn gen Osterwitz in den thurn verschmidt und wohl bewart.*

zakonske zveze med Friderikom in Veroniko in je imel nesrečno dekle le za grofovo priležnico.⁷⁹ Prav tako ostaja odprto vprašanje, ali se je njuna poroka zgodila pred pričami, duhovnikom in pred cerkvenimi vrati. Če se ni, potem je spet razumljivo, zakaj Piccolomini ni priznaval takšne poroke.

A kljub temu so bile poroke med plemičem in ministerialko precej pogoste. Sicer res ne tako kot poroke med plemkinjo na visokem položaju in ministerialom, pa vendar so jih v srednjem veku poznali.⁸⁰ Treba je opozoriti vsaj na en primer, ki zelo spominja na zgodbo Friderika II. in Veronike Deseniške. Gre namreč za Agnes Bernauer, ki je imela – podobno kot Veronika – velik odmev v literaturi in pesnitvah.⁸¹ Njena zgodba je morala biti za sodobnike še bolj provokativna, saj je bila na družbeni lestvici še nižje od štajerske lepoticice. Bila je namreč izjemno lepa hči augsburškega padarja.⁸² Poklic padarja pa je v srednjem veku veljal za nepošten posel. V očeh takratnih ljudi je bila Agnes zaradi svojega izvora potem bližje prostitutki kot pa samo družbeno nižje rangirani soprogi bavarskega vojvode in prestolonaslednika Albrehta III. Albreht III., ki je bil edini sin vojvode Ernsta Bavarskega, se je leta 1432 na skrivaj poročil z omenjeno Agnes (obstaja tudi možnost, da sta le živela skupaj) in z njo živel na gradu Vohburg. Vsa zadeva je prišla na dan, ko ga je njegov oče, ki je imel za svojega sina seveda drugačne načrte, želel poročiti s hčerko vojvode Ericha Braunschweiga. Med Albrehtovo odsotnostjo so na ukaz razjarjenega očeta, ki se nikakor ni mogel sprijazniti s sinovo zakonsko zvezo, leta 1435 ubogo Agnes ujeli, obsodili čarovništva in utopili pri Straubingu na Donavi.⁸³

⁷⁹ Dolenc, *Kazenska pravda*, str. 15.

⁸⁰ Freed, *Noble Bondsmen*, str. 99 in 100.

⁸¹ Dopsch, *Die Grafen von Cilli*, str. 9.

⁸² Pri tem je še posebej zanimivo to, da tudi njo, podobno kot Veroniko Deseniško, opisujejo kot izjemno lepo žensko, nežne postave in s prekrasnimi svetlimi lasmi. Vse skupaj je še bolj zanimivo zato, ker so tudi trubadurji idealno žensko opisovali kot dolgolaso svetlolasko bele polti, vitko, elegantno, fino in lepih manir. Črnolaska pa je bila na drugi strani simbol greha, nezvestobe in hudobije. To so bile rojene morilke, lažnivke ali čarovnice (Kos, Vitez in ugrabljenka, str. 535 in 536). Potem bi morda lahko sklepali, da so takratni pisci (veliko naključje bi bilo, da sta bili obe dekleti resnično takšnega videza in si pri tem še podobni) videli v obeh nesrečnihah pozitivno osebo in so se postavili na njeno stran, s tem pa obsodili dejanja mogočnega Hermana II. Celjskega oziroma bavarskega vojvode Ernsta. In niso prav nič verjeli, da sta bili res čarovnici.

⁸³ Glej: Roth, *Die »Hexe« Veronika*, str. 62 in 63. Nekaj informacij o Agnes Bernauer se najde tudi v: Pirchegger, *Die untersteirische Agnes Bernauer*. Spodnještajerska Agnes Bernauer je v Pircheggerjev prispevku Veronika Deseniška, zato je v njem mogoče najti več podatkov o Veroniki in ne toliko o Agnes. Več o Agnes in njenem času glej: Schäfer, *Agnes Bernauer*.

Predvsem je treba opozoriti, da sta se Herman Celjski in Ernst Bavarski nedvomno poznala, še več, bila sta v sorodu, saj se je vendar Herman III. Celjski leta 1424 v drugo poročil s hčerko bavarskega vojvode Ernsta, Beatrikso.

Herman II. je imel za svojega prvorojenega sina najbrž drugačne poročne načrte. A Friderik mu jih je s svojo samovoljno poroko povsem prekrizal. Zagotovo se je moral zavedati, kako besen bo njegov oče, ko bo izvedel za poroko, in kakšne posledice lahko sledijo, saj je leta 1425 zaprosil Benetke za zatočišče, češ da ogrski kralj grozi njegovemu in ženinemu življenju. Beneški senat je o njegovi prošnji razpravljal 25. junija 1424, a mu ni ustregel.⁸⁴ Sigismund je zatem dal nesrečnega celjskega grofa prijeti in ga poslal Hermanu II., ki je sina najprej zaprl v stolp na Ojstrici.

Veronikina smrt

Vendar Herman II. ni imel težav le s Friderikom. Največjo nevarnost je stari Celjski grof prav gotovo videl v njegovi »nezakoniti ženi«, Veroniki Deseniški. Ona je bila tista, s katero je bilo treba obračunati in jo, če se le da, za vse večne čase odstraniti iz sinovega življenja. *Ko so s tem oropali plemenito Veroniko njenega gospoda in moža ter vseh gradov in gospostev, ni imela nikjer kraja, kjer bi se mogla skriti pred jezo svojega tasta in bila na varnem. Svoje bivališče si je poiskala skupaj z nekaterimi svojimi gospodičnami in hišnami v gozdovih ter se je tam skrivala in trpela veliko pomanjkanje, gorje in skrb.*⁸⁵ Za kratek čas je mlada Veronika uspela ubežati Hermanovi jezi in se je zatekla k Frideriku IX. Ptujskemu, ki jo je skrival v Vurberku pri Ptujju.⁸⁶ Že kmalu pa so jo celjski zasledovalci odkrili in prepeljali v Celje. Tam je Herman II. sklical sodišče, pred katerim je Veroniko obtožil, *da je s čarovnijami premotila njegovega sina Friderika, da se je poročil z njo. Tudi njega da je zalezovala s strupom in še na druge načine in mu stregla po življenju.*⁸⁷ Za te obtožbe naj bi jo sodišče obsodilo na smrt.

Zastrupljenje v srednjem veku sicer ni veljalo za kaznivo dejanje zoper osebo, temveč so ga imeli za nekakšno splošno nevarno de-

⁸⁴ Cusin, Documenti, št. 17, str. 33 in 34.

⁸⁵ *Kronika grofov Celjskih*, str. 19.

⁸⁶ Grafenauer, Veronika Deseniška, str. 413.

⁸⁷ *Kronika grofov Celjskih*, str. 20. Glej še: Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 79 in 80: *sy het mit zauberlisten seinen sohn graff Friederich überkommen, das er sy gemachelt und genomen hatt. Sy het auch ihm selbst mit giffit und in ander weis nachgestellt und auff sein leben gangen.*

janje kot vrsto čarovništva ali čarovniškega poznavanja naravnih in nadnaravnih sil. Medtem ko bizantinsko pravo še ni poznalo smrti na grmadi, saj je čarovništvo kaznovalo z mečem, pa Dušanov zakonik čarodeja že kaznuje z ognjem. Prav tako je tudi Švabsko zrcalo kristjane, ki so se pečali s čarovnijami ali z zastrupljanjem, kaznovalo s sežigom na grmadi.⁸⁸ Čeprav so bili v srednjem veku procesi zoper čarovnice še precej redki, saj se je obsežen lov na čarovnice začel šele nekje v 16. in 17. stoletju,⁸⁹ so srednjeveški ljudje trdno verjeli, da sta čarovništvo in čarovnija mogoča in so bili z njima prav zagotovo seznanjeni.

Nedvomno lahko rečemo, da so bili takratni prebivalci resnično prepričani, da je priprava različnih ljubezenskih napojev mogoča.⁹⁰ O tem nam pričajo tudi številni srednjeveški statuti, iz katerih je razvidno, da so se oblasti na vso moč borile proti pripravljavcem teh zvarkov.

Posvetni zakoni so skušali preprečiti predvsem uporabo škodljivega čarovništva. Pod Cerkvinim vplivom pa je sčasoma postala prepovedana vsakršna coprnija, saj so v njej videli obliko poganstva, podobno kot je bilo čaščenje dreves in svetih studencev. Cerkev v čarovništvu ni videla nič drugega kakor obliko malikovanja, saj se je tako čarovništvo kakor tudi malikovanje zatekalo k hudiču. Zato je bilo treba tako čarovništvo kot vse druge sledi poganstva popolnoma izkoreniniti. A kljub temu je bila Cerkev v primerjavi s posvetnimi zakonodajami pri kaznovanju čarovnic in čarovnikov veliko bolj popustljiva in blaga. Mogoče je hotela tako uveljaviti svojo moč nad verniki in pri tem ni hotela izvajati prevelikega pritiska. Lahko pa, da je prevzela mnenje nekaterih cerkvenih očetov, ki čarovništva niso jemali preveč resno.⁹¹

Vrnimo se k usodi Veronike Deseniške. Na sojenju ji je pomagal besednik oziroma pomočnik pri pravdi in sodišče jo je oprostilo obtožbe. Herman II. se s tem seveda ni zadovoljil in je nesrečno mladenko zaprl na grad Ojstrica ter jo ukazal ubiti. Tam sta jo dva njegova

⁸⁸ Schwabenspiegel, 2. del, 182. poglavje, str. 36: *Belich cristen mensch vngelaubig ist oder miz zaubrei vmb gat oder mit uergift oder mit gocz leichnam icht anders wirbet dan man ze recht sol vnd des uberweist werdent die sol man alle auf hurden prennen*. Glej še: Dolenc, *Kazenska pravda*, str. 15 in 16.

⁸⁹ Glej: Tratnik-Volasko in Košir, *Čarovnice*.

⁹⁰ Z ljubezenskimi napoji se ni le povzročilo oziroma dajalo ljubezni, temveč se jo je tudi vsililo. Najpogostejše sestavine teh napitkov so bile različne rastline (luštrek, mandragona, štiriperesna detelja, trobelika, baldrijan, bršljan, cipresa in lovor) ali posamezni deli živali (kri, meh, netopirjevo srce, zajčji organi, mačje srce in še posebej žabe, žabji oziroma krastačini kraki, mravlje ...). Schäfer, *Agnes Bernauer*, str. 214 in 215.

⁹¹ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 268 in 269.

viteza pozneje tudi utopila.⁹² Pokopana je bila v Braslovčah. Friderik, ki je nekje okoli leta 1426 prišel iz zavora,⁹³ je dal svojo »ljubljenko« prekopati v Jurklošter, kjer so 17. oktobra vsako leto obhajali njeno obletnico smrti. V njen spomin je obdaril tudi kartuzijo v Bistri.⁹⁴

Ali so v srednjem veku poznali ljubezen?

V kolikšni meri je mogoče govoriti o pravi ljubezni med Friderikom II. Celjskim in Veroniko Deseniško? Menim, da gre pri njuni zgodbi za resnično zagledanost in zaljubljenost. Ne vidim namreč razloga, zakaj bi se Friderik drugače poročil z nižjo plemkinjo, saj mu ta zakonska zveza nikakor ni mogla pomagati pri doseganju kakršnih koli političnih ciljev oziroma mu ni doprinesla pomembnejših posesti. Kot smo videli, se je moral poleg tega zelo dobro zavedati tudi posledic, ki so sledile njegovemu »nepremišljenemu« dejanju. Nekateri v tej zgodbi niso videli nič drugega kot samo še eno uspešno politično spletkarjenje Celjskih grofov in ogrskega kralja Sigismunda. Veronika Deseniška naj bi bila namreč ključna oseba pri navezavi stikov med Sigismundom in Benetkami, s katerimi je bil sprt ogrski kralj. S tem v zvezi naj bi bila Friderikova prošnja za azil v zameno za gradove in posesti načrtovana že daleč vnaprej, Veronika pa samo oseba, ki so jo Celjski in Sigismund pri svojih spletkah nesramno izkoristili.⁹⁵ Vendar ne vem, zakaj bi potem Herman Celjski svojega sina držal v zaporu še kako leto po Veronikini smrti, če ne ravno zato, ker je družinske posesti še vedno nameraval predati enemu od mlajših sinov. A usoda se je spet poigrala z njim. Potem ko sta mu umrla oba mlajša sinova, je sprevidel, da mu ne preostane nič drugega, kot da

⁹² *Kronika grofov Celjskih* poroča, da sta jo utopila v čebru, str. 20: [...] *Nato so jo spet odpeljali na Ojstrico, kjer so jo hoteli umoriti z lakoto in žejo. Ker se pa to ni posrečilo, je poslal grof Herman tja dva viteza, ki sta jo dala pod Ojstrico utopiti v čebru.* (Krones, *Die Cillier Chronik*, str. 80: *Darnach wardt sy wieder gen Osterwitz gefuhrt, daselbst man sy aber mit hunger und durst wolt getodt haben: do das aber nicht mocht geseyn, do schickt er zwen ritter hin, die sy under Osterwitz in einer pottigen liessen trencken.*) Enej Silvij Piccolomini pa pravi, da so jo utopili v tekoči vodi: [...] *concubinam vero pater Hermannus (ut est potentum iustitia) in profluentem demersisset* [...]. Piccolomini, *opera quae extant omnia*, str. 411. Navedeno po: Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 236.

⁹³ Herman II. ga je imel zaprtega tako dolgo, dokler sta živila njegova mlajša sinova Herman III. in Ludvik. Ko pa sta ta dva umrla, je Herman moral osvoboditi Friderika iz jetništva že preprosto zato, ker ni imel komu prepustiti posesti Celjskih. Glej: Klaič, *Zadnji knezi Celjski*, str. 58.

⁹⁴ Grafenauer, *Veronika Deseniška*, str. 413.

⁹⁵ Roth, *Die »Hexe« Veronika*, str. 58 in 62. Glej tudi str. 62, op. 7. O tem je pisal tudi Pirchegger, *Die untersteirische Agnes Bernauer*, str. 187–194.

izpusti Friderika in mu zaupa upravljanje družinskega premoženja. Če bi držala teorija, da je bila Veronika v vse skupaj prisiljena, kot trdi tudi Piccolomini (*ac fortasse coacta peccaverat*), in v celotni zadevi izigrana, bi oče svojega sina najverjetneje izpustil že prej oziroma ga mogoče sploh ne bi zaprl.

Vendar, glede na to, da v srednjem veku večina poročenih parov ni poznala ljubezni kot takšne, saj so bili skoraj vsi zakoni dobro premišljeni in sklenjeni iz političnih razlogov, zakonca pa sta se med seboj komaj poznala, so si zelo težko predstavljali, kakšno močno čustvo ljubezen sploh je. Zato so se jim zdela takšna nepremišljena dejanja zelo nenavadna in nemogoča ter jih niso znali pripisati drugemu kakor čarovnicam in coprnicam. Dokler je bila neka višja sila (npr. ljubezenski napoj) kriva za pogubna dejanja, je bilo vse v najlepšem redu. Ljubezenski napoji so bili neke vrste alibiji za strast.⁹⁶ Odnos med zakoncema je v večini primerov temeljil na zavesti o pripadnosti, medsebojni naklonjenosti in spoštovanju. Čustva so bila ob začetku skupnega življenja popolnoma postranskega pomena. Ljubezen seveda ni iznajdba poznejših stoletij, saj sta bili ljubezen in sreča tudi srednjeveškemu človeku ideal, a to je bila stvar, ki se je navadno razvila šele v zakonu – če se je – ob prilagajanju zakoncev na skupno življenje. V večini primerov pa so bili uporabni nadomestki za ljubezen »nežnost«, »skrb« in »poštenost« v smislu lojalnosti.⁹⁷ Cerkev je že od samega začetka predpisovala krščansko *caritas*, saj se je mož moral obnašati kot pravi gospodar nad svojo družino, predvsem pa nad podrejenimi vitezi in služabniki.⁹⁸

Vidimo torej, da so ljudje v srednjem veku prav tako poznali ljubezen in zaljubljenost. Iskali so različne načine, kako bi pretentali starše oziroma oblasti, da bi se z izbrano osebo lahko zakonito poročili ter z njo tudi živeli. Največkrat pa se je romanca končala tragično, še posebej, če se je moški, na primer visok plemič, zaljubil in si izbral izvoljenko nižjega stanu, čeprav plemkinjo, saj je imel vodja plemiške rodbine pred očmi samo koristi, ki mu jih določena poroka lahko prinese. Večina prebivalcev verjetno ravno zaradi dogovorjenih porok in takratnega načina življenja ni poznala ljubezni in se jim je zdela zelo nenavadna in nevsakdanja ter so si jo znali razlagati kot vpliv neke nadnaravne sile.

⁹⁶ Več o tem glej: Rougemont, *Ljubezen in zahod*, str. 42–45.

⁹⁷ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 130 in 131.

⁹⁸ Kos, *Vitez in ugrabljenka*, str. 532.

Viri

- Cusin, Fabio: Documenti per la storia del Confine Orientale d'Italia nei secoli XIV e XV. *Archeografo Triestino*, XXI, Serie III, 1936.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. I: Die Freien von Saneck und der erste Graf von Cilli. II: Die Cillier Chronik*. Graz, 1883.
- Kronika grofov Celjskih* (prev. Ludovik Modest Golia). Maribor: Obzorja, 1972.
- Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, sive Pii Papae II. Historia Australis*. *Analecta monumentarum omnis aevi Vindobonensia* [...] Adami Francisci Kollarii II. Vindobonae 1762. (Piccolomini, *Historia Australis*.)
- Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, [...] opera quae extant omnia* [...]: *nunc demum post corruptissimas editiones summa diligentia castigata* [...]: *his quoque accessit gnomologia ex omnibus Sylvii operibus collecta, & Index rerum* [...]. Unveränderter Nachdruck. Frankfurt a. M.: Minerva, 1967. (Piccolomini, *opera quae extant omnia*.)
- Otorepec, Božo, Centralna kartoteka srednjeveških listin. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (1140–1500).
- Pizan, Christine de: *Knjiga o mestu dam*. Ljubljana: Delta, 1999.
- Schwabenspiegel, Kurzform II (Hrsg. Karl August Eckhardt), Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1960. *Monumenta Germaniae Historica*, *Fontes iuris germanici antiqui*, Nova series, IV. zvezek.
- Sveto Pismo Stare in Nove zaveze*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1997.
- Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds* (Hrsg. Wilhelm Altmann). Berlin, 1893.
- Woman Defamed and Woman Defended. An Anthology of Medieval Texts* (ed. Alcuin Blamires, Karen Pratt in C. W. Marx). New York in Oxford: Oxford University Press, 1992.

Literatura

- Baš, Franjo: Celjski grofi in njihova doba. *Celjski zbornik*, 1951.
- Brundage, James A.: *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1987.
- Brooke, Christopher N. L.: *The Medieval Idea of Marriage*. Oxford: Oxford University Press, 1989.

- Dolenc, Metod: *Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško*. Ljubljana: Založba rektorata Univerze, 1930.
- Dopsch, Heinz: Die Grafen von Cilli – Ein Forschungsproblem? *Südostdeutsches Archiv*, 17./18. zvezek. München, 1974/1975, str. 9–49.
- Duby, Georges: *Medieval Marriage. Two Models from Twelfth-Century France*. Baltimore in London: The Johns Hopkins University Press, 1978.
- Enciklopedija Slovenije (ES)*, 1.–16. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.
- Ennen, Edith: *Frauen im Mittelalter*. München: C. H. Beck Verlag, 1985.
- Freed, John B.: *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343*. Ithaca in London: Cornell University Press, 1995.
- Grafenauer, Bogo: Veronika Deseniška. *Slovenski biografski leksikon*, 4. knjiga (Taborska–Žvanut). Ljubljana, 1980–1991, str. 412.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1910.
- A History of Private Life. Revelations of the Medieval World* (ed. Georges Duby). Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1988.
- A History of Women. Silences of the Middle Ages* (ed. Christiane Klapisch-Zuber). Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1992.
- Janekovič Römer, Zdenka: *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*. Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1994.
- Klaič, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone*, Celjski zbornik (posebna izdaja). Celje 1982.
- Kos, Dušan: Vitez in ugrabljenka: nasilnik in njegova žrtev? *Acta Histriae* (Prispevki z mednarodne znanstvene konference: Govorica nasilja, Koper, 11.–13. oktober 2001), 10, 2002, št. 2, Koper 2002, str. 517–548.
- Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1955.
- Kozinc, Nina: Ženske iz vaticanske zakladnice. *Delta, Revija za ženske študije in feministično teorijo*, letn. 3, št. 1–2, 1997. Ljubljana: Društvo za kulturološke študije, 1997, str. 75–91.
- Krones, Franz: Graf Hermann II. von Cilli. Eine geschichtliche Lebensskizze. *Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark*, 21, 1879, str. 106–136.

- Labarge, Margaret Wade: *A Small Sound of the Trumpet: Women in Medieval Life*. Boston: Beacon Press, 1986.
- Mlinar, Janez: *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Ljubljana: Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2005.
- Pirchegger, Hans: Die untersteirische Agnes Bernauer. *Ausgewählte Aussätze. Zum 75. Geburtstage Hans Pircheggers* (hrsg. vom Historischen Verein für Steiermark). Graz, 1950, str. 187–194.
- Pohl, Walter: *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Roth, Franz Otto: Die »Hexe« Veronika. Liebeszauber, Adelspolitik und »Renaissance« – Menschen im steirischen frühen 15. Jahrhundert. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 37, 1987, str. 57–69.
- Rougemont, Denis de: *Ljubezen in zahod*. Ljubljana: Založba /*cf (Rdeča zbirka), 1999.
- Schäfer, Werner: *Agnes Bernauer und ihre Zeit*. München: Droemersch Verlaganstalt Th. Knauer Nachf., 1987.
- Shahar, Shulamith: *The Fourth Estate. A History of women in the Middle Ages*. London and New York: Methuen, 1983.
- Shahar, Shulamith: The History of Women in the Later Middle Ages – A General View and Problems of Research. *Frau und spätmittelalterlicher Alltag, Internationaler Kongress Krems an der Donau 2. bis 5. oktober 1984*, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, Nr. 9. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986, str. 9–18.
- Sheehan, Michael M.: *Marriage, Family, and Law in Medieval Europe: Collected Studies* (ed. James F. Farge). Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1997, str. 38–86.
- Štih, Peter: Celjski grofje – še vedno raziskovalni problem? *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja*, Zbornik mednarodnega simpozija, Celje, 27.–29. maj 1998 (ur. Rolanda Fugger-Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999, str. 11–19.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželno knežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 227–256.
- Till, Jože: *Hema Krška. Njen svet in njeni sledovi*. Celovec: Mohorjeva družba, 2005.
- Tratnik-Volasko, Marjeta in Košir, Matevž: *Čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.

- Uitz, Erika: *Die Frau in der mittelalterlichen Stadt*. Leipzig: Edition Leipzig, 1988.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Vilfan, Sergij: Ob nekaterih starih ženitnih običajih obsoških in beneških Slovencev. *Slovenski etnograf*, letnik VI–VII, 1953–1954. Ljubljana: Etnografski muzej v Ljubljani, DZS, 1954, str. 157–195.
- Vilfan, Sergij: Zakonska zveza pri Slovencih v zgodnjem srednjem veku. *Zbornik znanstvenih razprav*, XL. letnik, Ob 60-letnici fakultete (1920–1980). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna Fakulteta, 1980, str. 1–27.
- Vilfan, Sergij: *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

Veronika of Desinic – unfortunate love and forbidden marriages in the Middle Ages

Summary

In the Middle Ages, marriages were founded on well-defined laws, which were regulated by canon law since the beginning of the 13th century. Since the 4th Lateran Council (1215), marriage was considered a sacrament, and formally, only a mutual consent between the bridegroom and the bride was enough to conclude a marriage. Nevertheless, future spouses did not have a say in their choice of partner. It is true that the expression *matrimonium contrahere*, stipulated in city statutes, indicates that marriage was acknowledged as a mutual consent between the husband and the wife, with a priest merely playing the role of a witness. But in all likelihood, the consensus was limited to words the bridegroom and the bride exchanged in front of the priest, for the decision on marriage choice still remained in the hands of parents or guardians. Mutual consent, which was, according to canon law, sufficient to conclude a marriage as well as pre-arranged marriages, resulted in secret marriages or marriages forbidden by parents. It was the statutory law that fought these marriages, but it was noblemen who feared them most, because secret marriages of their sons and daughters could thwart their master plans. One of the best-known examples of forbidden marriage is without doubt the marriage

Veronika Deseniška – nesrečne ljubezni in prepovedane poroke ...

between Friedrich II, Count of Cilli, and Veronika of Desinic, which ended with Veronika's death (murder?).

Kaj imata skupnega Dante Alighieri in slovensko ozemlje?

NEVA MAKUC*

IZVLEČEK

Članek obravnava nekatere elemente, ki povezujejo italijanskega pesnika Danteja Alighierija (1265–1321) s slovenskim ozemljem. Še danes je živo izročilo o Dantejevem bivanju na Tolminskem, ki pa nima zgodovinske podlage. V 19. in 20. stoletju so omenjeno izročilo ter tudi Dantejevo določitev Kvarnerskega zaliva kot vzhodne italijanske meje za svoje politične cilje izrabljali italijanski nacionalisti.

KLJUČNE BESEDE

Dante Alighieri, slovensko ozemlje, Tolminska, *Božanska komedija*, nacionalizem

ABSTRACT

The paper treats some elements that link the Italian poet Dante Alighieri (1265–1321) with Slovenian territory. There is still alive a tradition of Dante's sojourn in the area of Tolmin which has no historical basis, because it is based on some errors of some historians of Friuli. In the 19th and 20th centuries the abovementioned tradition and Dante's definition of the Gulf of Kvarner as the eastern Italian boundary were exploited by Italian nationalists for their political ends.

KEY WORDS

Dante Alighieri, Slovenian territory, the Tolmin area, *La Divina Commedia*, nationalism

I.

Čeprav nas od Danteja Alighierija ločuje kar sedem stoletij, pa verzi njegove vrhunske literarne stvaritve, *Božanske komedije*, še vedno ponosno kljubujejo zobu časa. Čas pa lahko, po drugi strani, popači marsikatero dejstvo; tako so v preteklih stoletjih bujna ljudska

* Neva Makuc, univ. dipl. italijanistka in zgodovinarica, asistentka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa – Raziskovalna postaja v Novi Gorici, Delpinova ulica 12, Nova Gorica
neva.makuc@zrc-sazu.si

domišljija ter ugibanja in nepazljivost nekaterih piscev ustvarili zanimivo izročilo, ki povezuje Danteja s slovenskim ozemljem. Pojavile so se najrazličnejše teze, prežete z ugibanji in zgodovinskimi pripovedkami, po katerih naj bi slavni pesnik bival tudi na slovenskem ozemlju. V zvezi s tem se omenjajo Postojnska jama, Rakov Škočjan, Križna jama, Devin, Gorica, Lož, a daleč največji odmev je imelo izročilo o Dantejevem bivanju na Tolminskem. Dante Alighieri je bil namreč kot vidni pripadnik belih gvelfov leta 1302, potem ko so oblast v Firencah pridobili črni gvelfi, obsojen najprej na izgon, kasneje pa še na smrt. V času obsodbe ga ni bilo v rojstnem mestu, v katerega se zaradi obsodbe ni nikdar več vrnil. Do smrti leta 1321 se je selil po raznih italijanskih dvorih, bil je na primer v Veroni, Raveni in Bologni.

Zaustavimo se sedaj pri ustnem izročilu, ki je še danes živo na Tolminskem in ki se pojavlja v različnih inačicah. Izročilo se je namreč v teku stoletij spreminjalo, ljudska domišljija ga je obogatila s slikovitimi elementi in anahronizmi. Ena izmed teh zgodovinskih pripovedk govori, da naj bi Dante kot gost oglejskega patriarha Pagana della Torreja obiskal Tolmin, ki je tedaj spadal pod patriarhovo oblast. Prav na Tolminskem naj bi tudi spisal nekaj spevov *Pekla*. Noči naj bi preživel na tolminskem gradu, dneve pa v t. i. Dantejevi jami v bližini Tolminskih korit (jama se danes imenuje Zadlaška). Ob mraku naj bi ga videvali, kako je v rdeči obleki sedel pred jamo.¹ Pri vrednotenju te pripovedke pa je potrebno upoštevati, da je ustno izročilo, ki povezuje Danteja s Tolminsko, zelo bogato, raznovrstno in tudi polno nepravilnosti, ki dokazujejo, da domišljija ne pozna meja, saj so nekatere inačice pripovedke tako polne zmot in anahronizmov, da se popolnoma oddaljujejo od Dantejeve dejanske vloge v zgodovini. Naj citiram le en primer, eno različico pripovedke, ki jo je leta 1961 povedal domačin Andrej Leban iz Zadlaza:

V prvi svetovni vojni je prišel Italijan Dante s svojo vojsko v naše kraje. Ker so za njim prišli Avstrijci izza Predila in čez Ljubinj, se je Dante s svojo vojsko umaknil v dolgo podzemljsko jamo, ki se danes imenuje Zadlaška. Nekaj časa je Dante v jami živel s svojo vojsko, ko pa so sovražniki odšli, jo je popihal čez Krn proč iz naših krajev. Zato jo nekateri še danes imenujejo Dantejeva jama [...].²

Take in podobne različice pripovedke lepo kažejo, da vsaj del prebivalstva ni imel jasne predstave o Dantejevem življenju in njegovi vlogi v zgodovini. Poleg tega pa tudi ni zgodovinskih dokumentov, ki

¹ Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 82.

² Dolenc, Gradivo, str. 223.

bi lahko dokazali, da se morda za ustnim izročilom skriva kanček verodostojnosti. V preteklosti so mnogi pisci skušali prav v pripovedkah in nekaterih zgodovinopisnih spisih iskati dokaz za Dantejevo bivanje na Tolminskem oz. v Furlaniji nasploh, saj je v Dantejevem času Tolmin spadal v okvir kneževine oglejskega patriarha.

Ustavimo se pri najzgodnejših zgodovinskih spisih, ki poročajo o Dantejevem obisku Furlanije. V začetku 16. stoletja je videmski notar Giovanni Candido spisal zgodovinopisno delo *Commentariorum Aquilejensium libri octo*, posvečeno furlanski zgodovini. V njem je trdil, da naj bi pregnani firenški pesnik eno leto prebival v Vidmu kot gost patriarha Pagana della Torreja.³ Ta stavek je postal osnova za nastanek pripovedk in vrste napačnih sklepanj pri kasnejših furlanskih historiografih. Malo kasneje, prav tako v 16. stoletju, se je furlanskem zgodovinopiscu Jacopu Valvasoneju di Maniagu, navdušenemu nad lepotami Tolminske, utrnila misel, da se prav to območje skriva v ozadju ene izmed Dantejevih tercijn.⁴ Omenjena tercina se v prevodu Andreja Capudra glasi:

– tako smo nočevali tam mi trije:
jaz kakor koza, ta dva kot čuvaja,
a z leve in desne nas pečina krije.⁵

Kot vidimo, se lahko z malo domišljije ta tercina nanaša na marsikateri kraj. Valvasone pa je poleg tega celo zapisal, da se mu je zadelo, da je na enem kamnu v t. i. Dantejevi jami v bližini Tolminskih korit zapisano njegovo ime. V podkrepitev svojih ugibanj je navedel neko skalno nad reko Tolminko, ki naj bi se imenovala Dantejev stol, in izročilo, da naj bi na tem kraju Dante pisal tudi o naravi rib. Na osnovi tega je pri opisovanju življenja patriarha Pagana zapisal, da je Dante z njim pogosto obiskoval Tolmin, ki naj bi bil kot ustvarjen za spekulacije filozofov in pesnikov, saj naj bi ohranjal veliko barbarskega in združeval grozoto kraja z ljubkim pogledom na polja, obrežje in rodovitno in dobro obdelano zemljo. V tem čudovitem kraju naj bi Dante v zadovoljstvo patriarha spesnil nekaj verzov *Božanske komedije*, saj naj bi imeli opisani kraji veliko podobnosti s tolminskimi kraji.⁶ Valvasonejeve trditve so se opirale le na omenjena gola ugibanja in so bila brez vsakršne zgodovinske osnove, morda so nastala le

³ Candido, *Commentariorum Aquilejensium*, VI. knj.

⁴ Bianchi, *Del preteso soggiorno*, str. 206.

⁵ Alighieri, *Božanska komedija*, prev. Capuder, str. 133. V originalu se verzi glasijo: *Tali eravamo tutti e tre allotta, | io come capra ed ei come pastori | fasciati quinci e quindi dalla grotta (Divina Commedia, Purgatorio, XXVII, 85–87).*

⁶ Bianchi, *Del preteso soggiorno*, str. 167–168.

pod vtisom Candidove omembe, da naj bi bil Dante gost oglejskega patriarha. S tem je Valvasone neupravičeno sklepal, naj bi se Dante zaustavil tudi na tolminskem gradu, katerega lastnik je bil patriarh.

V 19. stoletju se je s tem problemom poglobljeno ukvarjal Giuseppe Bianchi. Pustimo ob strani izrazito cinični način Bianchijevega izražanja in njegovo zaničevanje prebivalcev Tolmina, ki jih je prikazoval kot neumne in grobe gorjane, ki govorijo barbarski dialekt, in se raje posvetimo njegovemu preučevanju problema Dantejevega bivanja v Vidmu in v Tolminu. Leta 1844 je objavil delo *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1332*. Bianchi je natančno preučil vire ter prepričljivo dokazal, da izročilo nima nikakršne zgodovinske osnove, ter da je Candido odlomek o Dantejevih zatočiščih vzel iz dela *Delle vite de' pontefici*, ki ga je v 15. stoletju spisal Bartolomeo Sacchi, imenovan Platina. Candido pa je pri tem zagrešil eno veliko napako. V Platinovem delu lahko namreč beremo, da je Danteja iz Firenc pot vodila v kraj *Forum Livii*, torej današnji Forlì. Candido pa je očitno zaradi nepazljivosti in podobnosti imen zamenjal Platinov *Forum Livii* s krajem *Forum Julii*, torej Furlanijo,⁷ in posledično kot kraj Dantejevega bivanja označil Videm, politično in versko središče Furlanije. Potrebno pa je upoštevati še en vidik, ki zavrača Dantejevo bivanje v teh krajih, in sicer različna politična stališča Danteja in njegovega domnevnega pokrovitelja, oglejskega patriarha. Dante je kot pripadnik frakcije belih ostro nasprotoval težnjam papeža Bonifacija VIII., da bi podredil Firenze in druga toskanska mesta državi sv. Petra, medtem ko je Pagano della Torre kot črni gvelf podpiral papeško stran. Tudi veliko drugih zgodovinarjev (kot npr. Simon Rutar, Carl von Czoernig, Milko Kos, Branko Marušič in Peter Štih)⁸ je izrazilo mnenja, da ni nobene osnove, na podlagi katere bi lahko trdili, da je Dante obiskal Tolminsko oz. Furlanijo nasploh.

Izročilo pa je v 20. stoletju dobilo tudi politični predznak. V svojih prizadevanjih za dokazovanje italijanskosti tega mejnega območja so ga z navdušenjem izrabljali italijanski nacionalisti. V javnem parku v Tolminu je bil 8. avgusta 1929 slovesno postavljen Dantejev bronasti doprski kip. Slovesnosti se je udeležil celo italijanski prestolonaslednik Humbert Savojski. Pomenljivo je dejstvo, da so pobudo za to iniciativo dali tolminski fašisti. Izrazit nacionalistični naboj dejanja pa sta dokazovala tudi napisa na podstavku kipa, ki se prevedena v slovenščino glasita:

⁷ Isti, nav. delo.

⁸ Isti, nav. delo, str. 225–226; Czoernig, *Gorizia*, str. 276, 529; Kos, Dantejevi sledovi; Marušič, Tolminska, str. 27–34; Štih, *Duh Danteja*, str. 22.

Kaj imata skupnega Dante Alighieri in slovensko ozemlje?

Dante ob mejah, ki jih je začrtal Bog

ter

*Firence italijanskemu Tolminu.*⁹

O dogodku so poročali goriški časopisi. Tednik *L'idea del popolo* je ob tem poudarjal predano podložnost domačinov, ki pa niso označeni kot Slovenci, temveč le kot *tujerodno prebivalstvo*.¹⁰ Goriško fašistično glasilo *L'Isonzo* je veliko poročalo o tej slovesnosti in glede kipa zapisalo, da bo le-ta ponovno dokazoval italijanskost tega mesta. Mogoče je zanimivo citirati zgovoren odlomek iz članka, ki napoveduje omenjeno slovesnost, saj odraža fašistični odnos do Slovencev v Posočju. V slovenskem prevodu se odlomek glasi:

*Novi otroci Italije, tako jih lahko imenujemo, kljub temu da ima njihov jezik drugačen izvor in naglas, se bodo zbrali okrog doprsnega Dantejevega kipa ter bodo čutili ponos do svoje nove domovine in osvetljeni z lučjo naše tisočletne civilizacije, bodo tudi oni blagoslovili naše padle, ki so jih s svojo žrtvijo osvobodili sivine njihove podložne podrejenosti, kateri so se hlapčevsko vdajali.*¹¹

Italijanski nacionalisti niso skrivali politične vloge, ki naj bi jo igral Dantejev kip v središču Tolmina, prav nasprotno. Kip naj bi opominjal sovražnike, naj se zavedajo italijanske veličine ter naj se bojijo in spoštujejo Italijane. Podobno nalogo je imel tudi Dantejev spomenik, ki so ga postavili na še enem občutljivem mejnem območju, in sicer v Tridentu.¹² Po drugi svetovni vojni je Dantejev kip doživel razgibano usodo. Potem ko je bil rešen pred uničenjem, je bil razstavljen v Tolminskem muzeju, kasneje pa na dokaj neprimernem mestu, in sicer v gostilni v Ločah. Oktobra 1993 je bil z nepremišljeno potezo ponovno postavljen v Tolminu, prav na kraju, ki so mu ga desetletja pred tem odredili fašisti. To je sprožilo živahne časopisne polemike v slovenskih časopisih.¹³ Še istega leta je bil kip odstranjen in danes se hrani na zanj najprimernejšem mestu, v Tolminskem muzeju. Odstranitev je odmevala v italijanskih časopisih, ki so to dejanje povezovali z dejavnostjo *nekdanjega jugoslovanskega aparata*, ki naj

⁹ *Il Piccolo*, 15. 11. 1993, št. 42. V originalu se napisa glasita: *Dante presso i confini segnati da Dio in Firenze a Tolmino italiana*.

¹⁰ *L'idea del popolo*, 11. 8. 1929, št. 33, str. 1 (*popolazioni allogene*).

¹¹ *L'Isonzo*, 12. 8. 1929, št. 83, str. 1.

¹² *L'Isonzo*, 8. 8. 1929, št. 81, str. 2; 12. 8. 1929, št. 83, str. 1.

¹³ *Delo*, 28. 10. 1993, št. 251, str. 10; 30. 10. 1993, št. 253, str. 22; 6. 11. 1993, št. 258, str. 22; 13. 11. 1993, št. 264, str. 22.

bi želel razpihovati ideološki spopad med Slovenci in zahodnim svetom.¹⁴

V fašističnem obdobju se je v Tolminu odvijala še ena prireditev, ki se je navezovala na izročilo o Dantejevem bivanju na Tolminskem in na pomen, ki so ga tej zgodovinski pripovedki pripisovali italijanski nacionalisti. Septembra 1932 je namreč Društvo za furlansko domoznanstvo (*Deputazione di storia patria per il Friuli*) organizirala svoj letni kongres prav v Tolminu. Na njem je bilo med drugim izpostavljeno, da je prihod velikega pesnika pomenil znak italijanskosti Posočja. Kongresniki so se celo poklonili Dantejevemu spominu z obiskom Dantejeve jame.¹⁵

II.

V preteklosti sta dva verza iz IX. speva Dantejevega *Pekla* igrala vlogo v zapletenih slovensko-italijanskih in hrvaško-italijanskih odnosih. Omenjena verza se v slovenskem prevodu glasita:

*in v Pulju, kjer Kvarner v obalo buta,
zaklepa Laško in mejé mu moči*¹⁶

S temi besedami je Dante italijansko vzhodno mejo potegnil vse do Pulja oz. Kvarnerskega zaliva in vso Istro vključil v italijanski okvir. Znana verza, zapisana v začetku 14. stoletja, sta imela precejšen odmev v 19. in 20. stoletju, saj sta postala eden izmed argumentov, s katerimi je iredentistično gibanje skušalo utemeljevati svoje ozeveljske apetite.¹⁷ Med številnimi italijanskimi nacionalisti, ki so se z navdušenjem zatekali k temu verzoma, je vreden omembe zlasti italijanski politik in revolucionar Giuseppe Mazzini, ki je v zvezi s tem zapisal, da je Istra italijanska in da je vzhodna italijanska meja bila načrtana že v času, ko je Dante zapisal ta verza.¹⁸

¹⁴ *Il Piccolo*, 15. 11. 1993, št. 42, str. 8; 16. 11. 1993, št. 265, str. 9, [14]; 26. 8. 1994, št. 201, str. 9.

¹⁵ *Il convegno*, str. 395–398.

¹⁶ Alighieri, *Božanska komedija*, prev. Capuder, str. 63. V originalu se verza glasita: *Si com'a Pola presso del Quarnaro, | che Italia chiude e i suoi termini bagna (Divina Commedia, Inferno, IX, 113–114).*

¹⁷ Verza omenja že Peter Kosler v delu *Das Programm*, str. 18–19.

¹⁸ *I confini orientali d'Italia erano segnati fin da quando Dante scriveva: [...] A Pola presso del Carnaro | che Italia chiude e i suoi termini bagna. [...] L'Istria è nostra (Mazzini, Politica internazionale (1871), str. 122). V slovenskem prevodu: Vzhodne meje Italije so bile določene že v času Dantejevega pisanja: [...] in v Pulju, kjer Kvarner v obalo buta, | zaklepa Laško in mejé mu moči. [...] Istra je naša.*

Prav v enem izmed najbolj razgibanih in odločilnih obdobj, ki jih je doživel italijanski narod, še ves vznesen nad pravkar doseženo združitev in v pričakovanju novih uspehov, so leta 1865 po Italiji potekala praznovanja šeststoletnice Dantejevega rojstva. Ob tem sta odmevala tudi znana verza IX. speva *Pekla*. Glasilo goriških Slovencev *Umni gospodar* je v zasmehljivem tonu pisalo o prizadevanjih goriških Italijanov, da bi v dvorani mestnega sveta postavili kip Danteja, saj jim je oblast prepovedala zbirati prispevke za Dantejev spomenik, ki naj bi ga postavili v Firencah. Zaradi objave te in še nekaterih drugih novic so Italijani dosegli ukinitvev slovenskega glasila. Goriški Slovenci so svoje glasilo ponovno dobili dobro leto kasneje, leta 1867, ko je začela izhajati *Domovina*.¹⁹ Vlogo omenjenih verzov kot orodje v rokah italijanskih nacionalistov pri njihovih iredentističnih težnjah je prikazovala tudi spominska plošča, ki jo je decembra 1918 ob prihodu na Tolminsko pred vhodom v t. i. Dantejevo jamo postavila brigada Sassari. Danteju so pripisali celo preroško vlogo. Besedilo tega napisava se, prevedeno v slovenščino, glasi:

*Kvarner v obalo buta
zaklepa Laško in mejé mu moči.
IX. spev, verza 113 in 114
V Dantejev spomin,
ki se je tu med različnimi ljudstvi
vztrajno ohranjal skozi stoletja,
spoštljivo postavila brigata Sassari
ob zaključku svete vojne,
ki je za vedno dala domovini
po njem prerokovane meje.
4. decembra 1918 – ob tridesetdnevnici zmage.²⁰*

Plošča je bila v drugi svetovni vojni uničena, leta 1966 pa je tolminsko turistično društvo z nepremišljeno potezo na istem mestu postavilo novo ploščo, posvečeno Danteju.

¹⁹ Marušič, *Divina Commedia v slovenščini*, str. 318.

²⁰ Pavšič, *Spomeniki*, str. 343. V originalu se besedilo glasi: *IL QUARNARO CHE ITALIA CHIUDE E I SUOI TERMINI BAGNA IX. vv. 113=114 ALLA MEMORIA DI DANTE QUI TRA GENTI DIVERSE TENACE NEI SECOLI POSE RIVERENTE LA BRIGATA SASSARI AL TERMINE DELLA SANTA GUERRA CHE HA DATO PER SEMPRE ALLA PATRIA I CONFINI DA LUI PROFETATI IV DICEMBRE MCMXVIII – TRIGESIMO DELLA VITTORIA.*

III.

Na kratko se zaustavimo pri prevajanju Dantejeve poezije, natančneje *Božanske komedije*, v slovenščino. Na Slovenskem se je zanimanje za Dantejeva dela najbrž razširilo že v času protestantizma, ko je bil položaj slovenskega jezika primerljiv s položajem italijanskega jezika v Dantejevem času. Najstarejša izdaja *Božanske komedije*, ki se danes hrani v Sloveniji, nosi letnico 1520 in izvira iz knjižnice stiškega samostana, danes pa se hrani v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. 17. stoletje in prva polovica 18. stoletja nista bila naklonjena Dantejevi poeziji. Za obdobje romantike pa je značilna visoka recepcija Danteja, ki se kaže zlasti v delovanju prvega slovenskega dantologa Matije Čopa in v pesniškem ustvarjanju Franceta Prešerna. Slovenski učenjaki so se tako začeli zares poglobljeno ukvarjati z dantološkimi študijami šele v 19. stoletju; tedaj dobimo tudi prve slovenske prevode *Božanske komedije*.²¹ Prevajanje Danteja je velik podvig, saj zahteva veliko znanja in pesniške spretnosti. Prvi slovenski prevod *Božanske komedije* je najkasneje v tridesetih letih 19. stoletja pripravil Janez Čop, brat Matije Čopa. Prevod je obsegal le znani odlomek, ki govori o usodi grofa Ugolina; danes je izgubljen. Prvi ohranjeni prevod je leta 1835 pripravil Stanko Vraz. Tone Perčič je opozoril, da smo Slovenci dobili prvi celoten prevod *Božanske komedije* dokaj pozno v primerjavi z večino evropskih narodov, a smo bili med prvimi slovanskimi narodi, ki so se začeli ukvarjati s prevajanjem tega dela (prehiteli so nas le Poljaki). V drugi polovici 19. stoletja so delne prevode pripravili tudi Franjo Zakrajšek, Aleš Ušeničnik ter neki neznani prevajalec, katerega rokopisni prevod so odkrili v Študijski knjižnici v Celju. Prvi, ki je prevedel celoten Dantejev *Pekel*, pa je bil Jovan Vesel Koseski. Čas prve polovice 20. stoletja je bil zelo naklonjen preučevanju in prevajanju Dantejevih del. Delne prevode sta pripravila Oton Župančič in Aleš Ušeničnik. Med letoma 1910 in 1925 pa je dantolog Josip Debevec v *Domu in svetu* objavil prvi slovenski prevod celotne *Božanske komedije*. Leta 1959 sta bila objavljena še dva prevoda *Pekla*, enega je pripravil medanski pesnik Alojz Gradnik, drugega pa Tine Debeljak. Slednji je nekaj let kasneje objavil tudi drugi spev *Vic*, v Buenos Airesu pa je pripravljal tudi prevod celotne *Božanske komedije*, a do objave najverjetneje ni prišlo. Gradnik pa je leta 1965 objavil še prevod *Vic*. Tudi Ciril Zlobec, ki je med drugim prevedel v

²¹ 20. stoletje je prineslo tudi nekaj zanimivih del, kot na primer zbornik *Dante 1321–1921*, ki ga je uredil Alojzij Res in pri katerem so sodelovali tudi italijanski zgodovinarji in dantologi. Zbornik je dve leti kasneje izšel tudi v italijanščini. O pomenu tega zbornika govori Rebulov članek *Evropski moment* v Gorici 1921.

slovenski jezik celotno Dantejevo delo *Vita nuova*, se je ukvarjal s prevajanjem *Božanske komedije*, v petdesetih letih prejšnjega stoletja je namreč objavil prevod I. in III. speva *Pekla*. Leta 1966 je izšel odličen prevod celotne *Božanske komedije*, ki ga je pripravil Andrej Capuder. Delo je doživelo že več ponatisov. V osemdesetih letih je delne prevode *Pekla* objavil tudi Fedja Košir.²²

Dantejeva pesnitev je polna toponimov, ki se nanašajo na najrazličnejše dežele tedaj poznanega sveta, saj se veliki pesnik v svoji »enciklopediji srednjeveškega znanja in dogodkov«²³ ni omejil le na Apeninski polotok. Tako se v 32. spevu *Pekla* omenja tudi zanimiv in skrivnosten toponim *Tambernicch*. Dante se je med svojim namišljenim potovanjem v onstranstvu znašel tudi v devetem in najglobljem krogu prekletega sveta, kjer naj bi bili kaznovani skupaj z Luciferjem najhujši grešniki, izdajalci. Ti so večno zamrznjeni v velikem zaledenem jezeru, imenovanem Kocit. Prav v zvezi s tem jezerom italijanski pesnik v 28. verzu 32. speva omenja gori *Tambernicch* in *Pietrapano*. Sledi odlomek v prevodu Andreja Capudra:

*Ni še avstrijska Donava, svečana,
tako zaležnega prtu imela
in ne pod mrzlim nebom daljna Tana,*

*kot je prevleka ta, in če zgrmela
bi nanjo Javornik ali vrh Panje,
ne škripne niti rob, tak je debela.²⁴*

Lokalizacija gore *Pietrapana* ni problematična, saj je uveljavljeno mnenje, da se nanaša na goro v Apuanskih Alpah, ki danes nosi ime Pania della Croce. Odprto pa ostaja vprašanje, katera gora se skriva za imenom *Tambernicch*. Najpogosteje se navaja naslednje možne rešitve te uganke: Javornik pri Postojni, Fruška gora v Sremu in Tambura v Apuanskih Alpah. Omeniti velja, da Dantejev *Tambernicch* ni bil deležen pretiranega zanimanja med Slovenci, saj lahko v slovenski literaturi, ki obravnava Danteja ali njegovo znamenito delo, v najboljšem

²² Perčič, *Dante*; Pogačnik, *Recepcija Danteja*, str. 212–217; Marušič, *Divina Commedia* v slovenščini: prevodi, str. 27–32; Perčič, *Recepcija Danteja*, str. 29–52.

²³ Alighieri, *Božanska komedija*, prev. Debeljak, str. LXIV.

²⁴ Alighieri, *Božanska komedija*, prev. Capuder, str. 165. V originalu se verzi glasijo: *Non fece al corso suo sì grosso velo | di verno la Danoia in Osterlicchi, | né Tanai là sotto il freddo cielo, | Com'era quivi; che se Tambernicchi | vi fosse su caduto, o Pietrapana, | non avria pur dall'orlo fatto cricchi* (*Divina Commedia, Inferno, XXXII, 25–30*).

primeru naletimo le na skromne omembe tega problema.²⁵ Vprašanje lokalizacije te skrivnostne gore pa lahko zasledimo že v korespondenci Matije Čopa. Iz pisma, ki ga je 4. avgusta 1828 pisal pravniku Francu Leopoldu Saviu, je razvidno, da je toponim vzbudil tudi Čopovo zanimanje. Ljubitelj Dantejeve poezije je skušal razvozlati to uganko, a kot je sam priznal, neuspešno.²⁶ V pismu, ki ga je pisal Jerneju Kopitarju marca ali aprila 1829, pa je pohvalil njegovo zamisel, naj se *Tabernich* zamenja z *Jabernichom*.²⁷ *Tambornicch* je pritegnil tudi pozornost goriškega politika in alpinista Henrika Tume, ki je 12. novembra [193]0²⁸ v pismu uredništvu revije *Ce fastu?* izrazil mnenje, da je morda najprimerneje v tej omembi iskati goro Tamburo.²⁹

Kako pa so problem *Tamborniccha* skušali rešiti slovenski prevajalci *Božanske komedije*? Jože Debevec je *Tambornicch* nadomestil z besedo Tambornik (ime je tako le priredil slovenskim pravopisnim pravilom) in dodal izčrpno opombo, ki dokazuje, da se je tudi sam poglobljajl v problem njegove interpretacije.³⁰ Alojz Gradnik je *Tambornicch* zamenjal kar z Javornikom. V opombah, ki jih je napisal Niko Košir, pa je opozorjeno na različne možne interpretacije tega toponima.³¹ Poleg Gradnikovega prevoda je leta 1959 izšel tudi slo-

²⁵ Temu problemu se posveča članek Neve Nemec Dante Alighieri in slovensko ozemlje.

²⁶ *Tabernicha ne poznam in ga tudi ne morem nikjer najti – pregledal sem več zemljepisnih del, pa ga ni v nobenem; tukajšnji profesor Jakob Zupan s svojih potovanj natančno pozna kraje, kjer naj bi bil ta hrib, namreč Slavonija, pa o njem nima niti pojma. Ime mora biti pri Danteju pač do nespoznavnosti izmaličeno. V opombi k temu stihu v Kannegiesserjevem prevodu je tako samo »Tabernik, visoka gora v Slavoniji«. Streckfuss je prevedel: »In tudi če bi se Mont Blanc z vso svojo močjo prevalil nanj« etc. in pravi v opombi: »V izvorniku sta tukaj dva, vsaj le redkim nemškim bralcem znana hriba v Slavoniji in Toskani.« Čop, *Pisma in spisi*, str. 38–41, 193.*

²⁷ Isti, nav. delo, str. 61–64; Perčič, *Dante*, str. 128–129.

²⁸ V pismu, ki se hrani v okviru Tumovega arhiva v prostorih Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici, je Tuma pri navedbi datuma leto označil zgolj s številko 0, zato številke v oglatem oklepaju dopolnjujejo celotno letnico, kot jo je rekonstruiral Branko Marušič, urednik Tumovih pisem.

²⁹ *Lessi nel Nr. 7–8 a.e. con interesse l'articolo "Nomi stranieri delle Città Friulane" del sig. P.S. Leicht e trovai riportato il nome geografico di Tabernich, colla relativa interpretazione in Javernich. Una più corrispondente interpretazione ebbi a trovare nella rivista: "Le Vie d'Italia" del T.C.I. alla pag. 294 del 1929 dove la vetta ora denominata Tambura corrisponderebbe al Tabernich dantesco. Tuma, *Pisma*, str. 475. V slovenskem prevodu: Z zanimanjem sem prebral v št. 7–8 članek »Tuja imena furlanskih mest« g. P.S. Leichta in sem našel navedeno zemljepisno ime Tabernich z interpretacijo, da gre za Javernich. Primernejšo interpretacijo sem našel v reviji »Le Vie d'Italia«, ki jo izdaja T[ouring] C[lub] I[taliano]; na str. 294 za leto 1929 piše, naj bi sedaj imenovani vrh Tambura ustrezal Dantejevemu Tabernichu.*

³⁰ Debevec, *La Divina Commedia*, str. 433–434.

³¹ Alighieri, *Pekel*, prev. Gradnik, str. 251.

venski prevod *Pekla*, ki ga je na podlagi Debevčevega pripravil Tine Debeljak. Prevajalec je za razliko od Debevca *Tambernicch* prevedel s toponimom Javornik, saj je menil, da je veliki italijanski pesnik imel v mislih prav to goro, ki naj bi se v italijanskem jeziku imenovala *Tabernich*. V zagovor te poenostavitve je zapisal neprimerno pripombo: *Seveda se bo slovenski prevajalec odločil za slovensko tezo.*³²

Ob tem pa je bežno omenil tudi možnost, da se ime nanaša na Fruško goro ali na Tamburo, ki naj bi se nekoč imenovala *Stamberlicche*. Andrej Capuder je Dantejev *Tambernicch* nadomestil z Javornikom ter pri tem v opombah opozoril na različne možne interpretacije Dantejeve omembe.³³ Problem prevajanja *Tamberniccha* je najbolje rešil Debevec, ki se je odločil za besedo Tabernik in izčrpno opombo. Gradnik, Debeljak in Capuder pa so izbrali manj primerno rešitev, skrivnostno ime so preprosto zamenjali z Javornikom, čeprav je res, da opombe slovenske bralce opozorijo tudi na drugi dve možni interpretaciji tega toponima. Opombe slovenskih prevajalcev so nastale večinoma na osnovi dognanj italijanskih in drugih komentatorjev *Božanske komedije*, saj se slovenski prevajalci niso posebno poglobili v ta problem.

Italijanski komentatorji *Božanske komedije* različno razlagajo obravnavani toponim. Nekateri poudarjajo, da je identifikacija nezanesljiva, in navajajo dve možni rešitvi tega problema, Fruško goro in Javornik. Baccio Ziliotto je podprl tezo o Javorniku in pri tem poudaril, da leži v bližini gore Cerkniško jezero, ki pozimi poledeni. Zanimiv je njegov namig, da bi to jezero lahko istovetili z zaledenelim jezerom *Cocito* in goro *Tambernicch*. Poleg tega pa je Ziliotto opozoril tudi na svojevrsten kraški svet, ki naj bi se zaradi svojih grozljivih in vznemirljivih lepot skladal s prizori devetega peklenskega kroga.³⁴ To gotovo drži, a z malo domišljije lahko precej krajev, ne le Cerkniško jezero z Javornikom, postane idealen scenarij za najgrozljivejši predel Dantejevega *Pekla*.

Furlanski zgodovinar Pier Silverio Leicht je menil, da se *Tambernicch* nanaša na Javornik, čeprav je izrazil presenečenje nad tem, da bi Dante omenil redkim poznano goro. Vzrok za omembo Javornika v deseti tercini naj bi tičal v besedi *Osterlicchi*, ki jo Dante omenja v predhodni tercini. Leicht je menil, da je pesnik ob omenjanju Avstrije zaradi podobnosti imen pomislil tudi na Čedad; Javornik pa naj bi bil tako le asociacija na Čedad.³⁵ V preteklosti je namreč bilo

³² Alighieri, *Božanska komedija*, prev. Debeljak, str. CXV.

³³ Alighieri, *Božanska komedija*, prev. Capuder, str. 197.

³⁴ Ziliotto, *Dante*, str. 11.

³⁵ Leicht, *Nomi stranieri*, str. 113–114.

uveljavljeno mnenje, da mesto Čedad dolguje enega izmed svojih številnih poimenovanj, v tem primeru ime *Civitas Austriae* Avstriji, saj naj bi Rosimunda, vdova langobardskega kralja Luitpranda, ki naj bi bila »avstrijskega«³⁶ porekla, prepustila meščanom oblast nad mestom. Kasneje se je izkazalo, da je ime označevalo le lego mesta, ki je bilo v frankovskih časih na čelu najvzhodnejše grofije italskega kraljestva in *Civitas Austriae* je dobesedno pomenilo *mesto Vzhoda*. Upoštevati je potrebno, da deveta in deseta tercina vsebujeta kar pet krajevnih imen, ki bralca popeljejo od Dona, ki ga Dante imenuje *Tanaì*, prek Donave (Dantejeva *Danoia*) do Apeninskega polotoka oz. gore *Pietrapane*. Če odmislimo podobni končnici, ki ju imata Javornik in Tambern timer, se postavi vprašanje, zakaj bi Dante pri opisovanju tako obsežnega ozemlja pomislil prav na Javornik, saj bi bile ob tem možne res neštete asociacije. Poleg tega je nesmiselno razlagati Dantejeve toponime le na podlagi subjektivnih in domnevnih asociacij, toliko manj v tercini, ki ima posebnost, da skuša pri bralcu vzbuditi predvsem začudenje. Leicht je navedel možnost, da je Dante izvedel za obstoj Javornika preko toskanskih trgovcev iz Čedada.³⁶ To pa ne igra velike vloge, saj gre le za golo in nepotrebno ugibanje. Dante je bil zelo razgledan in je morda vedel za obstoj Javornika, a to v vsakem primeru ne bi dokazalo, da se omemba nanaša prav na to goro. Francesco Dakskobler je opozoril, da bi se morda skrivnosti toponim lahko nanašal na Jalovnik, a gre le za golo ugibanje, saj je ta domneva utemeljena le na dejstvu, da se Jalovnik nahaja v bližini Tolminskih korit,³⁷ kar pa ni dovolj tehten argument.

Tone Perčič meni, da je malo verjetno, da se za Dantejevim *Tambern timer* skriva Javornik, čeprav ga kot takega interpretirajo že beneške izdaje z začetka 16. stoletja.³⁸ Nekateri italijanski komentatorji opozarjajo na možnost, da se skrivnostni toponim nanaša na goro Tamburo v Apuanskih Alpah. To tezo zagovarja precej italijanskih komentatorjev, med temi tudi Francesco Torraca, ki je tezo o Tamburi utemeljil z dejstvom, da Dante v primeri najprej omeni *Tambern timer* in nato *Pietrapano*, torej najprej višjo goro. Torraca je tako opozoril, da Tambura s svojimi 1890 metri višine presega Panio della Croce, ki meri 1859 metrov. Na ta način je zavrnil tezo o Javorniku, saj ta meri le 1268 metrov. Poleg tega je Pania della Croce gola, medtem ko je Javornik poraščen. Popolnoma smiselna je tudi Torracova trditev, da je pesniška primera z dvema gorama, ki pripadata isti gorski verigi

³⁶ Prav tam.

³⁷ Dakskobler, *Ipotesi*, str. 81–83.

³⁸ Perčič, *Dante*, str. 19, 127–129.

in imata podobne značilnosti in obliko, najprimernejša.³⁹ Poleg tega je Dante skušal pri bralcu vzbuditi s to primero začudenje, in je tako gotovo imel v mislih kako poznano in veličastno goro, med katere bi težko uvrstili Javornik. Veliki pesnik je skrbno izbiral besede in ni ničesar prepuščal naključju. Katera gora se torej skriva za skrivnostnim imenom *Tambornic*? Najverjetneje gora, ki v višino meri vsaj toliko kolikor Pania della Croce, torej je visoka vsaj okrog 1860 metrov. Poleg tega naj bi šlo za vsaj razgledanim poznano goro, saj pesnik gotovo ne bi v pesnitev vključil toponima, ki bralcem ne bi nič pomenil, toliko manj v tercini, ki zahteva neko veličastno goro. Javornik in Fruška gora omenjenih pogojev ne izpolnjujeta. Tudi zaradi stilističnih razlogov je verjetno najbolj smiselno iskati *Tambornic* v govorju, kateremu pripada Pania della Croce, torej v Apuanskih Alpah, čeprav je težko razložiti njen neitalijanski zven.

Najslavnejši italijanski pesnik in slovensko ozemlje nimata veliko skupnega, a kljub temu lahko nekateri elementi, kot sta Dantejeva omemba Kvarnerja kot vzhodne meje italijanskega ozemlja ter ustno izročilo o Dantejevem bivanju na Tolminskem, igrajo vlogo v slovensko-italijanskih odnosih, saj so žal tudi najbolj bleščeča literarna dela, ki pripadajo evropski dediščini, lahko žrtev političnega manipuliranja.

Časopisni viri

Delo, 1933

L'idea del popolo, 1929.

L'Isonzo, 1929.

Il Piccolo, 1993, 1994.

Literatura in objavljeni viri

Alighieri, Dante: *Božanska komedija. Pekel*. Prevedel, uvod in opombe napisal Andrej Capuder. Maribor: Obzorja, 1972.

Alighieri, Dante: *Božanska komedija. Pekel*. Prevedel, uvod in opombe napisal Tine Debeljak. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1959.

Alighieri, Dante: *La Divina Commedia nuovamente commentata da*

³⁹ Alighieri, *La Divina Commedia*, str. 270–271.

- Francesco Torraca*. Roma [etc.]: Società editrice Dante Alighieri, 1951.
- Alighieri, Dante: *Pekel*. Prevedel Alojz Gradnik. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1959.
- Bianchi, Giuseppe: *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1332*. Udine: Nuova tipografia di Onofrio Turchetto, 1844.
- Candido, Giovanni: *Commentariorum Aquilejensium libri octo*. Venetiis: Alessandro Bindoni, 1521.
- Czoernig, Carl von: *Gorizia "La Nizza austriaca": il territorio di Gorizia e Gradisca (compresa Aquileia)*. Gorizia: Cassa di risparmio, 1969.
- Čop, Matija: *Pisma in spisi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Dakskobler, Francesco: Ipotesi sulla presenza di Dante nella Slovenia. *Radovi međunarodnog simpozija. Dante in slavenski svijet. Atti del convegno internazionale. Dante e il mondo slavo, Dubrovnik, 26.–29. X. 1981* (ur. Franjo Čale). Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1984, str. 81–83.
- Debevec, Jože: *La Divina Commedia. Dom in svet, XXIII–XXXVIII, 1910–1925*.
- Dolenc, Janez: Gradivo o Dantejevi jami. *Tolminski zbornik, 2. knjiga* (ur. Janez Dolenc). Tolmin: Kulturna skupnost Tolmin, 1975, str. 223–233.
- Il convegno del 18 settembre 1932 a Tolmino. *Memorie storiche foregiuliesi, 27–29, 1931–1933*, str. 395–398.
- Kos, Milko: Dantejevi sledovi med Jugoslovani. *Dante 1321–1931* (ur. Alojzij Res). Ljubljana: Kleinmayr – Bamberg, 1921.
- Koseski, Jovan Vesel: Nebeške komedije (Divina Commedia) Dante Alighierija. Paklo. *Letopis Matice Slovenske za leto 1878*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1878, str. 79–186.
- Kosler, Peter: *Das Programm der Linken des österreichischen Reichstages mit Rücksicht auf Slovenisch- und Italienisch-Oesterreich*. Wien: Mechitharisten Buchdruckerei, 1849.
- Leicht, Pier Silverio: Nomi stranieri delle città friulane. *Ce fastu?*, 6, 1930, št. 7–8, str. 113–114.
- Marušič, Branko: Divina Commedia v slovenščini. *Primorski čas pretekli. Prispevki za zgodovino Primorske*. Koper: Založba Lipa, 1985.
- Marušič, Branko: Divina Commedia v slovenščini: prevodi Frana Zakrajška. *Goriški knjižničar*, II, 1964, št. 3–4, str. 27–32.
- Marušič, Branko: Tolminska v zgodovinisju. *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, št. 1, str. 27–34.

- Mazzini, Giuseppe: *Politica internazionale* (1871). *Lettere slave con prefazione di Fabrizio Canfora*. Bari: Giuseppe Laterza e figli, 1939.
- Nemec, Neva: Dante Alighieri in slovensko ozemlje. *Primorska srečanja*, XXVIII, 2004, št. 276, str. 45–50.
- Pavšič, Tomaž: Spomeniki in spominske plošče osebam v občinah Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sežana in Tolmin. *Goriški letnik*, 6, 1979, str. 337–401.
- Perčič, Tone: *Dante pri Slovencih*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Perčič, Tone: Recepcija Danteja v prvi polovici 20. stoletja na Slovenskem. *Slavistična revija*, 39, 1991, št. 1, str. 29–52.
- Pogačnik, Jože: Recepcija Danteja v slovenski književnosti. *Jezik in slovstvo*, XXVII, 1981–1982, št. 7–8, str. 212–217.
- Rebula, Alojz: Evropski moment v Gorici 1921. In memoriam Alojzija Res. *La Mitteleuropa negli anni venti: cultura e società* (ur. Principe Quirino). Gorizia: Istituto per gli incontri culturali mitteleuropei, 1992.
- Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno z njih prirodoznanskim in statističnim opisom*. Gorica: J. Devetak, 1882.
- Štih, Peter: Duh Danteja še vedno blodi po Tolminskem. *Delo*, 6. 11. 1993, št. 258, str. 22.
- Tuma, Henrik: *Pisma: osebnosti in dogodki (1893–1935)* (ur. Branko Marušič). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Trst: Devin, 1994.
- Ziliotto, Baccio: *Dante e la Venezia Giulia*. Rocca S. Casciano: L. Capelli, 1948.

What Dante Alighieri and the Slovenian territory have in common?

Summary

The paper treats some elements that link together the Italian poet Dante Alighieri (1265–1321) and the Slovenian territory. There is still alive the tradition about Dante's sojourn in the castle Tolmin and his visits of the Tolmin Gorge, where the Zadlaška or Dante's Cave is placed. The oral tradition, which is preserved in many varieties, has no historical basis, because it is based on some errors of some historians of Friuli. In the 19th and 20th century the abovementioned tradition

and the Dante's definition of the Gulf of Kvarner as the eastern Italian boundary were exploited by Italian nationalists to demonstrate the Italian character of the Tolmin area and of the Istrian Peninsula. In his poem Dante included the mention of the mountain *Tambornich*, which some researchers identified with numerous mountains, as for example with the mountain Javornik near the Slovenian Lake Cerknica. In spirit of this, it must be very likely identified with the mountain Tambura in the Apuan Alps.

Direktni učinci Crne smrti u Dubrovniku 1348. godine

GORDAN RAVANČIĆ*

SAŽETAK

Iako su glavne sastavnice i smjerovi širenja velike epidemije s polovice 14. stoljeća uglavnom poznati u historiografiji, ovo pitanje nije se detaljnije obrađivalo na hrvatskim prostorima. Ipak, primjer Dubrovnika tj. dolaska i širenja epidemije na dubrovačkom prostoru pokazuje da tu postoji dosta prostora za dopune postojećem znanju o tom problemu. Na temelju dostupne literature i sačuvane arhivske i objavljene povijesne građe, autor se osvrće na neka pitanja glede neposrednih posljedica ove epidemije na dubrovačkom području.

KLJUČNE RIJEČI

Dubrovnik, srednji vijek, epidemija, kuga, Crna smrt

ABSTRACT

Although many western historiographies researched the problems of the great plague epidemic from the mid-fourteenth century, this question was not investigated within the Croatian historiography. However, the example of Dubrovnik (Ragusa) reveals that there exist enough extant sources to examine this issue. Therefore, on the basis of the literature and extant sources from the period, author analyses some questions regarding the immediate impact of this epidemic in the Dubrovnik region.

KEY WORDS

Dubrovnik (Ragusa), Middle Ages, epidemic, plague, Black Death

Utvrđiti vrijeme početka neke epidemije ponekad nije lak zadatak jer izvorna građa često donosi suprotstavljane podatke. Razlozi tih nepoklapanja leže u činjenici da su autori sačuvanih narativnih izvora prenosili i zapisivali vijesti onako kako su ih sami čuli, čitali i razumijevali. S druge strane, izvorna građa poput oporuka i zapsnika općinskih vijeća, nastaje iz sasvim drugih pobuda. Njihovim autorima nije bila namjera ostaviti traga za buduća pokoljenja, nego

* Dr. Gordan Ravančić, zgodovinar, znanstveni novak, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, Zagreb
gordan@isp.hr

jednostavno administrirati tekuće poslove, sukladno odlukama upravljačkih i zakonodavnih tijela date zajednice.¹

Jednako tako, mora se imati na umu kako je vrlo lako moguće da je od trenutka stvarnog dolaska epidemije i trenutka od kad je njena prisutnost zabilježena u izvorima moglo proći neko vrijeme. Naime, radi se o vremenu potrebnom da zaražena buha dođe u kontakt s novim nosiocem, potom vremenu inkubacije, ali isto tako i o određenom vremenskom razdoblju da zajednica (tj. oni koji zapisuju) primijeti, a onda i zabilježi da se radi o nečem nesvakidašnjem – velikom pomoru stanovništva u kratkom vremenskom intervalu. Sve u svemu, dosadašnja istraživanja europskih historiografija zaključuju da u gradu ovo vremensko razdoblje – od dolaska prvih zaraženih do izbijanja epidemije koja bi bila zabilježena u pisanoj građi – iznosi približno 6 tjedana.²

Narativni izvori, najčešće govore o samom početku 1348. kao vremenu dolaska epidemije u grad. Tako kronika Nikole Ragnine govori da je bolest u grad došla 15. januara, te da se proširila čitavim dubrovačkim područjem i zadržala se sedam mjeseci, iako su se posljedice osjećale još čitave tri godine.³ Isti podatak o početku epidemije donosi i kronika Ivana Marinova Gundulića.⁴ Nasuprot tome, čini se da mlađim kroničarima nije bilo toliko važno zabilježiti taj podatak, jer Anonimova kronika⁵ i ona Junija Rastića⁶ ništa preciznije ne govore o vremenu dolaska bolesti u grad. Nadalje, uvodni tekst treće knjige arhivske serije *Opera pia* govori o 15. decembru kao datumu početka epidemije u gradu.⁷ Iz samog sačuvanog teksta čini se da se taj datum odnosi na godinu 1348., te tako ovaj podatak donekle unosi zbrku u

¹ O stanju sačuvanosti izvorne građe za proučavanje Crne smrti u Dubrovniku i ostalim gradovima istočne jadranske obale vidjeti npr. Ravančić, Prilog proučavanju Crne smrti, str. 7–18.

² Vidjeti npr.: Benedictow, *The Black Death*, str. 57–60.

³ *L'anno di Cristo 1348. Peste orrendissima et crudelissima fu quest'anno in Ragusa. Cominciò a di 15 gennaro, et (continuò) per corruzion dell'aria, per tutto lo territorio, per mesi 7, benchè durasse anni 3 [...].* Vidjeti *Annali di Ragusa del magnifico ms. Nicolo di Ragnina*, str. 227. Dalje: *Ragnina*.

⁴ *Questo male cominciò a scoprirsi li 15 di gennaro [...]. Croniche ulteriori di Ragusa – probabilmente opera di Giovanni di Marino Gondola*, str. 391. Dalje: *Gondola*.

⁵ *Li Annali della nobilissima Republica di Ragusa - aggiuntovi nella fine un rattaumento di moderni annali o veramente cronache*. Dalje: *Anonim*.

⁶ *Cronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451)*. Dalje: *Resti*.

⁷ [...] *Cunço sia che neli anni domini M^oCCC^oXL^oVIII^o. Lo nostro signor Dio mando çudisio oribile et inaudito in lo universo mundo si soura li Christiany come soura li pagani zoe mortalitade de homeni et plu de femene de infirmita inaudida et incurabile [...] la qual mortalitade començo in Ragusi nel predio millesimo die XV de deçembrio [...].* Vidjeti *Opera pia*, fol. 9.

kronologiju pojave epidemije na dubrovačkom području. Međutim, ako se izričaj *predio millesimo* protumači kao »prethodne godine« tada bi to značilo da je Crna smrt u grad došla 15. decembra 1347. godine. Ako se ovakvo tumačenje prihvati, iz svega proizlazi da ovaj zapis nije u tolikom nesuglasju sa zapisima dubrovačkih kroničara.

Čitajući dubrovačke zapisnike Velikog i Malog vijeća mogu se izvući ponešto drugačiji zaključci. Naime, odluke dubrovačkih vijeća s kraja 1347. ničim ne odražavaju neku zabrinutost u svezi s epidemijom koja se približavala gradu. Jedina vijest koja bi možda mogla odražavati neku zabrinutost jest odluka Maloga vijeća da se u gradu na dvije godine zaposli *magister Jacobus physicus* čija bi služba započela u martu.⁸ Liječnik je iz Padove uistinu stigao u grad početkom marta o čemu svjedoči i zapis u knjigama vijeća.⁹ Međutim, dubrovačke vlasti su i inače imale običaj zapošljavanja stalnog gradskog liječnika (ili čak više njih), bez obzira na epidemije i bolesti u gradu.¹⁰ Stoga, ova odredba ne može odražavati zabrinutost dubrovačkih vijećnika glede epidemije Crne smrti. Dapače, čini se da su se dubrovačka upravljačka tijela još na samom početku 1348. bavila sasvim praktičnim i svakodnevnim stvarima poput određivanja odnosima vrijednosti novca, problemima vezanim uz određivanja tutora, postavljanjima carina na različite proizvode i sličnim pitanjima.¹¹

Tek 19. januara dubrovačko Veliko vijeće registrira pojavu epidemije, ali ne u gradu, nego na otoku Šipanu. Iako svjesni opasnosti od širenja epidemije, dubrovački vlastelini nisu u prvi mah puno učinili – izglasali su slobodu gospodinu knezu i njegovu Malom vijeću da učine što smatraju potrebnim kako bi spriječili daljnje širenje epidemije. No, istovremeno vijećnici se nisu mogli složiti treba li zaraženi otok izolirati ili ne, kako ne bi bilo zapreka prometu ljudi i roba. S obzirom na taj prioritet, otok je ostao neizoliran.¹²

Čini se da Malo vijeće s knezom nije moglo učiniti naročito puno – na Šipanu su poslali barbira. Međutim, ta akcija nije urodila nikakvim plodom, jer je nesretni barbir uskoro i sam podlegao naletu epidemije. Stoga je Veliko vijeće već 12. februara odlučilo njegovoj udovici Marici isplatiti četiri perpera, kao nadoknadu za preminulog supruga

⁸ *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* 10, *Monumenta Ragusina – Libri reformationum*, sv. 1, Dalje: *Monumenta Ragusina*, sv. 1.

⁹ *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* 13, *Monumenta Ragusina – Libri reformationum*, sv. 2, str. 17. Dalje: *Monumenta Ragusina*, sv. 2.

¹⁰ Blažina-Tomić, *Uloga javnih zdravstvenih službenika*, str. 60, 62; Blažina-Tomić, *Historical development*, str. 90.

¹¹ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 7–11.

¹² Isto, str. 11.

u općinskoj službi.¹³ Međutim, prema svemu sudeći, preminuli barbir i dalje širenje epidemije još uvijek nisu vijećnike pretjerano zabrinjavali, jer i površni pogled na zapisnike njihovih sjednica otkriva da su se sadržaji vođenih rasprava i dalje okretali svakodnevnim problemima. Dapače i odluka o davanju novčane potpore barbirovoj udovici donesena je »kao usput« zajedno s novčanim potporama franjevcima.

Ipak, u jednoj od odluka može se uočiti da je epidemija već tijekom januara i u gradu ostavila traga, samo što Dubrovčani, čini se, nisu uočavali opasnost. Naime, zadnjega dana februara Veliko vijeće uočava da je broj neizvršenih oporuka nakon Bogojavljenja (6. januara) znatno narastao uslijed nemogućnosti njihova izvršavanja. Razlog tome bila je smrt svjedoka ili izvršitelja oporuka.¹⁴ Stoga je vijeće odlučilo izabrati tri vlastelina da zajedno s knezom pronadu nedostatke ovih oporuka i izvrše ih. Iako se nigdje u ovoj odredbi ne govori o epidemiji, za vjerovati je da je do ovog problema došlo upravo zbog pojave bolesti u gradu. Ovakav razvoj situacije upućuje da je epidemija evidentirana na Šipanu već tijekom januara polako došla i u sam grad.

Kada je početkom marta u Dubrovnik došao liječnik Jakov iz Padove, bolest je već uzela maha u samom gradu. Već 19. marta Malo vijeće je odlučilo, zbog sve većeg broja umirućih, izabrati trojicu vlastelina da pronadu neko udaljenije mjesto za ukop preminulih. Naime, vijećnici su ustanovili da postojeće groblje više nije bilo dostatno. Osim toga, i brzina kojom se moralo ukapati bila je velika pa su grobovi plitko kopani, te se u gradu pojavio nezdravi vonj. Stoga je Malo vijeće povrh svega dalo slobodu trojici izabranih službenika da oko rečenog problema mogu napraviti sve što im se za održanje čistoće zraka u gradu učini potrebnim.¹⁵ Ova odredba o potrebi održanja čistoće zraka u gradu ukazuje da su dubrovački vijećnici bili upoznati s tadašnjim teorijama o širenju epidemije, prije svega s teorijom o mijazmima, te se njihova reakcija u potpunosti uklapa u obrazac koji se mogao pratiti i u drugim gradovima zahvaćenim epidemijom. Međutim, za razliku od vlasti u nekim talijanskim gradovima, Dubrovčani nisu zakonski branili svaki kontakt sa zaraženima, njihovim stvarima i preminulima od kuge.¹⁶ Vjerovanje da se bolest širila zrakom može se uočiti i u kronicarskom spisu Nikole de Ragnina, koji piše da su mnogi bolesti

¹³ Isto, str. 12.

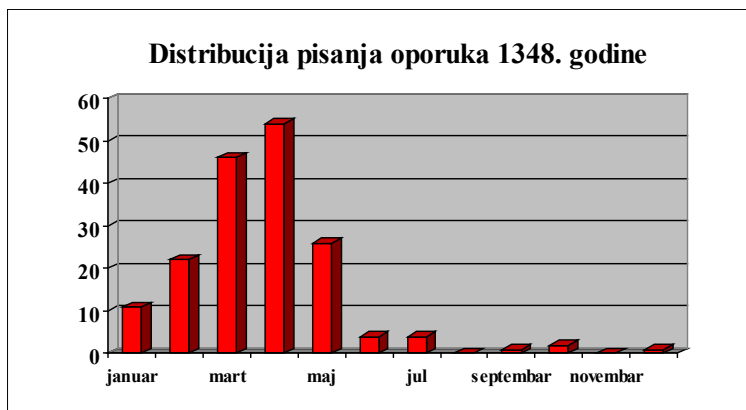
¹⁴ Isto, str. 15.

¹⁵ Isto, str. 18.

¹⁶ O reakcijama gradskih vlasti na pojavu epidemije Crne smrti vidjeti: Henderson, *The Black Death in Florence*, str. 136–150.

pokušavali izbjeći mirišljavim maramicama.¹⁷ Isti »lijek« spominje i Boccaccio u Dekameronu.¹⁸

Čini se da ništa nije pomagalo te je epidemija i dalje bila sve prisutnija. Ovakav razvoj situacije potvrđuje i distribucija pisanja oporuka tijekom 1348. godine. Naime, iz grafikona 1 se vrlo jasno može vidjeti da je broj pisanih (tj. sačuvanih) oporuka počeo rasti već tijekom februara. U martu je došlo do naglog porasta, a broj pisanih oporuka bio je najveći tijekom aprila. Iako, ovaj grafikon pokazuje samo trend, jer broj sačuvanih oporuka nikako nije jednak broju napisanih oporuka (niti je jednak broju preminulih osoba tijekom epidemije), mislim da odražava stanje duha u gradu. Stoga proizlazi da rast i pad broja oporuka odražava i napredovanje epidemije, tj. njeno kasnije uzmičanje.¹⁹

Grafikon 1: Distribucija pisanja oporuka 1348. godine

Zanimljivo je primijetiti da upravo tijekom marta epidemija uzima maha i u drugim dalmatinskim gradovima. O tome zorno svjedoče zapisnici mletačkog Vijeća umoljenih s kraja marta. Čini se da se i sama *Serenissima* tih mjeseci našla strašno pogođena, jer na izjave Trogirana i Splitsana o strašnom pomoru odgovara samo samilosnim riječima.²⁰ Prema svemu sudeći, bolest se iz ovih gradova proširila pre-

¹⁷ *Ragnina*, str. 227–228.

¹⁸ Boccaccio, *Dekameron*, str. 12.

¹⁹ Grafikon je načinjen na osnovu oporuka sačuvanih u arhivskoj seriji *Testamenta notariae*, 10–1, sv. 5. (dalje: *TN*), gdje je zapisana većina sačuvanih oporuka (303). Upravo ovakvom metodom za područje srednje i sjeverne Italije koristi se i Cohn, *The Black Death*, str. 703–738.

²⁰ *1348. die 29 marcii, capta: quod istis ambaxatoribus de Tragurio et Spaletio expo-*

ma unutrašnjosti. O tome posredno svjedoči podatak da su početkom marta građani Splita i Trogira željeli pomoći knezu Mladenu Šubiću, koji se našao pokošen bolešću.²¹ No bez obzira na dobre želje, bolest je bila jača i knez Mladen je početkom maja preminuo u Trogiru.²²

Kuga je poput jahača apokalipse samo pratila veliki rat između ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika i Venecije, koji se u to vrijeme odvijao u zaleđu dalmatinskih gradova. Dalmatinski gradovi tako su se našli pogođeni i ratom i epidemijom, o čemu možda ponajbolje svjedoče i njihove apelacije Veneciji.²³ Rata su se tada bojali i Dubrovčani, što se može vidjeti i iz zapisnika rasprava dubrovačkih vijeća.²⁴ O realnim izgledima da bi rat mogao zakucati i na dubrovačka vrata govori i činjenica da je *Serenissima* u aprilu odobrila izvoz određene količine oružja iz Venecije u Dubrovnik.²⁵ Zanimljivo je primijetiti da je ova mletačka odluka o dopuštenju izvoza oružja upućena u Dubrovnik zajedno s mletačkim žaljenjem na dubrovački izvještaj prema kojem je grad, pogođen epidemijom, izgubio mnoštvo stanovnika.

Iz navedenog se može zaključiti da je tijekom marta bolest posvema uzela maha u samom Dubrovniku, kao i na čitavoj istočnojadranskoj obali. U ovakvu kronologiju širenja zaraze na Jadranu u potpunosti se uklapa i slučaj Venecije, gdje je epidemija zamijećena krajem januara, a razbuktala se upravo u razdoblju od marta do juna 1348. godine.²⁶

Vezano uz pojavu epidemije na dubrovačkom području, postavljaju se pitanje kako je bolest došla do grada, tj. iz kojeg smjera. Iako izvori o tome ništa direktno ne govore, za pretpostaviti je da je bolest do dubrovačkog teritorija došla jednim od onodobnih trgovačkih pravaca na kojima se Dubrovnik nalazio. Čini se da je epidemija, kako je već navedeno, prvo izbila na otoku Šipanu, do kojeg je nedvojbeno došla morskim putem. S druge strane, budući da je Dubrovnik još od 13. stoljeća imao vrlo razvijene trgovačke poslove i s krajevima u svom kopnenom zaleđu, postoji mogućnost da je epidemija do dubrovačkog teritorija došla i kopnenim (balkanskim) putovima.²⁷ Međutim, saču-

nentius mortalitatem magnam, que cives suos invasit, [...]. Vidjeti: *Listine ob odnosjajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, str. 71. Dalje: *Listine*.

²¹ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 11, str. 444. Dalje: *Codex diplomaticus*.

²² Novak, *Prošlost Dalmacije*, str. 128; *Povijest Hrvata – srednji vijek*, str. 224.

²³ *Listine*, str. 71; Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*, str. 62.

²⁴ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 18–19, 24 [...]; Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*, str. 62.

²⁵ *Listine*, str. 78.

²⁶ Usporediti: Bergdolt, *La peste nera*, str. 74; Benedictow, *The Black Death*, str. 72.

²⁷ O mogućem pravcu širenja epidemije balkanskim trgovačkim putovima vidi npr.: Ziegler, *The Black Death*, str. 85 i dalje.

vani arhivski materijal ne daje nikakve potpore toj tezi, iako ostavlja prostora za nju.

Pri svemu ovome valja imati na umu i vrijeme kad je epidemija zabilježena u izvorima, te pokušati razlučiti kad je epidemija uistinu došla do grada. Sa što točnijim utvrđivanjem vremena dolaska epidemije na dubrovačko područje i sam grad moći će se preciznije ocijeniti promptnost reakcije dubrovačkih vlasti, a istodobno razriješiti male kronološke nedoumice koju stvaraju sačuvani pisani izvori.²⁸ U takvom blagom kronološkom nesuglasju vjerojatno je najlakše odlučiti se za istinitost podataka koje donose zapisnici dubrovačkih vijeća, jer ti su podaci zapisivani paralelno sa samim događanjima u gradu; poglavito jer se ugrubo poklapaju s kroničarskim podacima. S druge strane, tekst prologa trećeg sveska *Opera pia* donekle stvara kronološku zbrku. Podaci o izvršenjima oporuka iz 1348./1349. upisivani su u taj treći svezak tijekom 50-ih godina 14. stoljeća, kada je sjećanje na minulu epidemiju bilo još prilično svježe i vjerojatno dovoljno precizno za utvrđivanje vremenskog okvira dolaska i trajanja epidemije.

Da bi se razriješio ovaj kronološki zaplet, valja se prisjetiti spomenutih rezultata istraživanja širenja kužnih epidemija u srednjovjekovnim europskim naseljima. Kao što je već navedeno, europske historiografije utvrdile su da gotovo uvijek postoji određen vremenski odmak između vremena dolaska zaraze i trenutka kada to biva zabilježeno u pisanoj građi.²⁹ To bi značilo da su podaci koje donosi *Opera pia* vjerojatno najbliži stvarnom vremenu kada je epidemija došla do dubrovačkog područja, a to bi bilo negdje krajem novembra i početkom decembra 1347. godine.³⁰ Dodatnu potvrdu ovakvoj rekonstrukciji mogu pružiti i podaci o širenju epidemije u talijanskim gradovima. Crna smrt svoj put započela je u Messini u septembru 1347., da bi već u decembru zahvatila i Reggio u Calabriji, a do januara 1348. proširila se do Genove i Pise.³¹ U Veneciji epidemija je uočena krajem januara i početkom februara,³² tako da se dubrovački slučaj sasvim dobro uklapa u ovakav kalendar kuge na području jadranskog bazena.

Epidemija je najvjerojatnije došla u grad morskim putem i to na mletačkim lađama koje su, jednako kao i denoveške, nosile Crnu smrt kao usputni i neželjeni teret zajedno s robom s Bliskog istoka.³³ Prema svemu sudeći, epidemija je prvo buknula na otoku Šipanu, a budući da dubrovačke vlasti u prvi mah nisu dovoljno rigorozno reagira-

²⁸ O tome vidjeti početak članka.

²⁹ Vidjeti bilješku 2.

³⁰ Usporediti npr. Benedictow, *The Black Death*, str. 65.

³¹ Isto, 92 i 94; Bergdolt, *La peste nera*, str. 65.

³² Bergdolt, *La peste nera*, str. 67, 74; Benedictow, *The Black Death*, str. 72, 94.

³³ Benedictow, *The Black Death*, str. 72.

le, uskoro se i grad Dubrovnik našao pod udarom jednog od jahača Apokalipse.

Dubrovačke vlasti nisu odmah izolirale zaraženi otok vjerojatno zbog gospodarskih razloga – nisu htjeli nepotrebno proširiti paniku i time privremeno isključiti svoj grad s trgovačke karte istočnoga Jadrana. Slično su postupale i vlasti u drugim trgovačkim gradovima, no bilo je i gradskih magistrata koji su drugačije reagirali na pojavu epidemije.³⁴ O skrbi za redovitost trgovine i gospodarstva svjedoči i činjenica da su u tom razdoblju dubrovačke vlasti pomno vodile brigu o redovitosti prihoda svojih carina, vrijednosti novca, te poštivanju privatnog posjeda svojih podanika.³⁵ Međutim, budući da minimalne poduzete mjere nisu donijele rezultata, a epidemija se proširila do grada, Dubrovniku je uskoro zaprijetilo stanje potpunog kaosa. Ubrzo je postalo jasno da je promptna reakcija uprave neophodna, jer je već u martu smrtnost dosegla tolike razmjere da gradska groblja nisu bila u stanju prihvatiti toliki broj naglo preminulih.

Iako u prvi mah dubrovački vijećnici nisu dovoljno žustro reagirali na pojavu epidemije na njihovu području, konkretna i organizirana obrana grada ubrzo je postala više nego nužna. Budući da nisu bili svjesni prirode bolesti i njenog uzročnika, dubrovački su vijećnici isprva pristupili problemu administrativno – rješavajući posljedice koje su unijele nered u upravu i svakodnevni ritam života grada. Jedan od prvih problema do kojeg je došlo već je naveden – nemogućnost legalnog izvršenja oporuka uslijed smrti svjedoka i pitropa. Problem se je pokušalo riješiti tako da je krajem februara i početkom marta oformljeno tijelo koje je trebalo otkloniti taj administrativni zastoj. Međutim, budući da osnovni problem nije rješavan, kaos u administraciji izvršenja oporuka nije mogao biti otklonjen, te je odredba ponavljana i početkom maja, a i kasnije.³⁶

Pitanje izvršenja oporuka dodatno se zakompliciralo kada su dubrovački vijećnici postali svjesni da velik dio oporuka sadrži odredbe o naplati nenaplaćenih dugova oporučitelju.³⁷ Stoga je već početkom maja određeno da knez s Malim vijećem mora izvidjeti istinitost svih onih dugovanja izraženih u oporukama čiju valjanost nije bilo moguće utvrditi redovitim putem.³⁸ Jednako tako, vjerojatno nastojeći

³⁴ Grmek, *Le concept d'infection*, str. 35–38; Henderson, *The Black Death in Florence*, str. 143–144; Janeković-Römer, *I lazaretti di Dubrovnik*, str. 246–250.

³⁵ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 7–20.

³⁶ Dinić, *Uticao kuge*, str. 12; *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 23, 32.

³⁷ Od sačuvanih oporuka iz ovoga razdoblja otprilike jedna trećina (109 od 303) eksplicitno sadrži odredbe o potrebi naplate različitih novčanih dugovanja. (*TN*, 10-1, sv. 5, *passim*).

³⁸ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 23.

ubrzati taj administrativni zastoj, istoga dana Veliko vijeće odlučuje da gospodin knez i Malo vijeće imaju slobodu potražiti i zaposliti još jednoga notara uz postojećeg notara Ivana koji je stajao na čelu kancelarije.³⁹ Međutim, već polovicom istoga mjeseca notar Ivan je preminuo, te Veliko vijeće 14. maja daje gospodinu knezu slobodu izbora i zapošljavanja dvojice notara.⁴⁰ U međuvremenu, dok ne dođe novi notar, određeno je da kancelar može bilježiti isprave poslova zaključenih u Dubrovniku, ali uz kontrolu suca kurije. Plaća za taj posao određena mu je na pola groša za vrijednost svakog solidi u ugovorima koje će bilježiti.⁴¹

Do sredine juna kaos u administriranju i izvršavanju oporuka mora da je postao izuzetno velik problem, jer Malo vijeće 21. juna određuje da se sve oporuke nastale u razdoblju epidemije moraju zapisati u jednu bilježnicu. Taj posao povjeren je trojici plemića, Luki de Lucari, Šimi de Resti i Jakši de Giorgio (Giorgio), koji su povrh evidencije morali provjeravati i autentičnost samih zapisa i prijepisa. Za svaku od zapisanih oporuka ova trojica trebala su dobiti tri groša. Istodobno je određeno da se čitavim gradom mora javno proglasiti obveza registriranja svih oporuka u vrijednosti od 100 perpera i više.⁴² Ovakva odredba vjerojatno je svima omogućavala da što prije dođu do rečenih službenika i time olakšaju i ubrzaju proceduru administriranja oporuka.

Iako ni ova mjera nije riješila problem ažuriranja oporuka, o čemu svjedoči i odredba Velikog vijeća iz 1351. godine,⁴³ vjerojatno je da bi gore spomenuta bilježnica danas mogla ponuditi zanimljiv materijal za istraživanje pitanja vezanih uz Crnu smrt. Danas nije točno poznato je li ova bilježnica sačuvana, no čini se da se njezin sadržaj krije između korica petog sveska arhivske serije *Testamenta notarie*. Naime, oporuke sadržane u tom registru su *ad hoc* činjeni prijepisi oporuka čiji su oporučitelji preminuli tijekom epidemije. Činjenica da su tri osobe upisivale oporuke sugerira da bi ova pretpostavka mogla biti točna, jer su upravo Luka de Lucari, Šime de Resti i Jakša de Giorgio (Giorgio) bili zaduženi za upis oporuka koje je trebalo izvršiti tijekom epidemije.

Osim neizvršenih oporuka, ubrzo se pojavio i problem ukopa sve većeg broja preminulih uslijed epidemije. Već je naznačeno da su polovicom marta gradska mjesta za ukop postala nedostatna, a povrh toga, s njih se širio nezdravi vonj. Stoga su gradske vlasti tražile novo i

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto, str. 24.

⁴¹ Isto, str. 26.

⁴² Isto, str. 29.

⁴³ *Opera pia*, fol. 9.

udaljeno mjesto za ukop preminulih od kojih mnogi, čini se, nisu imali sredstava za lijes pa su ukapani direktno u zemlju bez ikakva pokrova.⁴⁴ Ovakav način ukopa samo je otvarao mogućnost daljeg širenja zaraze, no dubrovačke vlasti toga nisu bile svjesne, a administrativni problem je, čini se, riješen, jer se tijekom kasnijih mjeseci više ne spominje problem ukopa velikog broja preminulih. Problem ukopa velikog broja preminulih pojavljivao se svuda gdje je kročila Crna smrt, a ponegdje je smrtnost bila tolika da preminule nije imao tko sahraniti. Štoviše, kako svjedoči Angolo di Tura, u Sieni ukućani su sami morali ukopavati svoje najbliže. No, mjesta za ukop ubrzo su postajala nedostatna, pa su životinje nerijetko raznosile gradom rastrgana tijela stradalih.⁴⁵

S druge strane, zanimljivo je primijetiti da dubrovačke vlasti nisu donosile nikakve odredbe o potrebi čistoće grada i zraka u njemu, iako su prema svemu sudeći bile svjesne *nezdravog vonja* koji se širio po gradu. Istovremeno, gradske vlasti nekih talijanskih gradova reagirale su na širenje neugodnih mirisa različitim mjerama. Tako je firentinski magistrat naređivao uklanjanje svih trulih stvari iz grada i njegova podgrađa. U Veneciji su vlasti također stavljale naglasak na potrebu održanja čistoće zraka i zemlje.⁴⁶

Da se uistinu radilo o velikom pomoru koji je vrlo vjerojatno izazvao silnu paniku u gradu, te time zabrinuo gradske vlasti, svjedoči i jedna odredba s početka aprila. Naime, čini se da se uslijed pomora velik broj stanovnika dao u bijeg i napustio grad, u kojem je harala Crna smrt – nadajući se da će tako spasiti živu glavu. Vidjevši da će grad na taj način – što pomorom, što bijegom – ostati bez stanovnika, Veliko vijeće u subotu 12. aprila odlučuje da se svi Dubrovčani koji su izvan grada moraju vratiti u Dubrovnik do nastupajuće srijede. Kazna za nepoštivanje ove odredbe bila je 500 perpera za svakog vlastelina, odnosno 100 perpera za svakog pučanina. Jednako tako, ovom odredbom Veliko vijeće zabranilo je svakom Dubrovčanu odlazak iz grada i dubrovačkog distrikta.⁴⁷ Iako podaci o tome je li bilo pokušaja bijega i nepoštivanja odluka dubrovačkih vlasti nažalost nisu sačuvani, ponavljanje ove odredbe u julu daje naznake da se barem dio stanovnika oglušio na propisane norme i bijegom iz grada potražio spas. No, za razliku od prvog puta, sada je kazna bila umanjena na 50 perpera.⁴⁸

Međutim, odredba iz aprila svjedoči o još nečemu. Iako je njome bio zabranjen odlazak Dubrovčana s područja dubrovačke općine, to

⁴⁴ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 18.

⁴⁵ Bergdolt, *La peste nera*, str. 66; Benedictow, *The Black Death*, str. 91.

⁴⁶ Henderson, *The Black Death in Florence*, str. 143.

⁴⁷ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 20; Dinić, *Uticao kuge*, str. 12; Jeremić i Tadić, *Prilozi*, str. 66.

⁴⁸ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 34.

ipak nije značilo potpunu izolaciju Dubrovnika, jer je odlazak izvan općinskih granica bio dozvoljen u trgovačke svrhe.⁴⁹ Time ova odredba vrlo jasno svjedoči o trgovačkoj orijentaciji Dubrovnika i svijesti dubrovačkih vlasti o važnosti trgovine za život grada čak i u trenucima velike destabilizacije čitavog poretka. Osim toga, ova odredba svjedoči da trgovački život i poslovi u Dubrovniku nisu stali čak ni u trenucima kada je epidemija najžešće harala gradom. S druge strane, ovakav stav dubrovačkih vlasti imao je i negativnu konotaciju. Budući da grad nije bio zatvoren i da je postojala stalna (iako donekle kontrolirana) fluktuacija ljudi i roba, postojala je mogućnost da zaraza iznova dođe u grad i da se proširi na šire područje. Ovakvi postupci donekle se poklapaju s odlukama nekih talijanskih gradova poput Orvieto. No istovremeno, postupci gradskih magistrata nekih drugih gradova u Italiji odudarali su od gore navedenih primjera. Tako su, primjerice, milanske vlasti na prve znakove zaraze reagirale izuzetno restriktivno – zazidavajući sve sumnjive obitelji unutar njihovih domova.⁵⁰ Ovakvim strogim mjerama demografski gubitak Milana sveden je na najmanju moguću mjeru.

Nasuprot tome, u Dubrovniku je Crna smrt u velikom zamahu uzimala svoj danak. Strah da će grad i distrikt ostati bez stanovnika uvjetovali su da već sljedeći dan (13. aprila) Malo vijeće donosi odredbu prema kojoj se svi dužnici, prognani iz grada ili oni koji su pobjegli zbog neplaćenih dugova, mogu vratiti u grad, te da će im sva dugovanja biti oprostena.⁵¹ Međutim, čini se da je strah od epidemije ipak bio preveliki, te su dubrovačke vlasti morale ponoviti ovu odredbu u junu,⁵² kada epidemija izgleda počinje gubiti na svojoj snazi.

No, tijekom maja uopće se nije činilo da će epidemija ubrzo posustati. Dapače, Velikom vijeću se učinilo da će uskoro ostati bez članstva, pa je 30. maja određeno da svaki plemić koji navrší 18 godina može postati članom Velikog vijeća, namjesto dotadašnjeg pravila da svaki član vijeća može imati najmanje 20 godina.⁵³ Istoga je datuma, vjerojatno iz straha od depopulacije, Veliko vijeće donijelo još jednu odluku kojom je pokušalo povećati broj stanovnika grada. Naime Veliko vijeće je odlučilo pozvati sve strane obrtnike koji bi se željeli nastaniti u Dubrovniku i tu obavljati svoj obrt. Da bi pospješile interes za doseljenje, dubrovačke su vlasti novim doseljenicima nudile petogodišnje oslobođenje od svih poreza, osim carine, a povrh svega svaki

⁴⁹ Isto, str. 20.

⁵⁰ Henderson, *The Black Death in Florence*, str. 143–144.

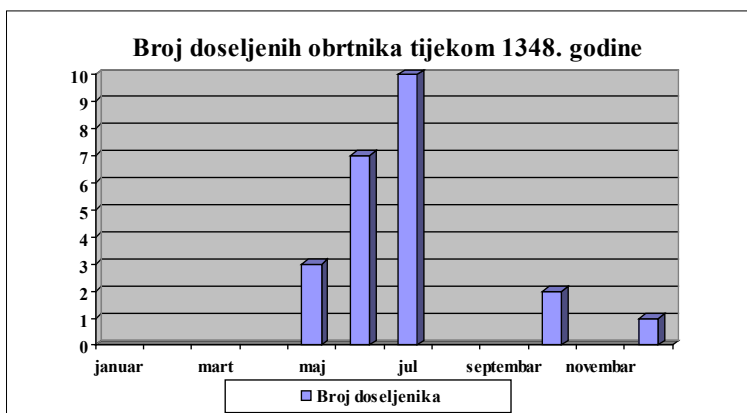
⁵¹ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 21.

⁵² Isto, str. 27.

⁵³ Isto, str. 25; Dinić, *Uticao kuge*, str. 13; Harris, *Dubrovnik – A History*, str. 128; Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 37.

doseljenik dobivao bi i 5 perpera godišnje.⁵⁴ Ova povlastica vrijedila je samo za one koji bi se doselili u Dubrovnik unutar jedne godine od donošenja ove odluke. Pri tome, čini mi se važnim zamijetiti da se tom odredbom pokušalo popraviti i gospodarsko stanje u gradu, jer se odredba odnosi samo na obrtnike.

Unatoč svim nedaćama koje je epidemija donijela, pokušaji dubrovačkih vlasti da dovedu nove stanovnike uskoro su počeli donositi prve rezultate. Naime, već u drugoj polovici maja 1348. u grad pristižu prvi doseljenici.⁵⁵ Kao što se vidi iz priloženog grafikona 2, nakon prve trojice koji su stigli u Dubrovnik 18. maja, uskoro se u junu broj zainteresiranih doseljenika i više nego udvostručio. »Doseljenički val« maksimum je dosegao u julu. Tijekom narednih mjeseci novi obrtnici nisu više tako revno pristizali u grad podno Srđa. Tek pred kraj godine u Dubrovniku se javlja još nekolicina novih obrtnika.

Grafikon 2: Broj doseljenih obrtnika tijekom 1348. godine

Ukoliko se ovi podaci usporede s podacima iz grafikona 1 koji prikazuje distribuciju pisanja oporuka u Dubrovniku tijekom 1348. godine,⁵⁶ nemoguće je ne primijetiti da se oni međusobno obrnuto recipročno podudaraju. Naime, broj zabilježenih oporuka bio je najveći u martu i aprilu, a već u maju bio je u laganom opadanju. S druge strane, upravo se u maju javljaju prvi doseljenici, a njihov dolazak sve je učestaliji u junu i julu – upravo kada broj zabilježenih oporuka opada.

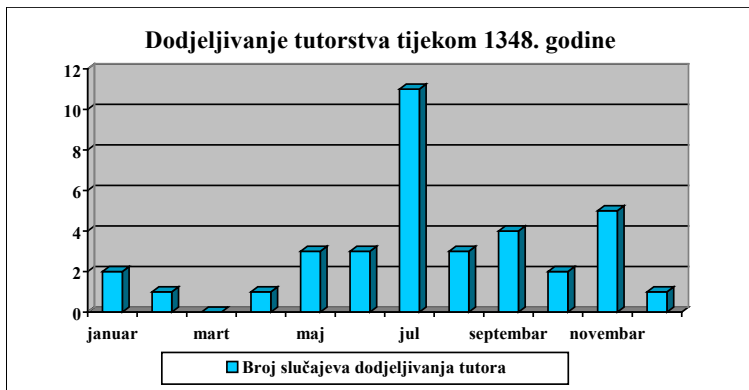
⁵⁴ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 25–26; Dinić, *Utjecaj kuge*, str. 13.

⁵⁵ Vidi: *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 29 i dalje.

⁵⁶ Grafikon je izrađen na temelju podataka iz zapisnika dubrovačkih vijeća za 1348. godinu. *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 29–55.

Upravo ta činjenica navodi me na razmišljanje da je kroz mart i april epidemija najžešće harala gradom. Već tijekom maja njezin intenzitet je bio u laganom opadanju. No, iz odluka dubrovačkih vijeća vidljivo je da Dubrovčani nisu bili svjesni takvog stanja. Jednako tako, čini se da je u sljedeća dva mjeseca epidemija u gradu polagano jenjavala, što je dalo prostora i poticaja novim obrtnicima da dođu u Dubrovnik.

Zanimljivo je promatrati i broj slučajeva dodjeljivanja tutora malodobnim i pravno nesposobnim nasljednicima preminulih građana.⁵⁷ Za očekivati je da je broj slučajeva dodjeljivanja tutorstva rastao s bješnjem epidemije, odnosno s porastom broja nenadano preminulih, čime su malodobni nasljednici ostajali bez svojih prirodnih skrbnika. Međutim, vodeći se tom činjenicom ipak treba imati na umu da se dubrovačka uprava u tom razdoblju teško nosila s poremećajem u administrativnim poslovima. Stoga je dodjeljivanje tutorstva, uslijed već spomenutog zastoja u izvršavanju oporuka, moglo vremenski zaostajati do dva mjeseca. Prema tome i ovaj segment govori u prilog pretpostavci da je s početkom ljeta epidemija u gradu jenjavala i bližila se kraju.

Grafikon 3: Dodjeljivanje tutorstva tijekom 1348. godine

Ovakvi postupci dubrovačkih vlasti upućuju na još jednu činjenicu, a to je da su dubrovačke vlasti problem epidemije tretirale isključivo u administrativnom smislu. Ovakvim stavom pokušavalo se zadržati formu ritma života kakav je bio prije epidemije, što u osnovi nije rješavalo problem. S druge strane, primjeri nekih talijanskih gradova, poput Pistoie, Firence, Pise i Genove, svjedoče da su tamošnje

⁵⁷ Grafikon je izrađen na temelju podataka iz zapisnika dubrovačkih vijeća za 1348. godinu. *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 7–55.

gradske vlasti pokušavale raznim mjerama spriječiti širenje zaraze u zajednici.⁵⁸ Istovremeno, mislim da nije nevažno napomenuti da je u gradu tijekom epidemije djelovalo nekoliko liječnika, no, na žalost, njihove aktivnosti nisu ostale zabilježene. Naime, već je ranije spomenuto da početkom marta 1348. u grad dolazi liječnik Jakov iz Padove, a izvori ga ponovo spominju tek 1349., kada su mu dubrovačke vlasti produžile službu, te mu dale dopuštenje da dovede svoju obitelj u Dubrovnik.⁵⁹ Izvori također bilježe da je u gradu još od 1343. godine djelovao i liječnik kirurg Toma de Stillo, koji je od 1345. držao i apoteku u Dubrovniku.⁶⁰ Od 1346. godine djelovao je u Dubrovniku i Marin liječnik kirurg, kojemu je služba produžena 1347. i 1349. – oba puta na dvije godine.⁶¹

O postojanju liječnika u gradu tijekom epidemije posredno govori i jedna odredba Velikog vijeća od 15. jula 1348. u kojoj se svim gradskim liječnicima daje dozvola otkupa vina koje se tad nalazilo na Lokrumu.⁶² Je li to vino korišteno i u medicinske svrhe, teško je reći i malo je vjerojatno, iako je u srednjovjekovnom svijetu – pa onda i u Dubrovniku – postojalo uvjerenje u ljekovitost vina.⁶³ Ipak, s obzirom na kasnije kroničarske vijesti o načinima prevencije i liječenja tijekom ove epidemije,⁶⁴ te općenito glede tadašnjih medicinskih stavova o liječenju i prevenciji od kuge vino nije korišteno u svrhe liječenja ove morije.⁶⁵

No, prema svemu sudeći, prisutnost ovih liječnika u Dubrovniku i njihov rad nije polučio nekog većeg rezultata, a možda su neki od njih

⁵⁸ Za detaljniji uvid vidjeti zajedno s literaturom koja se tamo navodi: Henderson, *The Black Death in Florence*, str. 143–144.

⁵⁹ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 17, 69; Jeremić i Tadić, *Prilozi*, sv. 2, str. 12; vidjeti i tablicu liječnika u: Blažina-Tomić, *Uloga javnih*, dodatak.

⁶⁰ *Monumenta Ragusina*, sv. 1, str. 136, 182. U dosadašnjoj literaturi (Jeremić i Tadić, *Prilozi*, sv. 1, str. 12; Blažina-Tomić, *Uloga javnih*, tablica liječnika u dodatku) ovaj kirurg navodi se kao *Thomasius de Stalo*. Međutim, prezime ovog liječnika je *de Stillo / de Stilo* i on je sin ranijeg dubrovačkog liječnika Ivana de Stillo. To se jasno može razlučiti iz teksta njegove oporuke, kao i iz oporuka gdje se on navodi kao epitrop. Vidjeti: *TN*, 10-1, sv. 5, fol. 88', 100-100'.

⁶¹ *Monumenta Ragusina*, sv. 1, str. 230, 261; *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 70.

⁶² *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 31. Literatura o dubrovačkim liječnicima spominje i liječnika Nikolu mlađeg iz Padove (Jeremić i Tadić, *Prilozi*, sv. 1, str. 12; Blažina-Tomić, *Uloga javnih*, tablica dubrovačkih liječnika u dodatku). Međutim, taj je liječnik preminuo u oktobru 1347. godine, što se jasno vidi iz odluka dubrovačkih vijeća. *Monumenta Ragusina*, sv. 1, str. 281.

⁶³ O tome vidi npr.: Ravančić, *Imago vini*, str. 93; Ravančić, *Život u krčmama*, str. 43–44.

⁶⁴ *Ragnina*, str. 227–228.

⁶⁵ Kratki pregled stavova srednjovjekovnih liječnika i njihovih savjeta za prevenciju kuge može se naći u: Bergdolt, *La peste nera*, str. 36–40, 270–281; Cosmicini, *Storia della medicina*, str. 16–27; Blažina-Tomić, *Uloga javnih*, str. 26–41.

i pobjegli iz grada, jer dubrovačke vlasti već 1. maja odlučuju potražiti liječnika kirurga, kojega bi zaposlili na dvije godine. No, čini se da su i tu odredbu dubrovački vijećnici donijeli više iz administrativnih razloga, nego zbog svijesti o potrebi za stručnom liječničkom pomoći. Na ovakav zaključak navodi činjenica da je ova odluka donesena »u paketu« s odlukom o potrebi zapošljavanja još jednog notara.⁶⁶

Međutim, čini se Dubrovčani nisu mogli naći niti jednog dovoljno smionog liječnika koji bi došao u grad u kojem je Crna smrt ostavila svoj pečat, pa stoga odredbu o potrazi za novim liječnikom kirurgom ponavljaju čak dva puta i u oktobru.⁶⁷ I ovom prilikom, odredba o potrazi za liječnikom donesena je »u paketu« s odredbom o potrebi zapošljavanja jednog notara i kovničara novca, što iznova govori da su dubrovačke vlasti problemu epidemije pristupale prije svega administrativno. Naime, tijekom epidemije dubrovačke vlasti nisu pokušavale niti jednom odredbom spriječiti veliku smrtnost stanovništva, nego su uvijek pokušavale riješiti probleme koji su nastajali uslijed velikog pomora. Razloge takvoj reakciji upravnih tijela Dubrovnika vjerojatno treba tražiti u njihovu shvaćanju epidemije i njenih uzroka – u Božji naum se nije smjelo sumnjati.

No, iz spomenutih odredbi s kraja oktobra može se naslutiti još nešto. Naime, dubrovački vijećnici ovom odredbom daju slobodu knezu i Malome vijeću izabrati dužnosnika koji bi trebao poći iz grada i pronaći negdje liječnika kirurga, notara i kovničara, ali istovremeno određuju da nitko tko bi bio izabran ne smije odbiti povjerenu mu dužnost pod prijetnjom kazne od 100 perpera.⁶⁸ Ovo navodi na pomisao da su i ranije pojedinci odbijali poći iz Dubrovnika i prihvatiti se potrage za liječnikom i drugim potencijalnim službenicima. Ako se uzme u obzir vremenski okvir kada se donosi ova odluka, čini se mogućim da je razlog odbijanja službe bio strah da se poslanik razboli u stranom kraju i tamo skonča. Prema svemu sudeći, u Dubrovniku je u oktobru epidemija već minula, pa su vlasti teško pronalazile nekoga tko bi bio voljan krenuti na put u krajeve iz kojih još nije bilo vijesti o okončanju epidemije.

Čini se da su dubrovačke vlasti uistinu smatrale da se krajem oktobra život u gradu polako normalizira, jer krajem oktobra odlučuju zaposliti i jednog učitelja koji bi poučavao gradske mladiće.⁶⁹ Već sredinom novembra *magister Antonius* stigao je u grad i obvezao se poučavati svoje učenike čitati i poznavati gramatiku.⁷⁰ Ovako brz dolazak

⁶⁶ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 23.

⁶⁷ Isto, str. 46 i 49.

⁶⁸ Isto, str. 49.

⁶⁹ Isto, str. 50.

⁷⁰ Isto, str. 52.

novog učitelja u grad dodatno potvrđuje pretpostavku da je krajem 1348. godine Crna smrt napustila Dubrovnik.

No, epidemija je ostavila svoje tragove, jer je velik broj službeničkih mjesta ostao ispražnjen. Stoga dubrovačke vlasti upravo u ovom razdoblju potražuju različite obrtnike i stručnjake koji bi za općinu mogli izvršavati neke specifične službe. Tako se već 23. novembra traži novi protomagistar dubrovačkog arsenala, slikar i oklopar, a početkom decembra u grad stiže i novi bravar.⁷¹

Čini se da su u tom razdoblju dubrovački vijećnici pokušavali polako »svoditi račun« oko oporuka nastalih u vrijeme epidemije. Naime, već 16. oktobra donesena je odluka da se izaberu petorica službenika koji su trebali preispitati sve ostavštine Dubrovčana namijenjene samostanima i prosjacima, posebno vodeći računa o preminulim ženskim osobama bez nasljednika.⁷² Ovakav sumnjičav stav dubrovačkih vlasti spram oporuka iznova indirektno svjedoči o raznolikim prijevarama do kojih je dolazilo prilikom njihova izvršavanja. Ova odredba, prema tome, svjedoči da su i crkvene institucije u tim uzburkanim vremenima pokušavale »uloviti u mutnom« i proširiti svoje posjede. Međutim, iako se vijećnicima možda činilo da će pitanje velikog broja oporuka moći riješiti vraćanjem u uhodani ritam administracije, odredbe iz 1351. svjedoče da se problem velikog broja neizvršenih oporuka provlačio još dugo nakon što je Crna smrt napustila Dubrovnik.⁷³

Ipak, krajem oktobra vijećnici se pomalo vraćaju pitanjima organizacije i izgradnje grada. Tako je već krajem oktobra ponovo pokrenuto pitanje gradnje gradskog hospicija, te su određena dvojica službenika koja su trebala pronaći prostor za gradnju tog objekta.⁷⁴ U sklopu tih razmišljanja pred vijećnike je iznova došlo i pitanje gradskog hospicija, te je odlučeno da se postojeći hospital premjesti na

⁷¹ Isto, str. 53.

⁷² Isto, str. 47.

⁷³ *In Christi nomine amen. Anno eiusdem millesimo trecento quinquagesimo primo, indictione quarta, die ultimo mensis ianuarii, tempore nobilis et potentis viri domini Marci Superancio honorabilis comitis Ragusii ac tempore nobilium virorum ser Savini de Bonda, ser Iohannis Pauli de Gondola et ser Marini Clementis de Goçe honorabilium thesauriorum Sancte Marie. In maiori consilio sono campane more solito congregato. In quo quidem consilio interfuerunt consilarii LXI per LIII ipsorum consiliariorum captum fuit et firmatum quod cum multe matres testamentorum tota die perueniant ad manum thesauriorum que admitti possent ex eo quod illico non possunt reddigi in publicam formam quod posset redundari in maximum preiudicium et non solum (cassatum: I) defunctorum sed etiam multorum aliorum sed (?) manibus testamentis que erunt scripta et (cassatum: rescripta) registrata (!) per dictos thesaurarios in eorum quaterno, adhibeatur plena fides et eis oredatur quem ad modum si essent in publicam formam redacta. Vidjeti: Opera pia, fol. 9.*

⁷⁴ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 49.

novu lokaciju.⁷⁵ Iako bi se možda moglo zaključiti da je gradski hospital izgrađen u sklopu sanitetskih post-kužnih mjera, ove odredbe o gradnji gradskog hospita svjedoče da se u biti radilo samo o premještanju ove institucije na novu lokaciju. Uostalom, o tom premještanju dubrovačke vlasti su raspravljale i prije no što je epidemija kročila u grad.⁷⁶ Međutim, dužnosnici koji su trebali ispitati ovu stvar i pronaći novu lokaciju izabrani su tek polovicom decembra.⁷⁷ Ovaj vremenski zaostatak od mjesec i pol dana, govori koliko je Crna smrt ostavila traga u društvenom tkivu grada, koji se već tada, prema svemu sudeći, polako počeo oporavljati. Jednako tako, o poremećaju koji je Crna smrt unijela u život srednjovjekovnog Dubrovnika posredno govori i podatak da se je Veliko vijeće tijekom 1348. godine sastalo čak 32 puta, što je bilo dvostruko više nego 1347. godine.⁷⁸

Svi izneseni podaci mislim da jasno govore o direktnim učincima Crne smrti 1348. godine na život onovremenog Dubrovnika. Njena kasnija pojavljivanja tijekom istog stoljeća samo će dodatno narušiti populacijsku sliku grada, te uzdrmati njegovo gospodarstvo. Međutim, koliko je bio dubok trag koji je Crna smrt ostavila u Dubrovniku tek se treba detaljno proučiti.

Izvori

- Annali di Ragusa del magnifico ms. Nicolo di Ragnina* (ur. S. Nodilo). Scriptorum, vol. I., Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. 24. Zagreb: JAZU, 1883.
- Boccaccio, Giovanni: *Dekameron*. Dio prvi (prijevod: Jerka Belan i Mate Maras). Zagreb: Globus media d.o.o., 2004.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 11 (ur. Tadija Smičiklas). Zagreb: JAZU, 1913.
- Cronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451)* (ur. N. Nodilo). Scriptorum vol. II., Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. 25. Zagreb: JAZU, 1893.
- Croniche ulteriori di Ragusa – probabilmente opera di Giovanni di Marino Gondola* (ur. N. Nodilo). Scriptorum vol. II., Monumenta

⁷⁵ *Item in dicto maiori consilio captum fuit et firmatum per LX consiliarios de dando libertatem comiti et suo minori consilio de removendo hospitale de loco, ubi est ad presens, et de faciendo ipsum fieri in eo loco, ubi eis videbitur melius et condecensius*. Isto, str. 50.

⁷⁶ *Monumenta Ragusina*, sv. 1, str. 219–220.

⁷⁷ *Monumenta Ragusina*, sv. 2, str. 54.

⁷⁸ Tablicu sastanaka Velikog vijeća polovinom 14. stoljeća sastavio je Stjepan Krivošić: Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 38.

- spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. 25. Zagreb: JAZU, 1893.
- Li Annali della nobilissima Republica di Ragusa - aggiuntovi nella fine un rattamento di moderni annali o veramente cronache* (ur. S. Nodilo). *Scriptores* vol. I., *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* vol. 24. Zagreb: JAZU, 1883.
- Listine ob odnošajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, sv. 3 (ur. Šime Ljubić). Zagreb: JAZU, 1872.
- Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* 10, *Monumenta Ragusina – Libri reformationum*, sv. 1 (ur. Franjo Rački). Zagreb: JAZU, 1879.
- Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* 13, *Monumenta Ragusina – Libri reformationum*, sv. 2 (ur. Franjo Rački). Zagreb: JAZU, 1882.
- Opera pia*, s. 92, vol. 3. Državni arhiv Dubrovnik.
- Testamenta notariae*, 10–1, sv. 5. Državni arhiv Dubrovnik.

Literatura

- Benedictow Ole J.: *The Black Death 1346-1353: The Complete History*. Woodbridge: The Boydell Press, 2004.
- Bergdolt, Klaus: *La peste nera e la fine del medioevo*. Monferrato: Edizioni Piemme Pocket, 2002.
- Blažina-Tomić, Zlata: *Historical development of the laws and regulations concerning public health in Dubrovnik (Ragusa) from the 13th–15th century* (magistarski rad). McGill University, 1981.
- Blažina-Tomić, Zlata: *Uloga javnih zdravstvenih službenika kacamorata, vijeća i medicinske profesije u sprečavanju kuge u Dubrovniku u prvoj polovici 16. stoljeća* (doktorska disertacija). Sveučilište u Zagrebu, 2001.
- Cohn, Samuel K. Jr.: The Black Death: End of a Paradigm. *The American Historical Review* 107, 2002, br. 3, str. 703–738.
- Cosmicini, Giorgio: *Storia della medicina e della sanità in Italia*. Rim-Bari: Laterza, 1998.
- Dinić, Dušanka: Uticaj kuge od 1348. na privredu Dubrovnika. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 5, 1960.
- Grmek, Mirko Dražen: *Le concept d'infection dans l'antiquité et au Moyen Age: Les anciennes mesures sociales contre les maladies contagieuses et la fondation de la première quarantaine a Dubrovnik (1377)*. Rad JAZU, 384, 1980.
- Harris, Robin: *Dubrovnik – A History*. London: SAQUI, 2003.

- Henderson, John: The Black Death in Florence: medical and communal responses. *Death in Towns, Urban Responses to the Dying and the Dead, 1300-1600* (ur. Stephen Basset). Leicester-London-New York: Leicester University Press, 1992, str. 136–150.
- Janeković-Römer, Zdenka: I lazaretti di Dubrovnik (Ragusa). *Rotte Mediterranee e baluardi di sanità. Venezia e i lazaretti mediterranei* (ur. Nelli-Elena Vanzan Marchini). Milano: Skira, 2004.
- Janeković-Römer, Zdenka: *Višegradski ugovor temelj Dubrovačke Republike*. Zagreb: Golden Marketing, 2003.
- Jeremić, Risto i Tadić, Jorjo: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, sv. 1. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938.
- Krivošić, Stjepan: *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*. Dubrovnik-Zagreb: JAZU, 1990.
- Novak, Grga: *Prošlost Dalmacije*, sv. 1. Split: Marijan tisak, 2004.
- Povijest Hrvata – srednji vijek* (ur. Franjo Šanjek i Franko Mirošević). Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Ravančić, Gordan: *Imago vini (pokušaj sagledavanja predodžbe o vinu u srednjovjekovnom Dubrovniku)*, Dubrovački horizonti, 38, 1998.
- Ravančić, Gordan: Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.–1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra. *Povijesni prilozi*, 26, 2004, str. 7–18.
- Ravančić, Gordan: *Život u krčmama srednjovjekovnog Dubrovnika*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Dom i Svijet, 2001.
- Ziegler, Philip: *The Black Death*. London: Penguin Books, 1998.

Direct impact of the Black Death in Dubrovnik in 1348

Summary

Extant sources sometimes can reveal vague information that should be put in the proper context in order to reveal past reality. Consequently, author tries to reveal and trace curriculum of the events during the plague months in the spring and summer of 1348 in Dubrovnik. Extracting the information from the extant sources and using the combination of qualitative and quantitative analysis author revealed a mainstream of the city's life and horror that befell the inhabitants of Dubrovnik. It seems that the epidemic came to the city at the beginning of 1348 but fell down already in the beginning of the sum-

mer. However, it also seems that, though the plague fled the fear did not, since Dubrovnik authorities many times invited new settlers.

Nova spoznanja o življenju in pozabljenem potomstvu Janeza Vajkarda Valvasorja

BORIS GOLEC*

IZVLEČEK

Prispevek obravnava zasebno življenje, družino in zapuščino polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), člana Kraljevske družbe, prve angleške akademije znanosti. Avtor ugotavlja, da Valvasor ni bil upravičen do uporabe baronskega naslova, umrl je v drugi hiši, kot je veljalo doslej, pa tudi njegov pokop na Mediji ostaja nepotrjen. Po več kakor enem stoletju je bila ponovno odkrita njegova najmlajša hči, ki ima edina od Valvasorjevih otrok še danes živeče potomce.

KLJUČNE BESEDE

Janez Vajkard Valvasor, Bogenšperk, Krško, Medija, Gracarjev turn

ABSTRACT

The paper discusses the private life, family and legacy of the Carniolan polyhistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), member of the Royal Society, the first English academy of science. The author concludes that Valvasor was not entitled to his baron title, that he did not die in the house that has up to recently been believed to be the place of his death, and that his burial at Medija Castle remains unconfirmed. After more than a century, his youngest daughter and the only one of his children whose descendants are still alive today, is rediscovered.

KEY WORDS

Janez Vajkard Valvasor, Bogenšperk, Krško, Medija, Gracarjev turn

Delo Janeza Vajkarda Valvasorja je v našem pa tudi v širšem prostoru tako enkrat in univerzalen pojav, da je preučevalce obilno zaposlil že njegov obseg sam. Za Valvasorjevo osebnost in celo za nekatera ne nepomembna biografska dejstva je ob vsej količini in veličini njegovega opusa preprosto zmanjkalo prostora ali zanimanja. Povedano velja še posebej za polihistorjeva zadnja leta, od izida *Slave*

* Doc. dr. Boris Golec, zgodovinar, višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana.
boris.golec@zrc-sazu.si

vojvodine Kranjske leta 1689 do smrti jeseni 1693 v Krškem, prav tako za njegovo zapuščino, usodo družinskih članov in nadaljnje potomstvo, ki je do danes ostalo povsem neznano. Gotovo tudi zaradi prepričanja, da Valvasor po natisu *Slave* pač ni mogel ustvariti ničesar pomembnega, dejanja njegovih otrok pa še zdaleč niso bila primerljiva z očetovimi.¹

Tudi sam bi imel omenjena vprašanja za obrobna, ko naključno odpiranje enega od njih ne bi navrglo več zanimivih spoznanj. Izkazalo se je namreč, da Janez Vajkard Valvasor preprosto še ni zadovoljivo raziskan.

V preizkušeni pozitivistični maniri se bom kot izhodišča za nadaljnja preučevanja lotil predstavitve nekaterih izbranih problemov.

Začnimo s polihistorjevim **imenom in plemiškim naslovom**: Janez Vajkard baron Valvasor. Od krsta v ljubljanski stolnici 28. maja 1641 je bil uradno Janez Vajkard, za domače, prijatelje in tudi širše pa le Vajkard, po kranjsko izgovarjano Bajkort – z začetnim b.² O Vajkardu brez Janeza priča zlasti nekaj vpisov njegovega imena v krstne matice župnije Šmartno pri Litiji,³ pa tudi drugi viri.⁴ Da Bajkort ni veljal za Janeza, je pogojevala že takratna plemiška etiketa, saj Janez ni bilo dovolj plemiško, temveč splošno razširjeno ime. Poleg tega je imel Janez Vajkard v isti sorodstveni črti kar šest bratov in polbratov Janezov (!),⁵ zato so lahko s tem imenom klicali kvečjemu enega, če sploh katerega.

Domala nič manj kakor osebno ime je s kranjskim polihistorjem povezan njegov baronski naslov. Znano je, da se kot baron ni že rodil, temveč je naslov pritaknil svojemu imenu veliko let po tem, ko so bili njegovi starši že pokojni in sam uveljavljen znanstvenik. Ne pa tudi, od kdaj je bil do njegove uporabe upravičen. Stvar ni tako preprosta in je bila, gledano strogo pravno, močno sporna. Cesarjeva podelitev dednega baronskega naslova 17. novembra 1667 je namreč zajela le tri kranjske Valvasorje, med katerimi ni bilo takrat 26-letnega Janeza

¹ Prim. zlasti Radics, *Johann Weikhard*; Reisp, *Kranjski polihistor*; *Valvasorjev zbornik*.

² O Janezu Bajkurtu oz. Ivanu Bajkardu govorijo tri posvetilne pesmi, ena slovenska in dve hrvaški, v uvodu k *Slavi vojvodine Kranjske* (Valvasor, *Die Ehre I*, s. p., uvodne strani).

³ V šmarnskih krstnih maticah pri Valvasorju srečamo poimenovanja: »Weicardus« in »Baichard(i)«, kot prvo ime namesto Janeza zmotno Wolfgang (»Wolffgangi Weichardi«) ter »Joannes Bechardus« (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688, 25. 1. 1678, 4. 10. 1678, 2. 10. 1679, 21. 4. 1683).

⁴ Npr. ukaz štajerskega deželnega glavarja in stanovskih poverjenikov, 17. avgusta 1683, naslovljen zgolj na Vajkarda Valvasorja (objava dokumenta v: Radics, *Valvasor-Studien XXVI*, str. 331).

⁵ Radics, *Johann Weikhard*, str. 343–348; Witting, *Beiträge* 1894, str. 143.

Vajkarda. Naslov »baronov z Medije, Belneka in Zavrha« je Leopold I. podelil polihistorjevemu starejšemu polbratu Karlu ter otrokoma njunega pokojnega bratranca Adama Sigfrida.⁶ O tem, kdaj je naslov prešel s sorodnikov na njegovo osebo in potomce, pa Janez Vajkard pomenljivo molči, čeprav v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja prenekatero povsem nebitveno podrobnost.⁷ Danes je jasno, da je celotnemu Valvasorjevemu rodu baronstvo samovoljno pritaknil kar sam v *Slavi* leta 1689.⁸ Stvar je uspela, ker »samovoljni povzdignitvi« niso ugovarjali ne pravi baroni Valvasorji ne kdo drug. Vendar Janez Vajkard in večina njegovega sorodstva uradno sploh nikoli niso postali baroni, saj baronstva niso mogli podedovati po bratih ali bratrancih, ampak bi jim moralo biti podeljeno s posebnim pravnim aktom – ki ga nikoli ni bilo.

Če kdo, potem se je tega dobro zavedal Janez Vajkard. Odtod tudi tolikšna previdnost pri lastni uporabi baronskega predikata. Preden si je k svojemu imenu drznil pristaviti »baron«, je namreč korak za korakom tipal teren in okoliščine. Tako je sprva samo dopuščal, da so ga tako imenovali drugi – šmarski duhovniki v krstnih maticah (1678),⁹ posvetila prijatelj v treh njegovih zgodnejših tiskih (1681)¹⁰ ter štajerski deželni stanovi (1683).¹¹ »Barona« je sam prvič uporabil v tiskanem obrazcu za svoje vojake, datiranem 31. oktobra 1683, ob vrnitvi z vojnega pohoda na vzhodno štajersko mejo.¹² Naslednji korak je predstavljalo dopisovanje z angleško Kraljevsko družbo.¹³ V samopredstavitvi je slednji celo sporočal, da *smo bili Valvasorji od rimskega cesarja Leopolda I. pred nekaj leti povzdignjeni v svobodne barone*.¹⁴ Zatem se je leta 1687 kot »baron« drugič oženil,¹⁵ prav tako

⁶ Frank, *Standeserhebungen* 5, str. 148; Radics, *Johann Weikhard*, str. 54; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 61.

⁷ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 62 in op. 55 na str. 291; o istem vprašanju tudi Reisp, *Dosedanje raziskave*, str. 23.

⁸ Valvasor, *Die Ehre* IX, str. 106.

⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1674–1688, 4. 10. 1678 (Liber baro), 11. 10. 1678 (kot »Baronissa« je označena žena Ana Rozina).

¹⁰ Leta 1681 je kot baron označen kar trikrat: v Vitezovičevi pozdravni pesmi v albumu *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae*, v posvetilu k izdaji *Topographia Carinthiae Salisburgensis* in v naslovu zemljevida Kranjske, priloženega Schönlebnovemu delu *Carniola antiqua et nova* (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 62).

¹¹ Objave treh dokumentov v: Radics, *Valvasor-Studien* XXVI, str. 331 in 337.

¹² Objava formularja v: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 168.

¹³ Prim. samopoiimenovanje z baronom v objavah in izvlečkih šestih Valvasorjevih pisem v: Reisp, *Korespondenca*, str. 21 sl.; Radics, *Johann Weikhard*, str. 271–272, 295–297; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 173–174.

¹⁴ Objava pisem in njihovih prevodov v: Reisp, *Korespondenca*, str. 21, 23, 26, 27.

¹⁵ Objavi poročne pogodbe: Kaspret, *Ženitni dogovor*, str. 186–189; Radics, *Johann Weikhard*, str. 307–309.

z »baronico«, ki to ni bila, saj sta bila v baronstvo povzdignjena le njena brata.¹⁶ Piko na i pa je postavil leta 1688, ko se je kot baron prvič podpisal pod kakšno svoje delo – *Topografijo vojvodine Koroške*.¹⁷ Slejkoprej je bil prepričan, da si je baronstvo povsem upravičeno prislužil s svojim delom, potem ko je v mladih letih pač »zamudil na pravo – cesarsko podelitev«.

Takrat, ko so nekateri njegovi sorodniki resnično postali baroni, je med letoma 1658 ali 1659 in 1671 vrsto let potoval po tujih deželah starega kontinenta in magrebske Afrike. Pri tridesetih se je tujine končno naveličal in se vrnil na Kranjsko z namenom, da se ustali in v domovini uresniči svoje študijske načrte.¹⁸

Kje je bil odtlej pa do smrti pravzaprav **Valvasorjev dom**? Ko se je 10. julija 1672 priženil k mladoletni Ani Rozini pl. Graffenweger na grad Slatna pri Litiji, je bil nekaj mesecev taščin in svakov gost, konec septembra istega leta pa je z dediščino in prihranki kupil tri bližnje gradove: Črni Potok, že razvaljeni Lihtenberk in renesančni Bogenšperk, v katerem sta si z ženo ustvarila skupno domovanje.¹⁹ Za Ano Rozino pri tem ni moglo biti nepomembno, da Bogenšperk ni stal predaleč od njene Slatne, saj je prišla pod Valvasorjevo streho še napol otrok, stara manj kot 14 let.²⁰

Za Valvasorjevo družino je Bogenšperk predstavljal dom natančno dvajset let, do jeseni 1692, ko ga je polihistor v finančni stiski moral prodati. Za Janeza Vajkarda, ki je veliko potoval, je bil grad morda bolj »glavni štab«, v katerem so ga poleg družine nekaj let obdajali sodelavci zasebnega grafičnega zavoda. Zapovrh si je leta 1681 kupil še hišo v Ljubljani,²¹ očitno z namenom, da bo lahko čim bližje zgodovinskim virom. Od tod je hodil v bližnji Lontovž brskat po kranjskem

¹⁶ Med barone so bili 14. decembra 1676 povzdignjeni brata Sigmund Viljem in Janez Herbard ter njun bratranec Franc Engelbert Zetschker (Frank, *Standeserhebungen* 5, str. 269). O sorodstvenih razmerjih med njimi Witting, *Beiträge* 1895, str. 263.

¹⁷ Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 187, 189.

¹⁸ O Valvasorjevih potovanjih Radics, *Johann Weikhard*, str. 67–79; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78–91; Reisp, *Nekaj dopolnil*, str. 575–576.

¹⁹ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 91–93. Gradove oziroma gospostva sta zakonca kupila od Franca Albrehta barona Kheysella, in sicer za 20.000 goldinarjev kranjske veljave, 200 zlatnikov posebne »prevzemne pristojbine« in 100 državnih tolarjev za likof; z 9.000 izplačanimi goldinarji v obliki treh zadolžnic sta dejansko pokrila le slabo polovico kupnine, ki nato nikoli ni bila poravnana v celoti (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 92–95) – Po imenjski knjigi, v katero je bila posest vpisana na zakonca Valvasor šele leta 1689 (žena je bila takrat že pokojna), sta imela 64 funtov imenjske rente ali približno tolikšno število celih podložniških hub (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 103).

²⁰ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 91–92.

²¹ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 157. Danes je to hiša v Ključavničarski ulici št. 5 na vogalu Cankarjevega nabrežja št. 15.

Slika 1: Bogenšperk po *Topografiji Kranjske* 1679

stanovskem arhivu ter premetavat spise in knjige ljubljanskega mesta na rotovžu.²² V rojstno Ljubljano je pač zahajal po poslovnih opravkih, tja je prejemal pošto iz tujine, podpisal tam nekaj pogodb in dve od šestih znanih pisem londonski Kraljevski družbi.²³ Če pa bi ljubljanska hiša poleg njega pogosteje gostila tudi polihistorjevo družino, bi tu prav verjetno prišel na svet kateri od otrok, kar se ni zgodilo.²⁴

Z naslednjim vprašanjem – z Valvasorjem **kot družinskim očetom**, z njegovo družino in nadaljnjimi usodami otrok se, kot rečeno, ni nihče resneje ukvarjal. Morda tudi zato, ker se je zdelo, da je Janez Vajkard o svojem sorodstvu domala vse obdelodanil že sam v rodov-

²² Iz inventarja Valvasorjeve zapuščine, sestavljenega 16. januarja 1694 v Krškem, je moč razbrati zanimivo podrobnost o načinu njegovega dela. Med listinami se je znašel popis spisov, ki si jih je Valvasor jeseni 1683 sposodil iz arhiva kranjskih deželnih stanov in jih tja tudi vrnil. ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z-7/I, 16. 1. 1694, str. 5, No. 19. Objavi zapuščinskega inventarja v: *Zapuščina*, str. 22; Radics, *Johann Weikhard*, str. 312.

²³ V prvih dveh pismih Kraljevski družbi je navedel svoj ljubljanski naslov, kamor mu lahko pišejo prek Dunaja (Reisp, *Korespondenca*, str. 22, 23, 26, 27). V Ljubljani sta datirani njegovi pismi z datumoma 15. april 1686 in 15. november 1688 (prav tam, str. 31, 33, 87, 88). V tem času nosita ljubljansko daticijo tudi Valvasorjevi pogodbi z dne 9. februarja 1689 (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1-16, brez signature) in 1. novembra 1692 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z-7/I, 16. 1. 1694, str. 9, No. 15) ter pobotnica njegove druge žene, podpisana 8. oktobra 1692 (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1-16, brez signature). Velika večina regestov dokumentov v zapuščinskem inventarju sicer sploh ne vsebuje navedbe kraja.

²⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, Ind R 1653–1692, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692.

niku Valvasorjevih v IX. knjigi *Slave*.²⁵ Za polihistorjevo ožjo družino je to rodovno deblo dejansko poglavitni vir, kar zadeva zgodaj umrle otroke, pa sploh edino pričevanje o njihovem obstoju. Iz njega je za rodovnik Valvasorjevega rodu konec 19. stoletja črpal Johann Baptist Witting²⁶ in v 20. stoletju seveda tudi oba Valvasorjeva življenjepisca – Peter Radics in Branko Reisp.²⁷

Pri tem močno preseneča naslednje: vsi preučevalci Valvasorjevega življenja so prezrli Wittingovo objavo v dunajski genealoški reviji *Adler* iz leta 1894,²⁸ ki zajame tudi čas po izidu *Slave*. P. Radics in B. Reisp sta jo mestoma sicer celo citirala,²⁹ a sta v njej začuda spregledala pomemben podatek, da je imel Janez Vajkard v drugem zakonu še eno hčerko. Prav s to hčerko, ki ji je bilo ime Regina Konstancija³⁰ in je bila rojena med letoma 1689 in 1692 neznanokje, se njegova rodovina nadaljuje vse do naših dni.

Otroke je imela poleg nje sicer še polihistorjeva najstarejša hči Ivana Rozina pl. Scarlichi, a je ostala brez vnukov, medtem ko je srednja hči Katarina Frančiška baronica Jurič umrla brez otrok, kakor seveda tudi vsi trije polihistorjevi odrastli sinovi, ki so postali redovniki.³¹

Drugi razlog za »dolgotrajno skritost« *Valvasorjeve najmlajše hčerke Regine Konstancije je dejstvo, da nimamo podatka o kraju in datumu njenega rojstva oziroma krsta. In tu smo pri problemu, ki bi*

²⁵ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

²⁶ Witting, *Beiträge* 1894, str. 144–145.

²⁷ Radics, *Johann Weikhard*, str. 80 sl., 197 sl.; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 101, 266 sl.

²⁸ Zanimivo je, da Witting v rodovniku rodbine Valvasor prav pri otrocih Janeza Vajkarda ne navaja virov in pri njegovi celotni rodbinski veji citira sploh samo vir njegove smrti.

²⁹ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 293, 340–341; Radics, *Johann Weikhard*, str. 343, med drugim celo pove, katere vire je Witting uporabil za prispevke o genealogiji kranjskega plemstva.

³⁰ Njen obstoj je razkril zapuščinski inventar njenega očima Janeza Herbarda pl. Buseti (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, II. 7. 1724, str. 21–22, No. 11).

³¹ O potomstvu Regine Konstancije pl. Dienersperg bomo spregovorili v nadaljevanju. Dokaz, da baronica Jurič ni imela otrok, ponujajo krstne matice župnije Šentjerneje in njena oporoka (ŽU Šentjerneje, R 1698–1729 (dejansko 1698–1712 in 1728–29), R 1731–1739; ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. I 1–13, testament I–12, 4. 5. 1743). Njena polsestra pl. Scarlichijeva je dva otroka rodila v župniji Škočjan pri Novem mestu, tretjega pa v Ljubljani (NŠAL, ŽA Škočjan pri Novem mestu, R 1702–1711, 4. 8. 1706, 22. 5. 1710; ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, R 1700–1712, str. 281, 5. 2. 1709; prva dva otroka navaja tudi Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 47 in 300). Odrastla je le edina hči, ki je leta 1758 umrla v dominikanskem samostanu Velesovo (NŠAL, ŽA Velesovo, M 1745–1802, str. 49; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 325).

Tabela 1: Shematizirani rodovnik potomstva Janeza Vajkarda Valvasorja

<u>hči iz 1. zakona</u>	<u>hči iz 2. zakona</u>	<u>pozabljena hči iz 2. zakona</u>
Ivana Rozina pl. Scarlichi (1678–1748)	Katarina Frančiška baronica Jurič (1688–1747)	Regina Konstancija pl. Dienersperg (ok. 1690–1755)
 3 vnuki	 brez vnukov	 2 vnukinji
 brez pravnukov		 17 pravnukov
		 8 prapravnukov nadaljevanje potomstva do danes

Valvasorjevim življenjepiscem povzročal nemalo preglavic, če ne bi polihistor sam objavil rodovnega debla svoje družine. Velike večine njegovih otrok namreč ne najdemo v krstnih matičnih knjigah župnij, kjer je družina živela in kjer bi morali biti krščeni. Iz rodovnega debla v IX. knjigi *Slave* je razvidno, da so se otroci v prvem zakonu rojevali kot po tekočem traku, saj je med dvema rojstvom minilo tudi manj kot leto dni. Podobne so ugotovitve za drugi zakon, v katerem so v šestih letih prišli na svet vsaj štirje otroci. Valvasor sam je žal obelodanil le datume njihovih rojstev – seveda samo do leta 1689 –, žal pa ne tudi krajev rojstev in krstov.³²

Te je torej treba poiskati, toda kako in kje, ko pa jih tudi predhodniki niso odkrili? Pri tem ne moremo mimo nesporne reference – Ludviga Schiviza von Schivizhoffna. Njegova monumentalna zbirka genealoških podatkov o kranjskem plemstvu, izdana leta 1905, vsebuje izpise plemiških rojstev, porok in smrti iz vseh takrat dosegljivih matičnih knjig. Vendar je na celotnem Kranjskem našel le dva krsta polihistorjevih otrok: enega v Šmartnem pri Litiji 1683 in najmlajšega v Krškem 1693.³³ Pri podrobnem pregledu še danes ohranjenih matic se je pokazalo, da so v Šmartnem v resnici vpisani trije in ne le en krst Valvasorjevih otrok, samo najmlajši je bil krščen že v Krškem,³⁴ medtem ko krstov preostalih devetih ni niti v omenjenih dveh župnijah niti v matičnih knjigah drugih sedmih župnij v širokem pasu na obeh bregovih Save od Ljubljane do Svibnega pri Radečah.³⁵ Razlog

³² Valvasor, *Die Ehre* IX, str. 109.

³³ Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 303 in 330.

³⁴ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1665–1674, 29. 4. 1674; R 1674–1688, 2. 10. 1679, 21. 4. 1683; ŽA Krško, R 1670–1729, 15. 4. 1693.

³⁵ Če upoštevamo navade kranjskega plemstva, ki je svoje novorojence rado nosilo

več torej, da jih niso nikoli izsledili ne raziskovalci Valvasorjevega življenja ne rodoslovci.

Kako potemtakem razložiti dejstvo, da v kranjskih krstnih maticah ni najti kar 9 od njegovih 13 ali morda celo 14 otrok? Le težko si predstavljamo, da bi vpisi izostali zaradi malomarnosti domačih šmarskih duhovnikov. Tudi če bi imeli na Bogenšperku krstilnik in lastnega duhovnika,³⁶ bi krsti morali biti vpisani v župnijsko krstno matico. Ne nazadnje bi družinski oče zanje poskrbel že zato, ker so ljudje tega časa vse pogosteje potrebovali krstni list, denimo za vpis v višje šole, vstop v samostan ali semenišče.

Ob povedanem ostaja pravzaprav samo še možnost, da sta Valvasorja na poteh in potovanjih spremljali tudi obe njegovi ženi. Tako so se otroci povečini rodili zdoma, bodisi v tistih kranjskih župnijah, ki jih Schiviz von Schivizhoffen ni dovolj temeljito obdelal, bodisi v onih, katerih matice so bile že prej uničene. Ali pa so mali Valvasorji – kar se zdi še najbolj verjetno – prijokali na svet zunaj domače dežele, nemara celo kje daleč na Nemškem in Francoskem.

Kdaj natanko pa je bil Valvasor zdoma in kje vse je takrat potoval, je nemogoče ugotoviti s še tako natančno analizo podatkov, ki jih sam navaja v *Slavi*, ter na podlagi datacij redkih dokumentov in pisem. Še manj seveda, na katerih potovanjih sta bili z njim tudi ženi, saj takšen podatek preprosto »ni sodil« v korespondenco, kaj šele v objavo. Če je bilo Valvasorjevo vojaško udejstvovanje povsem nepripraven čas, da bi kot stotnik dolenjskih pešcev jemal na pot tudi ženo, so se za takšne podvige pokazale kot veliko boljša priložnost pogoste

h krstu v stolnico, je bila še posebej velika verjetnost, da bi krščence izsledili v maticah ljubljanske stolne župnije Sv. Nikolaja. Toda z gotovostjo lahko trdimo, da Valvasorjevih otrok niso krstili ne v ljubljanski stolnici ne v predmestni župnijski cerkvi sv. Petra, kakor tudi ne v župnijah Dol pri Ljubljani, Vače, Zagorje ob Savi, Šentvid pri Stični in Svibno. NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692, R 1692–1699, Rep R 1653–1692; ŽA Ljubljana – Sv. Peter, R 1667–1676, R 1676–1683, R 1683–1692, R 1692–1708, Rep R 1668–1731; ŽA Dol pri Ljubljani, R 1669–1688, R 1688–1730; ŽA Vače, R 1673–1689, R 1689–1705, R 1674–1698 (za Sv. goro); ŽA Zagorje ob Savi, R 1669–1695; ŽA Šentvid pri Stični: R 1664–1681, R 1681–1714; ŽA Svibno, R 1671–1684 z vrzeljo 1673–1681, R 1685–1701 – poškodovana.

³⁶ Valvasor omenja v *Slavi* samo grajsko kapelo Naše Ljube Gospe, ki jo je dal sam urediti, ne pa tudi duhovnika-beneficiata (Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 619). Prim. tudi opis šmarske župnije z omembo bogenšperške kapele v: Valvasor, *Die Ehre* VIII, str. 767–771. Radics je menil, da bi bilo v šmarskih maticah pri Valvasorjevih otrocih gotovo pripisano, če bi bil krst drugje kakor v župnijski cerkvi, denimo v novi bogenšperški grajski kapeli (Radics, Valvasor-Studien I, str. 1426). Poleg tega tudi ne vemo, kdaj je Valvasor kapelo uredil, morda celo že po krstu zadnjega v Šmartnem krščenelega otroka (1683).

Tabela 2: Rodovnik Valvasorjeve ožje družine

Rodovnik Valvasorjeve ožje družine*			
Kratice: r. = rojen/a, k. = krščen/a, p. = poročen/a, vst. = vstop v samostan, posv. = duhovniško posvečenje, u. = umrl/a, pok. = pokopan/a.			
Ime	rojstvo in krst	poroka, vstop v samostan in duhovniško posvečenje	smrt in pokop
Janez Vajkard Valvasor oče: Jernej Valvasor mati: Ana Marija roj. baronica Ravbar	k. 28. 5. 1641 v Ljubljani	1. p. 10. 7. 1672 v Šmartnem pri Litiji 2. p. 20. 7. 1687 na Vrhovem pri Šentjerneju	u. pred 16. 11. 1693 v Krškem pok. na Mediji ali v Krškem
1. žena: Ana Rozina pl. Graffenweger oče: Baltazar pl. Graffenweger mati: Ana Marija roj. pl. Scharffenegk	k. 11. 10. 1658 v Ljubljani	p. 10. 7. 1672 v Šmartnem pri Litiji	u. 25. 4. 1687 pok. na Mediji
Otroci iz 1. zakona:			
1) Marija Sidonija	r. 16. 4. 1674 na Bogenšperku k. 29. 4. 1674 v Šmartnem pri Litiji	---	u. 17. 7. 1676 pok. na Mediji
2) Maksimila Kordula	r. 10. 4. 1675 neznankje	---	u. 13. 6. 1677 pok. na Mediji
3) Ana Terezija	r. 15. 2. 1677 neznankje	---	u. 27. 11. 1681 pok. na Mediji
4) Ivana Rozina (Johana) por. Scarlich	r. 11. 6. 1678 neznankje	por. 9. 11. 1705 na Svibnem, mož: Franc Ludvik pl. Scarlich († pred 1732)	u. v Velesovem pok. 9. 3. 1748 prav tam
5) Wolfgang Vajkard (frančiškan p. Alojzij)	r. 25. 9. 1679 na Bogenšperku k. 2. 10. 1679 v Šmartnem pri Litiji	frančiškan vst. 11. 8. 1697 v Nazarjah posv. 17. 5. 1704 v Zagrebu	u. 10. 12. 1737 v Samoboru pok. prav tam
6) Janez Gotlieb	r. 16. 7. 1681 neznankje	---	u. 4. 3. 1687 pok. na Mediji
7) Janez Ludvik (frančiškan p. Donat)	r. 18. 4. 1683 na Bogenšperku k. 21. 4. 1683 v Šmartnem pri Litiji	frančiškan vst. 7. 8. 1701 v Nazarjah posv. po letu 1706 neznankje	u. 29. 4. 1752 v Kamniku pok. prav tam

8) Janez Volf Engelbreht (cistercijan p. Štefan)	r. 25. 7. 1684 neznanojke	cistercijan vst. marca 1705 posv. 23. 2. 1709 v Zagrebu	u. 21. 12. 1752 v Kostanjevici pok. prav tam
9) Franc Jožef	r. 13. 6. 1686 neznanojke	---	u. 14. 3. 1687 pok. na Mediji
2. žena: Ana Maksimila baronica Zetschker oče: Franc Erazem baron Zetschker mati: Marija Sidonija roj. grofica Tattenbach očim: Janez Jurij pl. Wernegk	r. najpozneje leta 1663, verjetno na Novem gradu v Jablanici pri Boštanju	1. p. 20. 7. 1687 na Vrhovem pri Šentjerneju 2. p. 28. 8. 1699, verjetno na Gracarjevem turnu 2. mož: Janez Herbard pl. Buset († 1724)	u. med 5. 5. 1713 in 19. 4. 1716 na Gracarjevem turnu pok. v Šentjerneju ali Novem mestu
Otroci iz 2. zakona:			
1) Katarina Frančiška por. baronica Jurič	r. 28. 4. 1688 neznanojke	p. 2. 2. 1704 na Gracarjevem turnu, mož: Adam Sigfrid baron Jurič (1683–1741)	u. 12. 6. 1747 v Ljubljani pok. 17. 6. 1747 v Novem mestu
2) Regina Konstancija por. Wernegk in Dienersperg	r. 1689–1692 neznanojke	1. p. 28. 5. 1707 na Gracarjevem turnu, mož: Janez Lovrenc pl. Wernegk († 1710) 2. p. 28. 5. 1711 na Volavčah, mož: Volf Sigmund pl. Dienersperg (ok. 1669–1751)	u. jan. 1755 v Novem mestu pok. 19. 1. 1755 prav tam
3) hči N.	r. 1689–1692 neznanojke	---	u. 28. 1. neznanega leta (1690–1692) na Bogenšperku
4) Franc Engelbert	k. 15. 4. 1693 v Krškem	---	u. pred 1716, verjetno kmalu po 15. 4. 1693 v Krškem

* Podatki o rojstvih in krstih: Valvasor, *Die Ehre* IX, str. 109; NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, R 1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664; ŽA Šmartno pri Litiji: R 1665–1674, R 1674–1688; ŽA Krško, R 1670–1729. Podatki o porokah: NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, P 1660–1720; Kaspret, Ženitni dogovor, str. 186–189; ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, zapuščinski inventar Janeza Herbarda pl. Buseta, 11. 7. 1724, str. 42–43. Podatki o smrtih in pokopih: Valvasor, *Die Ehre* IX, str. 109; AFS NM, Necrologium Provinciae, fol. X. Decembris, fol. XXIX. Aprilis; Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 516; NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, M 1735–1770; NŠAL, ŽA Velesovo, M 1745–1802; Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 28 in 29; Radics, Valvasor-Studien I, str. 1426. O smrti in pokopu Janeza Vajkarda in njegove druge žene ter o vstopih sinov v samostan gl. v glavnem besedilu. Podatki o posvetitvah duhovnikov: NAZ, Prot. varia 9a, str. 186, 208.

študijske poti. Nemara sta ženi rojevali zdoma zato, ker Valvasor ni dobro načrtoval svojih potovanj in se je na poti zamudil predolgo, da bi bila ježa za žensko v visoki nosečnosti dovolj varna, še posebej če je bila z možem daleč od Bogenšperka ali Ljubljane.³⁷

Valvasorjeve otroke in prvo ženo so na bogenšperškem gradu veliko verjetneje kakor rojstva prehiteli smrti. Majhni otroci prav gotovo niso potovali z očetom in materjo, ampak so v času njune odsotnosti ostajali v varstvu dojilj in varušek. Kot nam je izpričal Valvasor sam, so njegovih pet umrlih otrok iz prvega zakona in njihovo mater položili v Valvasorjevo rodbinsko grobnico na Mediji, na drugi strani Save.³⁸ Skoraj gotovo so torej vsi pomrli na Bogenšperku ali vsaj kje v bližini doma.

Globoko zarezo v polihistorjevem družinskem življenju je predstavljalo leto 1687, čas, ko je bil sicer na vrhuncu svojega ustvarjalnega dela. Smrt je v njegovi ožji družini v samo sedmih tednih kosila kar trikrat. Najprej sta mu marca v razmiku desetih dni umrla dva sinova, 25. aprila pa komaj 29-letna žena Ana Rozina, ki je za seboj pustila štiri otroke, stare od treh do devetih let.³⁹

Že slabe tri mesece po njenem pogrebu je Janez Vajkard še drugič stopil pred oltar – poletnega 20. julija 1687 v kapeli graščine Vrhovo pod Gorjanci.⁴⁰ Nevesta **Ana Maksimila baronica Zetschker** je bila od njega precej mlajša – najmanj 10 in največ 22 let, saj lahko na čas njenega rojstva sklepamo le iz znanega datuma smrti njenega očeta.⁴¹ Ob poroki s tedaj 46-letnim Valvasorjem ji je bilo tako vsaj 24 let.

Iz poroke pod Gorjanci je dobiček vsekakor potegnil Valvasor, ki se je od tam odpeljal z balo, kočijo in obljubljenimi 2.700 goldinarji, od katerih je tretjino že čez tri mesece prejel na roko. Lastni prispevek zakonski zvezi je nasprotno zavaroval le s svojim premoženjem, ne da bi torej karkoli tudi dejansko prispeval.⁴² Prav zadnje pa je bilo na moč var-

³⁷ Edina Valvasorjeva daljša odsotnost, ki jo lahko kolikor toliko natančno datiramo in je blizu rojstvu katerega njegovih otrok, pade v poletje 1686. O njegovem itinerarju v tem letu lahko sklenemo naslednje: glede na datacijo pisma v London ga 15. aprila še srečamo v deželi, natančneje v Ljubljani, otrok je prišel na svet 13. junija neznanokje, 29. avgusta pa je bil Janez Vajkard spet doma na Bogenšperku, in sicer po nekajtedenski odsotnosti, kot zapiše v pismu angleški Kraljevski družbi (po objavi: Reisp, *Korespondenca*, str. 31, 33, 39 in 42).

³⁸ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 164.

³⁹ Valvasor, *Die Ehre* IX, str. 109.

⁴⁰ Objavi poročne pogodbe: Kaspret, *Ženitni dogovor*, str. 186–189; Radics, *Johann Weikhard*, str. 307–309.

⁴¹ Datuma krsta ne poznamo zaradi izgubljenih matičnih knjig župnij Radeče in Boštanj. Glede na datum smrti njenega očeta Franca Erazma pl. Zetschkerja 18. novembra 1662 (Witting, *Beiträge* 1895, str. 263) se je morala roditi najpozneje poleti 1663.

⁴² Objavi poročne pogodbe: Kaspret, *Ženitni dogovor*, str. 186–189; Radics, *Johann Weikhard*, str. 307–309.

ljivo. Nevesta prejkone ni imela niti približne predstave o Valvasorjevem čedalje bolj negotovem gmotnem stanju, še zlasti ne o tem, kako naglo naraščajo dolgovi, koliko znašajo obresti na nikoli v celoti odplačano kupnino za tri gradove ter kakšni so predračun in dejanski stroški za tisk *Slave*. Tako je morala soprogu leto in pol po možitvi iz lastnega žepa posoditi nemajhno vsoto 947 goldinarjev, da je lahko odplačal del zaostale kupnine za gospostva.⁴³ Toda novih neprijetnih presenečenj v obliki neporavnanih računov nikakor ni hotelo biti konec.

Dom polihistorjeve družine je tudi po drugi poroki ostal na Bogenšperku, podobno kot za njegov prvi zakon pa ostaja uganka, kje vse sta se zakonca mudila in kje so se rojevali otroci. Zadnjih šest let Valvasorjevega življenja je bilo zanj nasploh zelo dinamično in naporno obdobje, zaznamovano s častmi in priznanji, a tudi z nerazumevanjem okolice, razočaranji, boleznijo in z njimi povezanimi hudimi finančnimi težavami. Veliko se je Janezu Vajkardu dogajalo zlasti v letu 1689, ko je po delih izhajala *Slava*, vendar se niti po njenem izidu ni ustavil. Kot je šele pred dobrim desetletjem odkril in objavil France Baraga,⁴⁴ časovno pa definiral Branko Reisp, je malo pred smrtjo obiskal Francijo. Po besedah dotlej neznanega epitafa naj bi namreč zdravje izgubil v Lyonu. Na potovanje, o katerem ni bilo ničesar znanega, se je moral očitno odpraviti leta 1691 ali 1692, kar se presenetljivo sklada z besedami sodobnika Janeza Gregorja Dolničarja, da so Valvasorja v Krško prinesli že bolnega.⁴⁵ Hčerki Regina Konstancija in deklica neznanega imena, katere smrt je odkril Radics, ne da bi za to sploh vedel,⁴⁶ sta se potemtakem mogli roditi na Francoskem oziroma kje na poti tja ali nazaj.

Valvasor je imel torej 13, morda celo 14 otrok. Od teh smo jih doslej poznali 11, vseh 9 iz prvega in samo 2 iz drugega zakona. Dobra polovica je pomrla že v otroštvu, tako da jih je odrastlo le 6. Vsi trije

⁴³ Valvasorjeva zadolžnica z datumom 9. februar 1689 in pripisanim ženinim potrdilom o poravnani vsoti dne 8. oktobra 1692, obakrat v Ljubljani, je bila naknadno vložena med testamente kranjske deželne pravde (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature).

⁴⁴ Baraga, *Novoodkriti*, str. 321.

⁴⁵ Reisp, *Neznani epitaf*, str. 346–347.

⁴⁶ Šlo je za še zelo majhnega otroka ženskega spola (*parvula domicella*), katerega smrt 28. januarja nenavedenega leta je bila nekoč vpisana v mrliško knjigo župnije Šmartno pri Litiji. Kot je pravilno ugotavljal že Radics (1895), je otrok umrl po letu 1689, saj bi ga Valvasor sicer omenil v svojem rodovniku (Radics, *Valvasor-Studien I*, str. 1426). Toda Radics je bil zmotno prepričan, da se za vpisom smrti skriva hči Katarina Frančiška, ki je v resnici odrastla in se poročila. To je pozneje tudi sam ugotovil, pozabil pa je na omembo brezimne deklice, ki je zato v monografiji o Valvasorju (1910) ni uvrstil v polihistorjev rodovnik (Radics, *Johann Weikhard*, str. 347).

sinovi iz prvega zakona so se kot redovniki »poročili s Cerkvijo«, tri hčerke pa s plemiškimi vdovci in sinovi, živečimi v širši okolici Krškega, kjer je svojo življenjsko pot sklenil njihov oče.⁴⁷

Pomudimo se še pri vprašanju, kako, s kom in kje je marljivi **polihistor preživel svoj čas**. Njegovega urnika ne poznamo, zanesljivega itinerarja (še) nimamo, vendar lahko z novimi podatki iz maticnih knjig vsaj nekoliko dopolnimo dosedanje védenje o tem, kdaj je bil zares doma in kakšne so bile njegove družabnostne navade. Pričakovali bi, da se bo v maticah domače šmarske župnije pogosteje pojavljal kot krstni boter, če ga že največkrat pogrešamo v vlogi očeta. Toda, drugače kot imena drugih »zlahtnih« gospodov, so ime botra Janeza Vajkarda Valvasorja vpisali v krstne matice le izjemoma, v vseh dvajsetih bogenšperških letih zgolj dvakrat leta 1678, kot botra krščence-ma navadnih ljudi.⁴⁸ Novorojencem okoliških plemičev ni botroval, saj se mu je to opravilo bržkone zdelo »nepotrebno izgubljanje časa«. Prav tako ga kot botra ne srečamo v ljubljanskih krstnih maticah.⁴⁹ Kot vse kaže, torej ni bil preveč naklonjen konvencionalnim družabnim obveznostim, ampak si je družbo raje izbiral po svoji meri.

Naj oris Valvasorjevega družinskega življenja sklenem s potovanji kot najdaljšo odsotnostjo od doma in ločenostjo od otrok. Če vemo verjetno za vse dežele, ki jih je Janez Vajkard kdaj v življenju obiskal, je veliko težje dognati, kdaj se je kje mudil in kolikokrat se je podal na pot. Pestrost njegovih potovanj do leta 1689 spričuje predvsem *Slava*, a je v njej malo podatkov, ki jih lahko tudi časovno dovolj natančno določimo. Avtor se namreč praviloma izraža takole: *pred 16 leti, pred približno 11 leti jeseni* ali *v avgustu pred šestimi leti*.⁵⁰ V *Slavi* omenjena krajša potovanja po domači deželi so lahko trajala po več tednov in v tem času je imel gotovo izhodišče na kakšnem gradu ali v mestu. Še več strnjenegega časa pa so mu seveda jemale poti v tujino.

Valvasorjevo zadnje potovanje je bila pot iz **Ljubljane v kraj smrti – Krško**, najverjetneje ne pred 23. februarjem 1693, ko so se

⁴⁷ Gl. rodovnik Valvasorjeve ožje družine v besedilu zgoraj.

⁴⁸ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, R 1665–1674, R 1674–1688, 25. 1. 1678, 4. 10. 1678; prim. tudi Radics, Valvasor-Studien I, str. 1425–1426). Tudi njegova prva žena Ana Rozina, v šmarski župniji sicer domačinka, se kot krstna botra pojavi le nekajkrat (prav tam, 31. 12. 1672, 11. 10. 1678, 28. 4. 1680 po nadomestni botri 4. 4. 1684 in 2. 7. 1685), druga, Ana Maksimila, sploh nikoli. Ugotovitev govori posredno v prid sklepanju, da sta bili obe soprogi skupaj z možem veliko na poti.

⁴⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj, R 1678–1686, R 1686–1692, R 1692–1699.

⁵⁰ B. Reisp je pravilno sklepal, da vsi dogodki niso nujno izračunljivi tako, da leta odštejemo od letnice izida *Slava* (1689), ampak moramo računati tudi na kakšno leto prej (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 144 sl.), kar se je zdaj jasno potrdilo pri podatku o smrti prve žene (1687), za katero pa Valvasor pravi, da so jo pokopali *pred enim letom* (Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 164).

pred ljubljanskim mestnim svetom urejale zadnje formalnosti o prodaji Valvasorjeve hiše ob Ljubljani.⁵¹ V istem času, februarja 1693, je datirana tudi pogodba za nakup meščanske hiše v Krškem.⁵² Kupni dogovor zanjo je Valvasor sicer sklenil že dva meseca prej, dan po božiču 1692,⁵³ v času, ko je bil nekaj tednov takorekoč »brezdomec«. Potem ko je v začetku leta 1689 prodal Črni Potok, se leta 1691 ločil od bogate knjižnice, ki je romala v Zagreb, je namreč oktobra 1692 prodal nikoli v celoti odplačani Bogenšperk z Lihtenberkom ter končno v začetku decembra še hišo v Ljubljani.⁵⁴ Ker pa je bil jesensko-zimski čas za selitev neprimeren, lahko sklepamo, da so se Valvasorjevi vselili v kupljeno hišo v Krškem šele zgodaj spomladi 1693, vsekakor pred 15. aprilom, ko je bil v krški mestni cerkvi krščen najmlajši otrok.⁵⁵

Polihistorjevo »krško obdobje« – trajalo je komaj kakšnega pol leta – so raziskovalci njegovega življenja in dela razumljivo obdelali le površinsko. Še največ pozornosti so namenili **datumu smrti**,⁵⁶ ki tudi po najnovejših raziskavah ostaja neznanka, zlasti ker nimamo primarnega vira – vpisa v mrliško matično knjigo. Vendar lahko mimo poznejših ugibanj o točnem dnevu izpostavimo dve doslej prezrti dejstvi. Prvo, da je bil Valvasor še živ 22. junija 1693, ko je v Krškem sklenil neko poravnavo z baronom Zetschkerjem.⁵⁷ In drugo, da je umrl vsaj nekaj dni pred 16. novembrom, ko je ograjno sodišče v Ljubljani izdalo ukaz o inventuri njegove zapuščine.⁵⁸ Smrt je torej najverjetneje nastopila oktobra, kar je, brez natančnega dneva, v svoji

⁵¹ Ljubljanski mestni svet je 23. februarja 1693 obravnaval Valvasorjevo prošnjo, naj se v sodni protokol vpiše prodaja njegove hiše baronu Francu Engelbrehtu Zetschkerju. Objava iz sodnega protokola v: Radics, *Johann Weikhard*, str. 169–170. Popravljeni datum prodaje hiše v: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 157 in op. 32 na str. 312.

⁵² ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693. – Ohranjeni izvornik kupne pogodbe na pergamentu dejansko ni bil nikoli dokončan in potrjen. Pisar je namreč pustil prazen prostor za natančen datum v februarju 1693 (Beschehen Gurfeldt den ... Febr. Ao. 1693ten), ki bi ga vstavili pozneje, ko bi listino podpisali in pečatili s tremi v njej omenjenimi velikimi mestnimi pečati.

⁵³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, G–56/III, 29. in 30. 3. 1700, str. 8, No. 10.

⁵⁴ Reisp, *Kranjski polihistor*, 268. Prodaja Črnega Potoka ter Bogenšperka z Lihtenberkom: ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 103; novejše ugotovitve o času prenosa knjižnice v Zagreb: Dular, Valvasorjeva knjižnica, str. 267 in op. 27 na isti strani.

⁵⁵ NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729.

⁵⁶ Radics, *Johann Weikhard*, str. 247–250; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 271–272; Reisp, Dosedanje raziskave, str. 25–26; Reisp, Neznani epitaf, str. 345–348.

⁵⁷ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/I, 16. 1. 1694, str. 8, No. 13; objavi: Radics, *Johann Weikhard*, str. 312; *Zapuščina*, str. 21 in 34.

⁵⁸ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/II, 13. 1. 1694, pag. 13; objava: Radics, *Johann Weikhard*, str. 326.

kroniki mesta Ljubljane precej pozneje (1719) navedel sodobnik Janez Gregor Dolničar.⁵⁹

In kaj je Valvasorja prignalo umret prav v provincialno Krško, četudi prometno živahno mestece ob Savi? Plemiči njegovega časa so si za domovanje izbirali deželno prestolnico in le redki so se trajneje naseljevali v malomestnih okoljih.⁶⁰ Da se je Janez Vajkard po finančnem zlomu in razprodaji nepremičnin odločil za Krško, ni bilo naključje. Enega odločilnih razlogov je vsekakor predstavljalo dejstvo, da je imela soproga Ana Maksimila v širši okolici Krškega bližnje sorodstvo. Poleg tega je že tedaj pričakovala dediščino po očimu pl. Wernegku, kar bi rešilo močno ogroženo eksistenco Valvasorjeve družine. Brez zemljiške posesti bi namreč Valvasorjev mrtvi kapital prej ali slej skopnel. Njega samega je sicer kmalu prehitela smrt, kot bomo videli, pa se je vdova tri leta zatem z dediščino po očimu res znova postavila na noge.

Med vsemi zastavljenimi vprašanji se je zaradi neugodne strukture virov zdelo nerešljivo, **kje natanko, v kateri hiši v Krškem** je Valvasorjeva družina živela in kje je torej polihistor umrl. O pravilni izbiri današnje »Valvasorjeve« hiše, ki nosi spominsko ploščo, so upravičeno dvomili že ob postavitvi obeležja leta 1894.⁶¹ Pri ugotavljanju lokacije dejanske Valvasorjeve hiše se dolgo ni bilo mogoče nasloniti na dovolj oprijemljive oporne točke. O njeni legi priča edinole kupna pogodba, po kateri stoji hiša z vrtom na uglednem mestu, med hišama in vrtovoma mestnega sodnika Andreja Tunkelsteinerja ter gospoda Janeza Petra Šveršnika.⁶² To je vse, kar nam lahko danes služi za določanje njene lege, vendar ob pritegnitvi novih virov zadošča tudi to. Soočenje vseh razpoložljivih virov je nazadnje izločilo hišo, ki je edina možna in prava.⁶³

Gre za južni del hiše na Cesti krških žrtev št. 2, sestavljene iz dveh meščanskih, v osnovi še baročnih stanovanjskih stavb. Hiša

⁵⁹ V Dolničarjevi kroniki Ljubljane je Valvasorjeva smrt sploh prvič časovno natančneje opredeljena (Reisp, Neznani epitaif, str. 345).

⁶⁰ Prim. Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 43 sl.

⁶¹ Cevc, Kulturni spomeniki, str. 169–170.

⁶² ARS, AS 1063, Zbirka listin, a. e. 2742, feb. 1693. Listina je bila objavljena že leta 1859 v: Jellouschek, Valvasor, str. 40–41.

⁶³ Viri: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, inventar Janeza Herbarida pl. Buseta, str. 31–32, No. 30; prav tam, šk. 116, fasc. XXXXVII, T–87, inventar Ferdinanda barona Zetschkerja, 18. 1. 1788, str. 6; ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 239, No. 3, 3. 1. 1749; No. 7, 13. 6. 1752; ŽU Krško, Catalogus Animarum Vicariatus gurgfeldens. ... 1792; ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapni list V in Protocoll der Bau Parcellen der Gemeinde Gurgfeld, 20. 4. 1825; ZAC 1476, Magistrat Krško, knj. 1994, urb. št. 78 in 79; Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga, gl. knj. k. o. Krško 60–120, vl. št. 79.

Slika 2: Prava Valvasorjeva hiša v Krškem

stoji v strogem mestnem jedru in je danes v lasti potomcev pisatelja Janeza Mencingerja.⁶⁴ O njenih lastnikih manjkajo samo podatki za desetletje med letoma 1706, ko je Valvasorjeva vdova moževo hišo prodala,⁶⁵ in 1717, ko so današnjo Mencingerjevo hišo kupili baroni Zetschkerji.⁶⁶ Poleg tega identičnost Zetchkerjeve hiše z Valvasorjevo nesporno potrjuje lega, ki – edina v Krškem – popolnoma ustreza opisu iz Valvasorjeve kupne pogodbe, da jo z leve in desne obdajata hiši uglednih meščanov, vse tri pa imajo vrt.⁶⁷

Z zelo malo argumenti so se soočali Krčani, ko so konec 19. stoletja, ob 200-letnici Valvasorjeve smrti, odkrivali spominsko obe-

⁶⁴ Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga, gl. knj. k. o. Krško 1–59, vl. št. 48 in 49. – Hiša je stala na stavbni parceli št. 58, današnja hiša na Cesti krških žrtev 2 pa je sestavljena iz dveh hiš na nekoč ločenih stavbnih parcelah št. 58 in 57.

⁶⁵ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, inventar Janeza Herbar-da pl. Buseta, str. 31–32, No. 30.

⁶⁶ Prav tam, šk. 116, fasc. XXXXVII, T–87, inventar Ferdinanda barona Zetschkerja, 18. 1. 1788, str. 6.

⁶⁷ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 84, k. o. Krško, mapni list V. Zanimiva je tudi ugotovitev, da je bil pred Janezom Mencingerjem lastnik hiše še en literat, nemško piščoči pesnik Anastasius Grün, turnski graščak s pravim imenom Anton Aleksander grof Auersperg (Okrajno sodišče Krško, Zemljiška knjiga, gl. knj. k. o. Krško 60–120, vl. št. 79). Valvasorjevo hišo so si torej v različnih časih kot lastniki delili trije pomembni Kranjci.

ležje na napačni hiši. Tako kot so imeli pri roki datum smrti 19. september, čeprav nima ta nikakršne podlage, so se oprli na samovoljno, nedokumentirano trditev Antona Jellouschka iz leta 1859, da je bila Valvasorjev zadnji dom hiša s hišno številko 85, torej današnja »Valvasorjeva hiša«. ⁶⁸ Bila je preprosto dovolj velika, stara in ugledna, da si je »prislužila« spominsko obeležje, še posebej ker zaradi uničenega mestnega arhiva nihče ni mogel imeti niti najmanjše predstave o dejanski Valvasorjevi hiši. ⁶⁹ Zdaj s stoodstotno gotovostjo vemo, da Valvasor nikoli ni bil lastnik hiše, ki nosi ploščo v njegov spomin, ampak je v resnici prebival v drugi, nekaj deset metrov oddaljeni stavbi, v kateri je tudi preminil.

S tem pa njegovo telo še ni končalo svojega zemeljskega potovanja. Znova se je odprlo tudi vprašanje, ali je Valvasorjevo truplo res potovalo na oddaljeno Medijo, o čemer vlada splošno prepričanje, ali pa so ga k večnemu počitku morda vendarle položili kje bliže hiši smrti.

Prav ugotovitve v zvezi s **polihistorjevim grobom** so med vsemi novimi spoznanji nemara najbolj presenetljive. Edino sodobno poročilo o kraju pokopa – Mediji – je »neuradno«, zapovrh zgolj obroben pripis v Dolničarjevi biobibliografiji kranjskih piscev iz leta 1715. ⁷⁰ Nastal je torej najmanj 22 let po Valvasorjevi smrti, kar že samo po sebi zmanjšuje njegovo verodostojnost. A ker mu ni oporekalo nobeno znano dejstvo, se je bilo z njim pač treba zadovoljiti. Poleg tega je Medija najbolj logičen kraj pokopa, saj je vendar Valvasor sam izpričal, da v rodbinski grobnici v kapeli tik ob gradu počivajo njegovi starši, prva žena in pet otrok. ⁷¹

Pri tem je zanimivo, da Dolničarjevih navedb o pokopu na Mediji nihče ni zares preveril v potencialnih mrliških maticah. Vse doslej je veljalo, da bomo podatek o Valvasorjevi smrti iskali zaman, ker da se ni ohranila nobena od treh knjig, v katere naj bi bil vpisan: ne za Krško ne za Leskovec in ne za župnijo Vače, v kateri je takrat ležala Medija. ⁷² Toda v resnici je vaška mrliška matica za ta čas ohranjena ⁷³ in predstavlja tudi edini pravi naslov za iskanje, saj so umrle v tej dobi praviloma vpisovali v mrliško knjigo župnije pokopa in ne v župniji,

⁶⁸ Jellouschek, Valvasor, str. 40.

⁶⁹ Tako je Janez Mencinger pred dobrim stoletjem upravičeno zapisal, da bi se za čast, da je v njej umrl naš polihistor, lahko potegovalo vsaj sedem starejših hiš, in ne samo ta, ki jo krasi spominska plošča (Cevc, Kulturni spomeniki, str. 169).

⁷⁰ Reisp, Neznani epitaf, str. 345.

⁷¹ Valvasor, *Die Ehre* XI, str. 164.

⁷² Reisp, Neznani epitaf, str. 345.

⁷³ NŠAL, ŽA Vače, M 1687–1723. V knjigi je precej daljših, vsaj enomesečnih vrzeli, še zlasti v prvih desetih letih.

kjer so umrli. A tu nastopi morda največje presenečenje: v mrliški matici župnije Vače pokop Janeza Vajkarda Valvasorja pogrešamo!

Prva misel, ki se ob tem porodi, ni neutemeljena: Valvasorja jeseni 1693 preprosto niso pokopali v rodbinski grobnici. Podatek o tem, da počiva na Mediji, je Dolničar lahko zapisal le kot logično sklepanje. Končno niti Peter Radics, ki je leta 1894 v grobnici iskal polihistorjeve materialne sledove, ni našel ne nagrobnika, omenjenega v starejši literaturi, ne kakršnih koli predmetov, ki bi jih mogel z gotovostjo pripisati kranjskemu polihistorju.⁷⁴

Vendar stvari niso tako nedvoumne, kot se zdi iz argumenta *per negationem*. Mrliške matice župnije Vače namreč še vse do druge polovice 18. stoletja beležijo le malo pokopov članov Valvasorjeve rodbine.⁷⁵ Za nekatere Valvasorje izvemo iz drugih virov, da so bili nedvomno položeni v rodbinsko grobnico, pa vpisov njihovih smrti v mrliških knjigah vseeno ni.⁷⁶ To velja tudi za dva polihistorjeva otroka in ženo, ki so umrli marca in aprila 1687, tik zatem, ko se najstarejša ohranjena matica začenja in je zapovrh prav v navedenih mesecih vodena kronološko zelo dosledno. Neredno vpisovanje umrlih Valvasorjev mora seveda imeti svoj vzrok. Najverjetneje gre za posledico dejstva, da pri večini pokopov ni bil navzoč župnijski duhovnik, temveč zgolj medijski beneficiat.

Povedano kajpak še ne ponuja trdnega dokaza, ali Valvasor re-

⁷⁴ Valvasorjev nagrobnik v medijski kapeli površno omenja samo H. G. Hoff leta 1808, vendar B. Hacquet četrto stoletja prej (1784) tam ni našel nobenega pomnika na polihistorja (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 334, op. 21).

P. Radics se je leta 1894 sam spustil v grobnico, ne da bi v njej odkril najmanjšo sled za Janezom Vajkardom, bil pa je prepričan v resničnost poročila o nagrobniku in mnenja, da so tega neznanokdaj odstranili (Radics, *Johann Weikhard*, str. 248–249).

⁷⁵ Najstarejša mrliška knjiga za obdobje 1687–1723 pozna, denimo, samo šest pokopov Valvasorjev, enega dve leti pred polihistorjevo smrtjo, naslednje pa šele 15 let in več po njej, vsakokrat s podatkom, da so pokojnega pokopali v kapeli oz. grobnici na Mediji: 10. maja 1691, 30. maja 1708, 23. julija 1709, 1. avgusta 1709, 16. 2. 1717 in 20. 10. 1717. Teh smrtnih primerov Schiviz von Schivizhoffen ne navaja, čeprav ima tudi en vpis plemiške smrti iz matice, v kateri so vpisani (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 353). Iz poznejšega časa, do srede 18. stoletja, je zaslediti še tri pokope belneških, dva medijskih in enega završkih Valvasorjev, od tega štirih otrok in dveh odraslih. (NŠAL, ŽA Vače, M 1723–1751, 10. 2. 1725, 18. 10. 1741, 29. 3. 1746, 23. 1. 1747, 6. 7. 1747 in 6. 2. 1748).

⁷⁶ Preseneča predvsem nevpis pokopa polihistorjevega polbrata Janeza Karla, ki je umrl 3. januarja 1697, in medijskega graščaka Adama Sigfrida, umrlega 12. oktobra 1699 (datuma smrti po: Radics, *Johann Weikhard*, str. 343, 348; Witting, *Beiträge* 1894, str. 143, 145). Željo, da jih pokopljejo v medijski rodbinski grobnici, je v svojih oporokah izrazila večina Valvasorjev, katerih oporoke so se ohranile (ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16: V–3, 10. 6. 1657; V–5, 27. 11. 1694; V–8, 9. 3. 1706; V–13, 17. 2. 1726; V–14, 1. 12. 1732; V–16, 6. 3. 1739).

nično leži oziroma ne leži na Mediji. Na pogled je logično, da bi Janez Vajkard moral biti vpisan v mrliško knjigo. Vanjo šest let prej, ko so jo začeli voditi, resda niso zapisali pokopov njegove žene in dveh otrok, toda leta 1691, dobri dve leti pred polihistorjevo smrtjo, je vpisana Valvasorjeva nečakinja, pokopana v medijski grobnici, to pa bi lahko pomenilo, da so knjigo medtem že vodili dosledneje. Vendar zasledimo v njej prav v mesecih Valvasorjeve smrti večtedensko vrzel. Med 20. septembrom in 3. decembrom 1693 ni namreč zabeležen niti en pokop, pri čemer je seveda izključeno, da v vsej župniji Vače toliko časa ne bi nihče umrl.

Razlogov, zakaj Janeza Vajkarda v vaški mrliški knjigi ne najdemo, je lahko več – od nerednega vpisovanja pokopov, njegove lastne želje, da bi bil pokopan drugje, prek takšne odločitve njegove žene vse do gmotnih, tehničnih ali drugih ovir. Sklenemo lahko le z ugotovitvijo, da kranjski polihistor, sodeč po mrliški matici, »uradno« ne leži na Mediji. Dolničarjev več kot dve desetletji mlajši zapis o njegovem zadnjem počivališču je zgolj »neuraden«. A hkrati je vendarle edini, ki sploh govori o kraju Valvasorjevega pokopa.

Če Janez Vajkard Valvasor resnično ni bil pokopan na Mediji, se seveda nemudoma postavi vprašanje, kje in v kateri grob bi ga še lahko položili. V Krškem in okolici se ponuja več mogočih lokacij, absolutno največja verjetnost pa je kripta mestne, danes župnijske cerkve sv. Janeza Evangelista. Kripte danes ni več, a je dokumentirana nekaj let po Valvasorjevi smrti.⁷⁷ Slejkoprej ležijo v njej tudi posmrtni ostanki njegovega najmlajšega otroka Franca Engelberta, ki morda niti ni preživel očeta in o katerem je vpis krsta v Krškem sploh edini znani podatek.

Kakor koli, v dneh Valvasorjevega pokopa je bilo treba urediti še nekaj zelo pomembnega. Svojci so o smrti najbrž zelo hitro obvestili kranjsko ogradno sodišče v Ljubljani, saj se je napovedoval nelahke **boj za pokojnikovo zapuščino**, ki bo morala potešiti pravice in pričakovanja dvojnega sorodstva: na eni strani štirih otrok iz prvega zakona ter na drugi dvove in njenih otročičev. Tako je deželna pravda 16. novembra 1693 ukazala popis pokojnikove zapuščine in imenovala inventurne komisarje.⁷⁸ Začelo se je Valvasorjevo sklepno poglavje,

⁷⁷ Kakršne koli kripte pri opisu krajevne cerkvene zgodovine ne pozna več niti I. Lapajne leta 1894 (Lapajne, Krško, str. 71 sl.). Kripta v cerkvi sv. Janeza Evangelista (*Crypta Eccles. S. Joannis Gurfeldi*) je omenjena v leskovski mrliški matici 7. 9. 1715 ob pokopu župnika J. J. Tratnika (NŠAL, ŽA Leskovec pri Krškem, M 1701–1731). V njej so prenehali pokopavati v jožefinski dobi (zadnji vpisi: NŠAL, ŽA Krško, M 1771–1784, 11. 7. 1771, 12. 3. 1774 in 27. 8. 1783), ko so zaradi preprevede odpravili sploh vse pokope v cerkvah.

⁷⁸ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z–7/II, 13. 1. 1694, pag. 13; objava: Ra-

neprimerno daljše od polletnega krškega obdobja. Do dokončne ureditve zapuščinskih zadev je moralo namreč miniti več kakor dvajset let. Tako je pač, kadar je dedičev veliko, dediščina pa za vse preskromna.

Boj za zapuščino je stekel v začetku leta 1694, ko so inventurni komisarji opravili naloženo delo, najprej 12. januarja na Bogenšperku, kjer je ostalo nekaj omar, povečini napolnjenih s knjigami, in štiri dni pozneje še v Krškem. Ohranjena zapuščinska inventarja sta danes glavni vir za ugotavljanje Valvasorjevega premoženjskega stanja tik pred in ob izteku njegovega življenja.⁷⁹

Pri opisu zapuščine se ne bom spuščal v podrobnosti.⁸⁰ Naj izpostavim le nekaj, po mojem mnenju zgovornih, opazanj. Kot prvo se Valvasorjeva hiša iz inventarja zdi bolj podobna kakšnemu skladišču kakor meščanskemu ali plemiškemu domovanju. Umirajoči baron je namreč na bistveno manjšo prostornino, kot mu je bila na voljo na Bogenšperku, stlačil vse, kar je le mogel.

Toda pričakovali bi ne malo stvari, ki jih v Krško ni več odnesel. Tu je imel le še 36 knjig, po vsebini neprimerno pestrejših od onih 63 na Bogenšperku. Preostanki preostankov nekoč bogate knjižnice tako jasno odražajo Valvasorjev okus – tisto pač, kar je vzel s seboj na »samotni otok«. Ob njegovi smrtni postelji nadalje pogrešamo rokopise, osnutke spisov in upodobitev. Tudi ti so že romali v tuje roke ali preprosto v peč. Vse torej priča, da je bila pred selitvijo z Bogenšperka opravljena temeljita čistka. V Krškem se je znašla le celotna zbirka »matematičnih in drugih instrumentov«. Poleg nje se Valvasor ni hotel ločiti od vojaške oprave, glede obleke pa je sklepati, da se naš polihistor ni oblačil razkošno, ampak prej skromno. Dokaz njegove morda najbolj intimne razvade, ki jo danes še lahko detektiramo, je zaloga tobaka – deset meric in pol njuhanca.

In kakšna je splošna ocena Valvasorjevega premoženjskega stanja? Kot sta ugotavljala že njegova življenjepisca, tudi v Krškem ni živel popolnoma brez sredstev in v revščini, toda med nekdanjim zemljiškim gospodom na Bogenšperku in novim položajem hišnega

dics, *Johann Weikhard*, str. 326.

⁷⁹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z-7/I, 16. 1. 1694; Z 7/II, 13. 1. 1694; objavi: Radics, *Johann Weikhard*, 310, 326; objava krškega inventarja s prevodom tudi v: *Zapuščina*, str. 19–46. – Ob inventuri zapuščine skrbnika Valvasorjevih otrok iz prvega zakona, Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja, sta leta 1700 nastala še dva ločena inventarja nekoč Valvasorjevih predmetov: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, G-56/III, Knežija, 29. in 30. 3. 1700; šk. 131, fasc. LIV, Z-1, Ljubljana, 26. in 27. 3. 1700. Objava slednjega v: Radics, *Johann Weikhard*, str. 331–333.

⁸⁰ Ne nazadnje je bil krški inventar nedolgo tega v celoti preveden in objavljen (*Zapuščina*, str. 19–46) skupaj s kratko spremno študijo (Weigl, Pri Valvasorju, str. 13–17).

posestnika v Krškem je bila vendarle velika razlika.⁸¹ Po zapuščinskih inventarjih je bila še največ vredna zadolžnica za 3.000 goldinarjev od neplačane kupnine za Bogenšperk, ki jo je nemudoma zasegel skrbnik otrok iz prvega zakona, nekdanji svak Jurij Andrej pl. Graffenweger.⁸² Vrednost pokojnikovega preostalega premoženja pa skupaj morda ni znašala niti toliko: meščanska hiša, kupljena za 800 goldinarjev, okoli 500 goldinarjev gotovine, dva konja, hišna oprema, »ostanki ostan-kov« slik in knjig, še največ vrednosti v zbirki matematičnih in drugih instrumentov. Te je čez slaba tri leta skupaj s preostalimi knjigami odkupil pod realno ceno – za okroglo 600 goldinarjev – Franc Albreht pl. Seethal.⁸³

To in več novih podrobnosti v zvezi z zapuščino razkriva doslej še neuporabljeni vir – protokoli kranjskega ogradnega sodišča.⁸⁴ Tako izvemo, da vrednost Valvasorjeve ostaline ni zadoščala, da bi si mogla vdova privoščiti toliko, kot ji je jamčila poročna pogodba. A ker je v zakon prispevala več kakor njena predhodnica, je imela pri delitveni bilanci vendarle prednost.⁸⁵ Njen pravdni nasprotnik, skrbnik otrok iz prvega zakona, je še leta 1694 po zgodnji smrti prvega strica postal njihov drugi stric Janez Jožef pl. Graffenweger, umrl prav tako zgodaj, po slabih šestih letih skrbništva (1700).⁸⁶

Kaj se je nato dogajalo z razdeljeno Valvasorjevo premično zapuščino, ostaja v podrobnostih neznanka. Glavnina intelektualne ostaline vsekakor ni ostala pri vdovi v Krškem. Prodane instrumente in knjige najdemo leta 1701 pri umrlem pl. Seethalu v Ljubljani,⁸⁷ precej premičnih pa je leto poprej evidentiranih v skrbnikovi – Graffenwegerjevi hiši v Ljubljani in na njegovem gradu Knežija pri

⁸¹ Tako sta ugotavljala že oba Valvasorjeva življenjepisca (Radics, *Johann Weikhard*, str. 251; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 271).

⁸² ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z-7/I, 16. 1. 1694, str. 15.

⁸³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 103, fasc. XXXXIII, S-83, s. d. 1701, str. 113-114. – Na ta podatek je opozoril Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 84. Več o sami prodaji: ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. 15, protokoli 1695-1698, fol. 467.

⁸⁴ ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. 15, protokoli 1695-1698, fol. 4-5, 6, 29, 31, 47, 63, 467; knj. 16, protokoli 1698-1701, fol. 449, 824; knj. 17, protokoli 1701-1704, fol. 103, 443, 457, 837; knj. 18, protokoli 1704-1707, fol. 239, 452; knj. 19, protokoli 1710-1714, fol. 493, 611 1/2, 670, 710, 795; knj. 20, protokoli 1714-1718, fol. 71, 489.

⁸⁵ ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. 15, protokoli 1695-1698, fol. 4-5, 47-48, 63.

⁸⁶ O sorodstvenih razmerjih med Graffenwegerji priča med drugim zapuščinski inventar (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, Z-1, Ljubljana, 26. in 27. 3. 1700, str. 10). O smrti obeh Graffenwegerjev: ARS, AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. G 1-54 1/2, testament G-19, 24. 2. 1694; testament G-27, 1. 3. 1700; NŠAL, ŽA Vače, M 1687-1723, 6. 3. 1700.

⁸⁷ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 103, fasc. XXXXIII, S-83, s. d. 1701, str. 113-114.

Litiji. Na dan je prišel namreč še en, dolgo neznan Graffenwegerjev zapuščinski inventar.⁸⁸

Valvasorjeve skromne premičnine, kolikor jih je še bilo pri svaku – skrbniku, so morale pripasti štirim otrokom iz prvega zakona, zato so jih ob njegovi smrti leta 1700 tudi ločeno inventarizirali. Zadnji sledovi za njimi se izgubijo v cistercijskem samostanu Kostanjevica, v katerega je leta 1705 vstopil najmlajši sin Janez Volf Engelbreht.⁸⁹ Tedanji že tretji skrbnik Valvasorjevih odraščajočih otrok, odvetnik dr. Wallich pl. Wallensperg, je zapuščino ob tej priložnosti izročil kostanjeviškemu opatu – proti obvezi, da bo na zahtevo otrok pravično razdeljena na štiri dele. Šlo je za inventarizirane premičnine, srebrnino in naloženi kapital v višini 5.000 goldinarjev.⁹⁰ Delitev še ni bila povsem zaključena, ko nas protokoli leta 1716 žal zapustijo.⁹¹

In kam je šla ostala intelektualna zapuščina, zlasti tisto, česar ni odnesel Graffenweger, pa je bilo ob inventuri januarja 1694 še popisano v Krškem? Lahko si mislimo. Le koga je sploh zanimala Valvasorjeva korespondenca z Erazmom Franciscijem, Pavaom Ritterjem–Vitezovičem ali s Kraljevsko družbo v Londonu? Zgovorno je dejstvo, da se je moral Peter Radics konec 19. stoletja odpraviti naravnost v London, če je hotel raziskati Valvasorjeve stike z angleškim znanstvenim svetom.⁹²

Prej kot zapletli glede dediščine se je končala zgodba o **Valvasorjevi družini v Krškem**. Vdova s hčerkama in zgodaj umrlim sinom iz drugega zakona je tu živela še šest let po moževi smrti. Edini sledovi, ki so jih Valvasorjeve ženske do poletja 1699 pustile v tem mestu, so zapisi štirih botrovanj v krški krstni matici.⁹³

Raziskovalci Valvasorjevega življenja in dela niso niti iskali virov, ki bi osvetlili, kaj se je zgodilo z vdovo, družino in hišo. Tovrstno iskanje je bilo navsezadnje dolgo oteženo. Možnosti za poglobljene raziskave so se odprle pravzaprav šele leta 1982, ko je Majda Smole objavila naključno odkriti podatek, da je vdova Ana Maksimila spomladi 1697 sklenila kupno pogodbo za dvorec Pleterje pri Bučki.⁹⁴

⁸⁸ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 34, fasc. XVII, G–56/III, Knežija, 29. in 30. 3. 1700; prav tam, šk. 131, fasc. LIV, Z–1, Ljubljana, 26. in 27. 3. 1700. Dolgo neznan inventar s Knežije omenja Reisp, *Dosedanje raziskave*, str. 25.

⁸⁹ Štefanov vstop v kostanjeviški samostan je dokumentiran s podatkom ob njegovi smrti 21. decembra 1752, da je imel za seboj 47 let in 9 mesecev redovništva (Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 516).

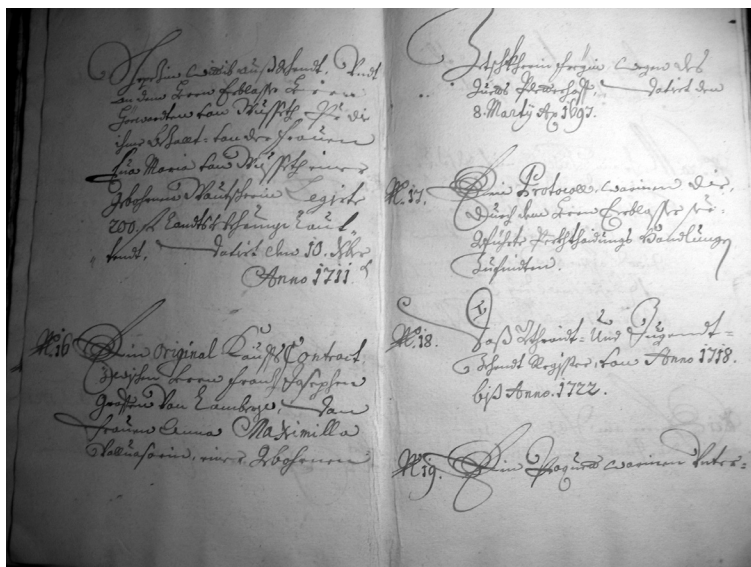
⁹⁰ ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 19, protokoli 1710–1714, fol. 493, fol. 611 1/2.

⁹¹ Prav tam, knj. 20, protokoli 1714–1718, fol. 489.

⁹² Radics, *Johann Weikhard*, str. 200–208.

⁹³ NŠAL, ŽA Krško, R 1670–1729, 22. 4. 1696, 26. 4. 1698, 16. 7. 1698, 14. 7. 1699.

⁹⁴ Smole, *Graščine*, str. 352. Podatek je povzel B. Reisp, a je zmotno zapisal, da je

Slika 3: Zapuščinski inventar Janeza Herbarda pl. Buseteta

Toda do naslednjega in spet naslednjega novega podatka je bilo treba počakati še domala četrto stoletje.

Nadaljnja življenjska pot Valvasorjeve vdove ni bila znana tudi zato, ker je s poroko spremenila priimek, ključni podatek o omenjeni kupoprodaji pa izvira prav iz zapuščinskega inventarja njenega drugega moža pl. Buseteta.⁹⁵ Isti inventar iz leta 1724 je med drugim ponovno razkril obstoj Valvasorjeve najmlajše hčerke Regine Konstancije,⁹⁶ ki je bila, kot rečeno, konec 19. stoletja že znana, a nato za dobro stoletje spet pozabljena.

Omenjeni zapuščinski inventar vsebuje tudi podatek o zakonski zvezi, ki jo je vdova Ana Maksimila sklenila 28. avgusta 1699 z Janezom Herbardom pl. Busetom.⁹⁷ Vdova se je z vnovično možnostvijo pravzaprav vrnila »domov«. Pl. Buset, vdovec brez otrok, je bil na-

vdova gradič kupila (Reisp, Dosedanje raziskave, str. 26; Reisp, *Gradovi*, str. 165). M. Smoletova sicer zamenjuje dvorec Pleterje (Pleterhof) z istoimenskim kartuzijanskim, pozneje jezuitskim in končno državnim gospodvom Pleterje (Pleteriach).

⁹⁵ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W-81, 11. 7. 1724, str. 24–25, No. 16.

⁹⁶ Prav tam, str. 21–22, No. 11.

⁹⁷ Poročno pogodbo omenjata dva zapuščinska inventarja: inventar Janeza Herbarda pl. Buseteta (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W-81, 11. 7. 1724, str. 42–43) in Valvasorjeve najmlajše, doslej neznane hčerke Regine Konstancije pl. Dienersberg (prav tam, šk. 18, fasc. XI, D-25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 6).

Slika 4: Gracarjev turn po Topografiji Kranjske 1679

meč lastnik graščine Gracarjev turn, oddaljene komaj kak kilometer od Vrhovega, kjer je Ana Maksimila odraščala in se omožila z Valvasorjem. Poti do druge poroke ji nista utrli le vrhovško sorodstvo in dolgoletno znanstvo z ženinom, ampak predvsem dediščina po očimu – dvorec Pleterje pri Bučki. Tega je takoj po pridobitvi prodala,⁹⁸ s tem pa ne le sebi, ampak tudi hčerkama zagotovila primerno doto. Krškega tako ni zapustila »ubožna vdova«, temveč »stara nevesta«, ki je imela pod palcem spet nekaj svojega. Skupaj s hčerkama se je dokončno otresla bremena relativne »revščine« in okrnjenega ugleda, v kar jih je s svojimi velikopoteznimi podvigi pahnil Janez Vajkard. Ko je odhajala, je bilo treba šestletno krško obdobje čimprej pozabiti. Le še hiša je naslednjih sedem let čakala na dobrega kupca.

Podjetna Ana Maksimila je medtem več kot dobro omožila svoji rosno mladi hčerki. Leta 1704 je v grajski kapeli novega doma – Gracarjevega turna – stopila pred oltar komaj šestnajstletna Katarina Frančiška, nevesta barona Adama Sigfrida Juriča z gradu Struga.⁹⁹ Tri leta pozneje (1707) pa v svoj prvi zakon Regina Konstancija, izvo-

⁹⁸ V imenjski knjigi za Kranjsko je bilo lastništvo Ane Maksimile z zamudo vpisano šele leta 1707, torej enajst let zatem, ko je Pleterje podedovala in deset let po njegovi prodaji. Kot Ana Maksimila pl. Buset roj. baronica Zetschker je podedovano posest (*dies anererbte Guett*) prodala grofu Francu Jožefu Lambergu in njegovi ženi Mariji Eleonori (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko št. 6 (1662–1756), fol. 87), kar se je v resnici zgodilo že leta 1697, o čemer govori regist zgoraj omenjene pogodbe.

⁹⁹ Poročna pogodba je navedena v zapuščinskem inventarju njene mlajše sestre Regine Konstancije pl. Dienersperg (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 4). Podatek o poroki 2. februarja 1704 na gradu Gracarjev turn je z napačnim imenom gradu »Rastenberga« namesto »Fastenberg« oz. »Feistenberga« objavil že P. Radics (Radics, *Johann Weikhard*, str. 347).

ljenska Janeza Lovrenca pl. Wernegka.¹⁰⁰ Isto ovdovelo hčerko, ki je po možu podedovala sosednjo graščino Volavče, je mati natanko čez štiri leta (1711) še drugič spretno poročila, tokrat z Volfom Sigmundom pl. Dienerspergom,¹⁰¹ bratrancem svojega moža in – kar ni nepomembno – enim od dveh dedičev Gracarjevega turna.¹⁰² Graščina pod Gorjanci je nato – s kratko prekinitvijo – ostala v rokah Valvasorjevega potomstva še vse do leta 1800.¹⁰³

Ana Maksimila Valvasor je lahko v njej pomirjena zatisnila oči, saj je njena »poročna politika« obrodila večkratno sad. Kdaj natanko se je poslovila od tega sveta, zaradi izgubljene mrliške matice župnije Šentjernej ne vemo. Glede na regeste pogodb se je to vsekakor zgodilo med letoma 1713 in 1716, ko ji je bilo najmanj 50 in najbrž ne več kakor 60 let.¹⁰⁴

Nekoliko prej so se v bistvenem zapečatile usode vseh Valvasorjevih otrok. Sinovi so bili že vsi v samostanih, prva dva pri frančiškanih in tretji pri cistercijanih,¹⁰⁵ ko se je končno našla rešitev tudi za najstarejšo hčerko iz prvega zakona, ne več rosno mlado 27-letno Ivano Rozino. Leta 1705 se je omožila s Francem Ludvikom pl. Scarlichijem,¹⁰⁶ vdovcem s kopico otrok in skoraj brez premoženja,¹⁰⁷ edinim primernim

¹⁰⁰ O sorodstvenem razmerju med Janezom Jurijem in Janezom Lovrencem pl. Wernegkom: Smole, *Graščine*, str. 542. Janez Lovrenc je umrl leta 1710, vdova Regina Konstancija pa je naslednje leto kot dedinja Volavč tam postala žena Wolfa Sigmunda pl. Dienersperga. Obe poročni pogodbi navaja njen zapuščinski inventar iz leta 1755 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, No. 3 in 4).

¹⁰¹ Regest poročne pogodbe najdemo v zapuščinskih inventarjih ženina in neveste: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752, str. 11, No. 12; prav tam, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 4, No. 4.

¹⁰² Janez Herbard pl. Buset je v oporoki imenoval za dediča poleg njega tudi Franca Rajmunda pl. Buseta, ta pa je svoje pravice z odpovedjo, datirano na Volavčah 29. decembra 1724, prenesel na Dienersperga (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752, str. 6–7, No. 3).

¹⁰³ Smole, *Graščine*, str. 164–165. Isto leto so bile prodane tudi Volavče (prav tam, str. 535), ki so vmes prav tako za nekaj časa romale v tuje roke.

¹⁰⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724, str. 21–22, No. 11; str. 43, No. 56.

¹⁰⁵ Najstarejši sin je postal frančiškan z redovnim imenom Alojzij 11. avgusta 1697 v Nazarjah (AFS NM, Tyrocinium Seraphicum Siue Liber Indultionis Fratrum 1656–1753, str. 20). Prav tam je 7. avgusta 1701 vstopil v samostan srednji sin p. Donat (prav tam, str. 22). Najmlajši, cistercijan p. Štefan, je glede na navedbo o preživelih redovniških letih in mesecih postal redovnik meseca marca 1705 (Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 516), zagotovo v Kostanjevici, saj se po tem samostanu imenuje ob prejemu kleriških redov leta (NAZ, Prot. varia 9a, str. 207).

¹⁰⁶ Podatek o poroki, vpisan v danes izgubljeno poročno matico župnije Svibno, je objavil Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 337, vendar z bistveno napako, saj nevesto naslavlja kot vdovo, namesto kot hčerko Janeza Vajkarda Valvasorja, in s skrajšanim imenom Ana Rozina.

¹⁰⁷ Scarlichij je bil reven podeželski plemič. Šele leta 1697 je od sorodnika svoje prve

ženinom za Valvasorjevo najstarejšo hčerko, ki ni imela zaščitniške matere in je od vseh otrok najbolj občutila očetov gmotni zaton.

Vsaka po svoje so zanimive tudi **nadaljnje življenjske poti Valvasorjevih šestih odrastlih otrok**, ki se jih bomo zgolj dotaknili. V določeni meri so si bile podobne: konca življenja ni nihče dočakal na lastnem domu in kar pet od šestih sorojencev je umrlo v samostanih. Frančiškan pater Alojzij je preminil v hrvaškem Samoboru, njegov sobrat pater Donat v Kamniku, pater Štefan pa je vseskozi živel odmaknjeno redovniško življenje cistercijana v Kostanjevici. V ženskih samostanih v Velesovem in Ljubljani sta sklenili življenjsko pot tudi dve hčerki, a ne kot redovnici, temveč kot ovdoveli samostanski varovanki.¹⁰⁸ Kot kaže, je očetu v intelektualnem pogledu najizraziteje sledil najstarejši sin, pater Alojzij, pisec danes izgubljenih rokopisnih del.¹⁰⁹ A tudi drugi, pater Donat, je moral biti ljubitelj knjige, saj se je po njem svojčas imenovala frančiškanska knjižnica v Kamniku.¹¹⁰

Najbolj samosvojo pot je ubrala Valvasorjeva »skrivnostna«, dolgo pozabljena hči Regina Konstancija pl. Dienersperg, ki je edina imela pravnuko in potomce do današnjih dni. Njena družina in dom pod Gorjanci sta nasploh močno zaznamovala utrip plemiškega družabnega življenja vzhodne Dolenjske.¹¹¹ Nazadnje pa je »žlahтна gospa« po finančnih težavah in družinskih nesoglasjih preprosto zapustila ostarelelega moža. Zadnjih devet let do smrti 1755 je kot »slamnata vdova« živila v plačani oskrbi pri novomeškem mestnem sodniku Polcu.¹¹²

Naj si dovolim pripomniti, da me s to Valvasorjevo hčerko, kate-

žene Janeza Andreja pl. Semeniča kupil hubo pri Mokronogu, isto leto pa še imenje petih hub in pol v sosednji župniji Šentrupert (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 143). Tu je ob poroki tudi prebival, saj poročna matica kot njegov dom navaja Mirno.

¹⁰⁸ Gl. zgoraj rodovnik Valvasorjeve ožje družine.

¹⁰⁹ Geslo Valvasor Alojzij v: *SBL* IV, str. 345.

¹¹⁰ O knjižnici za zdaj ni znanega skoraj ničesar. O njenem poimenovanju po patru Donatu priča neki dokument, nastal v letih po 2. svetovni vojni, nadaljnje iskanje pa je še v teku. Po informacijah prokuratorja g. Ignaca Navernika 23. februarja 2007 in p. Ernesta Žižmonda 24. 2. 2007. Na podatek o knjižnici me je prva opozorila kolegica dr. Metoda Kemperl, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

¹¹¹ O tem je nazorno poročal sodobnik F. A. Breckerfeld (ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123, Topografija Kranjske I, Gracarjev turn, str. 374–375).

¹¹² Le slabih enajst mesecev po hčerkinu poroki z grofom Paradeiserjem je 30. decembra 1745 v Novem mestu s Francem Ignacem Polcem (Poltz) sklenila pogodbo o preživljanju (*Kost=Contract*). 8. januarja 1755, tik preden je umrla, pa ji je Pole, sicer ugleden novomeški meščan in dolgoletni mestni sodnik, izstavil pobotnico, da je že prejel del plačila v višini stotih goldinarjev nemške veljave. ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 7, No. 22). Njen zapuščinski inventar priča, da je dejansko živila v Novem mestu, saj je imela na Gracarjevem turnu le nekaj stvari, na Volavčah pa sploh ničesar.

re vnovično odkritje je doletelo prav mene, povezuje več kot samo to. Pravzaprav sva neke vrste stara-nova znanca. Izkazalo se je namreč, da se je morala precej dobro poznati z mojimi predniki po očetu, z mojim 7-krat pradedom Janezom Matijo in prababico Ano Marijo Šivic. Zakonca Šivic sta namreč v času njenega življenja in smrti v Novem mestu tam posedovala hišo, ki je z bokom in vrtom mejila na Polčevo, tako da je bila Valvasorjeva hčerka njuna prva sosedka.¹¹³ Še več, Janez Matija je desetletja služboval kot upravitelj več dolenjskih gospostev, med drugim Gracarjevega turna sosednje jezuitske rezidence Pleterje, v kateri se je leta 1735 rodila tudi moja 6-krat prababica.¹¹⁴ Šivica sta na stara leta prepustila svojo podložniško posest hčerki ter umrla v Krškem, nedaleč od Valvasorjeve hiše.¹¹⁵

In končno, tudi predniki moje mame, kostanjeviška meščanska družina Kuntarič, so morali biti znanci s patrom Štefanom Valvasorjem, ki je skoraj pol stoletja do smrti leta 1752 preživel v bližnji kostanjeviški cisterci. Kuntariči so dali več mestnih funkcionarjev ravno v času, ko sta bila kostanjeviško mestece in cisterca takorekoč v latentnem »vojnem stanju«.¹¹⁶ Bodi dovolj, sicer se bo nazadnje komu zazdelo, da so moji predniki rekli Valvasorju kar »stric Bajkort«, pa čeprav njega samega, vsaj kolikor je znano, sploh niso mogli poznati.

Vrnimo se k njegovi hčerki Regini Konstanciji pl. Dienersperg. Ker je bila tako dolgo povsem pozabljena, razumljivo nismo vedeli za Valvasorjevo nadaljnje potomstvo. Le-to se je nadaljevalo z njenima dvema hčerkama, rojenima na Volavčah pri Šentjernej.¹¹⁷ Z njima se

¹¹³ O obeh hišah: Matijevič, *Novomeške hiše*, str. 233–234, 244.

¹¹⁴ ŽU Šentjernej, R 1731–1739, 28. 9. 1735. Od leta 1740 do 1748 ju srečujemo kot starša in krstna botra v krstnih matičnih knjigah duhovnije Krško, v katerih sta navedena kot upravitelj in »upraviteljica« takrat Auerspergovega gospostva Šrajbarski turn (NŠAL, ŽA Krško, R 1730–1771, 15. 5. 1742, 2. 1. 1743, 8. 6. 1744, 8. 7. 1745, 1. 1. 1746, 23. 7. 1746, 30. 3. 1748). Po bivanju v Novem mestu – vsaj od 1749, ko je navzočnost rodbine posredno izpričana z botrovanjem 14-letne hčerke (KANM, šk. 65, R/24 1746–1756, 26. 4. 1749) – sta Šivica leta 1761 živela na gradu Rakovnik v Mirnski dolini (Golec, *Iz življenja*, str. 189).

¹¹⁵ Zakonca sta preživljala jesen življenja v hiši št. 67, tj. blizu upravne zgradbe krškega gospostva. 76-letni Šivic je preminil 12. januarja 1776, vdova pa 30. novembra 1782; pokopana sta na nekdanjem pokopališču ob cerkvi sv. Janeza Evangelista (NŠAL, ŽA Krško, M 1771–1784), v kateri je morda našel zadnji dom tudi Valvasor.

¹¹⁶ 6-krat praded avtorja teh vrstic, usnjar Janez Kuntarič (ok. 1689–1769), je bil v tem času mestni svetnik in vsaj en mandat od 1740 do 1741 tudi mestni sodnik (omenjen v: NŠAL, ŽA Kostanjevica, P 1726–1770, 27. 11. 1741). Za njim sta bila mestna svetnika tudi sinova Janez (r. pred 1723) in Anton Kuntarič (1724–1805). O odnosih med cistercijanskim samostanom in mestece: Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 365, 384–385, 400–401, 448–449, 459.

¹¹⁷ Krstna matica župnije Šentjernej je za ta čas izgubljena, zato poznamo letnici rojstva sester Dienersperg zgolj iz sekundarnih virov. Witting, *Beiträge* 1894, str. 135,

je razcepilo na dve veji: na leta 1823 izumrlo kranjsko¹¹⁸ in na drugo, še danes živečo štajersko.¹¹⁹

V zvezi s **kranjsko vejo Dienerspergov** kaže posebej poudariti, da potomci niso kazali posebne afinitete ne do Valvasorja ne do njegovega dela. Tako Valvasorjeva hči Regina Konstancija pl. Dienersperg ob smrti leta 1755 ni premogla niti ene knjige.¹²⁰ In prav tako ne njena hči, polihistorjeva vnukinja Ksaverija pl. Gall, umrla leta 1786.¹²¹ Še več, iz pisma, ki ga je ta trikrat omožena vnukinja napisala za t. i. preverjanje plemiškega porekla (Ahnenprobe), veje popolno nepoznavanje dedovega opusa. Ob vsebini, ki je ne bom navajal, bi se Janez Vajkard od vsega hudega nemara še obrnil v grobu.¹²²

Z otroki omenjene vnukinje, grofi Paradeiserji, je Valvasorjevo potomstvo na Kranjskem ugasnilo. Vsi štirje so ostali brez potomstva,¹²³ čeprav je najmlajša Jožefa por. Sedej še rodila hčerko, ki pa je že pri dveh letih umrla.¹²⁴ O petični gospe dr. Sedejevi le še naslednja ugotovitev: neprimerno več odnosa kakor do pisane besede ali lepih umetnosti je kazala do obleke in nakita. Sama se je znala komajda okorno podpisati, a je imela še na smrtni postelji odličen spomin za vse kose svoje garderobe, ki jih je v oporoki z lekarniško natančnostjo razdelila pastorkam.¹²⁵ Ko je leta 1810 v Ljubljani umrla,¹²⁶ sta sicer še živela

navaja za Marijo Ksaverijo Katarino datum rojstva 19. februar 1719. Antonija Jožefa Katarina, iz drugih virov praviloma znana le kot Jožefa, naj bi se po krstnem listu iz leta 1840 rodila 24 dni prej (!), 26. januarja 1719 (ŠDA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Genealogische Notizen; K 1, H 20, 8. 7. 1840). V resnici gre za pomoto, saj bi se v takem primeru poročila že pri trinajstih letih. Dejansko leto njenega rojstva 1712 razkriva njen portret, ki ji ob poroki leta 1732 prisoja dvajset let (Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 910).

¹¹⁸ Glavni viri o kranjski veji Dienerspergov in njenem nadaljevanju z grofi Paradeiser: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; prav tam, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 123; Witting, Beiträge 1894, str. 135; ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg. – Na Wittingovo objavo in Lazarinijevo zbirko me je opozoril kolega dr. Miha Preinfalk, za kar se mu še prav posebej zahvaljujem.

¹¹⁹ Najpomembnejši viri o štajerskih Dienerspergih in njihovem potomstvu do danes: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; šk. X, Gadolla; ŠDA, A. Dienersperg, K 1, K 2; ŠDA, Handschriften, Gruppe 2, No. 911; ŠDA, Steirische Landtafel: LT I: Einlagenbücher 1, 3, 5; LT II: Hauptbücher 1, 2, 3, 6, 7, 8, 10, 11, 26, 29, 32; Ahnentafel Familie Gadolla – Gadolla, <<http://www.gadolla.com/ahnen.htm>>.

¹²⁰ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755.

¹²¹ Prav tam, šk. 39, fasc. XX, G–164, 17. 7. 1786.

¹²² ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 119, Rodovniki: Gall pl. Gallenstein, pismo: Hmeljnik, 26. 6. 1772.

¹²³ Witting, Beiträge 1894, str. 135.

¹²⁴ KANM, šk. 67, R/28 1770–1828, str. 559–560; šk. 69, M/6 1770–1831, str. 35.

¹²⁵ ARS, AS 308, Zbirka testamentov, I. serija, S–412, 11.–14. 11. 1810.

¹²⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana – Sv. Jakob, M 1808–1832, str. 36, 4. 12. 1810; prim. Schiviz

Tabela 3: Valvasorjevi vnukinji pl. Dienerspergovi
in njuno potomstvo

Kranjska linija – izumrla	Štajerska linija
Ksaverija pl. Dienersperg por. Paradeiser, Erberg in Gall (1719–1786) Gracarjev turn	Jožefa pl. Dienersperg por. Dienersperg (1712–1769) Ponikva
4 otroci = grofa in grofici Paradeiser zadnji umrl 1823 v Ljubljani	baroni Dienersperg 10 odrastlih sinov, skupaj 13 otrok potomstvo imel en sam!
1 vnukinja Jožefa Alojzija Sedej (1793–1795, Novo mesto)	7 vnukov baronov in baronic Dienersperg Dobrna pri Celju

pravnuki		
vitezi GADOLLA	vitezi RESINGEN	baroni DIENERSPERG
več vej potomci danes v Avstriji, Nemčiji, na Madžarskem, Finskem in v ZDA	dve ženski veji edina moška veja izumrla 1885 v Celju	tri ženske veje po moški strani izumrli

njena brata grofa Paradeiserja, vendar sta bila oba uradno razglašena za blazna in že več kot dvajset let zaprta vsak v svoji bolnišnici usmiljenih bratov. Frančiškan Kajetan in nesojeni častnik Lovrenc Regulat sta v stanju duševne zmedenosti preživela 27 oz. 34 let, skupaj 61 let špitalske oskrbe.¹²⁷ Prvi je umrl leta 1812 v Gradcu,¹²⁸ drugi 1823 v Ljubljani kot zadnji Valvasorjev potomec na Kranjskem.¹²⁹

Polihistorjev rod se je tako nadaljeval le **po veji druge vnukinje Dienerspergove**, Jožefe, ki je že od leta 1732 živela na Štajerskem,

von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 228.

¹²⁷ Prvemu se je um omračil leta 1785, drugemu pa 1789 (Witting, Beiträge 1894, str. 135).

¹²⁸ Umrl je 2. 9. 1812 (AFS NM, Catalogus priori, s. p., leto 1812; Necrologium Provinciae, II. septembris).

¹²⁹ ŽU Ljubljana – Marijino Oznanjenje, M 1803–1825, fol. 293, 2. 9. 1823. Pri njem, graščaku na Gracarjevem turnu, so leta 1789, takoj zatem ko se mu je omračil um, še popisali izvod Valvasorjeve *Slave*, ki bi utegnil biti nekoč avtorjev lastni izvod – evidentiran torej natanko sto let po izidu knjige (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 92, fasc. XXXVIII, P–215, 1. 8. 1789, str. 3).

tam poročena s svojim daljnim sorodnikom z istim priimkom.¹³⁰ Srednje premožna Dienerspergova družina je gospodarila v graščini Ponikva tik ob »Slomškovi« Ponikvi. Tu je bila ob ženini smrti leta 1769 v skromni domači knjižnici izpričana na častnem mestu tudi Valvasarjeva *Slava*.¹³¹ Zakoncema, ki sta se, kot kaže, v zadnjih letih ločila »od postelje in mize«,¹³² je odrastlo deset sinov, leta 1766 so bili vsi razen enega (gluhonemega) povzdignjeni v baronski stan. Eden je postal duhovnik, drugi neuspešen kadet, dva višja uradnika in kar pet poklicnih častnikov. Med temi se je Peter baron Dienersperg v času Napoleonovih vojn povzpел vse do feldmaršallajntanta (generalpolkovnika) avstrijske vojske.¹³³

Toda od številnih uspešnih bratov baronov Dienerspergov je imel le eden tudi potomstvo. Ta Valvasorjev pravnuk, Franc Ksaverij Avguštin, je leta 1770 kupil graščino in toplice Dobrna, kjer so štajerski Dienerspergi ostali naslednjih osemdeset let. A je le malo manjkalo, da bi že po dveh letih dobesedno vzeli konec. Šlo je morda za minute, pa bi vse upe Valvasorjevega potomstva neke noči leta 1772 pokopal stari dotrajani dobrnski grad. Ta se je namreč na vsem lepem začel podirati, a so se graščakova družina in služinčad še pravočasno rešili z begom.¹³⁴ Namesto gradu je zrasla nova graščina, Dobrno pa je naslednja generacija spremenila v sodobno zdravilišče, v predmarčni dobi priljubljeno shajališče vseh vrst gospode od blizu in daleč.¹³⁵

Medtem so se Dienerspergi konec 18. stoletja razcepili še na dve stranski – ženski veji: na pl. Gadolle na Blagovni pri Šentjurju in na Resnike – poplemenitene Resingene na Taboru pri Vojniku.¹³⁶ Slednji so po moški strani izumrli leta 1885 v Celju,¹³⁷ potem ko se je njihovo žensko potomstvo že sredi 19. stoletja preselilo v Gradec, kjer so

¹³⁰ Poročno pogodbo med Petrom Dominikom pl. Dienerspergom in njegovo mrzlo sestrično so sklenili 25. februarja 1732 na Volavčah (ARS, AS 309, Zap. inv. šk. 18, fasc. XI, D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755, str. 6, No. 13–15.).

¹³¹ ŠDA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.

¹³² Na to ne kaže le dejstvo, da je mož umrl v svoji graščini Spodnja Sevnica ob Savi, ampak predvsem podatek, da so ga v kripti sevniške župnijske cerkve 30. januarja 1764 tudi pokopali (NŠAM, Matične knjige, Sevnica, M 1742–1782, s. p.).

¹³³ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; ŠDA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Deduction der Ahnenprobe, s. d.

¹³⁴ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 33–34.

¹³⁵ Orožen, *Donesek*, str. 283–284.

¹³⁶ O njih zlasti: ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; šk. X, Gadolla; ŠDA, A. Dienersperg, K 1, K 2; Handschriften, Gruppe 2, No. 911; Ahnentafel Familie Gadola – Gadolla, <<http://www.gadolla.com/ahnen.htm>>.

¹³⁷ Zadnji moški Resingen je bil Janez (Johann) Nepomuk (roj. 1812 v Celju), svoj čas graščak in župan na Dobrni, umrl 24. marca 1885 v Celju (NŠAM, Matične knjige, Celje – Sv. Danijel, M 1879–1886, fol. 256).

se kmalu za njimi znašli še vsi Gadolle in glavnina Dienerspergov.¹³⁸ Štajerska prestolnica je postala priljubljeno zbirališče širše raztresene rodbine, saj je v letih okoli zemljiške odveze pogoltnila domala vse – zdaj čedalje bolj »pomeščanjene« Valvasorjeve potomce.¹³⁹ Danes živeči ugotovljivi polihistorjevi potomci tako vsi »izhajajo iz Gradca«, razkropljeni pa so po Avstriji, Nemčiji, Madžarskem, Finskem in v Združenih državah Amerike.¹⁴⁰ Kolikor je znano, se je na današnjih slovenskih tleh zadnja rodila, določen čas živela in tudi umrla Elisabeth Gadolla por. Mayer, preminila leta 1923 v Mariboru.¹⁴¹ Čeprav rojen in umrl na avstrijskem Štajerskem, je v mestu ob Dravi preživel dobršen del življenja še njen sin inženir Karl Mayer (1890–1941), zadnji ugotovljivi na Slovenskem živeči polihistorjev potomec, obenem pa verjetno najbolj tragična oseba iz Valvasorjevega rodu. Junija 1941 so ga namreč iz umobolnice v Novem Celju prepeljali v Hartheim pri Linzu in umorili.¹⁴²

¹³⁸ V Gradec so se v predmarčni dobi poročile obe Resingenovi sestri Terezija (r. 1799) in Jožefa (r. 1800) ter sestrična Viljemina pl. Gadolla (r. 1796). Tja sta se preselili sestra Frančiška (1801–1869) in mati Terezija pl. Dienersperg (1776–1849), v graško okolico se je primožila sestrična Ida Terezija pl. Dienersperg (r. 1819), pred smrtjo sta odšla živeti v Gradec dobrnska graščaka Kajetan pl. Dienersperg (1773–1846) in njegova žena Antonija (1783–1845), pozneje še njun sin Ferdinand (1817–1853) in za nekaj časa tudi sin Anton Aleks (1820–1889, umrl v Ormožu). Kot zadnji se je leta 1861 z družino preselil v štajersko prestolnico še Franc vitez Gadolla (1797–1866). Na Spodnjem Štajerskem je poleg brata Antona Aleksa, ki se je naselil v Ormožu, njegova hči Antonija por. Kofler (1855–1908) pa na bližnjem Kogu, ostala le Dienerspergova hči Marija Kajetana grofica Hoyos (1815–1892), umrla v Celju, medtem ko se je njeno potomstvo znašlo na Dunaju. Poglavitni viri: NŠAM, Matične knjige: Celje – Sv. Danijel, P 1804–1826, P 1826–1845, P 1845–1871, M 1886–1894; Dobrna, P 1831–1856, Velenje – Sv. Martin: Ind R 1784–1865; Zapisniki duš: 0016 Celje: K 01, K 30, K 41, K 42, K 43, K 44, K 48; 0030 Dobrna: K 01, K 02, K 03, K 04; 0117 Nova Cerkev: K 02, K 10, K 26, K 49; Prepisi matičnih knjig: Ormož: R 1870–1899, P 1835–1900.

¹³⁹ O tem zlasti: Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Graz*, str. 315, 216, 319, 343, 359, 365, 372, 413, 494, 496, 498, 501.

¹⁴⁰ Ahnentafel Familie Gadola – Gadolla, <<http://www.gadolla.com/ahnen.htm>>. – Dodatne informacije o svojem sorodstvu in rokopisno genealoško gradivo mi je od januarja 2007 dalje postopno posredoval Valvasorjev potomec Egon Ehrlich (roj. 1931), Döblinger Hauptstraße 91, A–1190 Wien.

¹⁴¹ Podatek o njeni smrti: UE Maribor, Župnija Maribor – Sv. Magdalena, MKU 1919–1926, letnik 1923, zap.št. 23. – Na predavanju v okviru Historičnega seminarja ZRC SAZU 8. marca 2007 sem kot zadnjega na Slovenskem umrlega Valvasorjevega potomca navedel Ludvika Koflerja, ki se je rodil 1876 v Gradcu, umrl pa leta 1914 kot samski veleposestnikov sin na Kogu pri Ormožu (UE Ormož, KU Kog, Župnija Kog, MKU 1914–1933, fol. 1; ŽU Kog, Seelenprotokol [1900–1912]). Toda novembra 2007 mi je Egon Ehrlich posredoval tedaj še nepreverjen podatek o smrti svoje stare tete Elisabeth–Elise Mayer leta 1922 (prav 1923) v Mariboru, ki je služil kot izhodišče za raziskovanje usode njene družine.

¹⁴² O njegovem bivanju v Mariboru in hospitalizaciji: PAM, 1111376, Domovinska kar-

Posebej kaže izpostaviti Karlovega deda, **Franca (Franza) viteza Gadollo** (1797–1866), graščaka na Turnu pri Šaleku, ki se je leta 1862 z družino preselil v Gradec. Ta Valvasorjev prapravnuk je namreč med vsemi polihistorjevimi potomci najizraziteje »utelešal« prednikovo nagnjenje do domoznanstva in znanstvenega dela nasploh, med drugim kot zelo dejaven član Štajerskega historičnega društva. Deželni arhiv v Gradcu hrani več kot 50 njegovih dokaj tehtnih rokopisov s spodnještajersko domoznansko, zgodovinsko in genealoško tematiko,¹⁴³ Gadolla sam pa je nekje zapisal, da je ljubezen do »domovinske zgodovine« podedoval po Valvasorjih.¹⁴⁴ Toda – ironija usode – kljub prizadevanjem nikakor ni mogel ugotoviti, kateri od Valvasorjev je bil oče njegove praprababice Regine Konstancije Dienersperg,¹⁴⁵ pa čeprav se je do Janeza Vajkarda le malo prej, leta 1840, dokopal Gadollov stric Franc Ksaverij baron Dienersperg z Dobrne. A temu ni ime kranjskega polihistorja pomenilo nič več kakor še enega v številu plemiških prednikov, katerih podatke je potreboval za pridobitev naslova komornik.¹⁴⁶

Potomstvo Franca viteza Gadolle, umrlega leta 1866 v Gradcu, je tisto, ki mu predvsem po zaslugi njegovega pravnuka lahko sledimo do danes. Česar namreč nisem mogel ugotoviti sam, sem našel v Gadollovem rodovniku, ki ga je njihov potomec, naš sodobnik Egon Ehrlich, pred kratkim objavil na spletnih straneh.¹⁴⁷ Gospod Ehrlich (roj. 1931) je rojen Gradčan in kot upokojeni polkovnik avstrijske vojske živi na Dunaju. Ko sem mu sredi januarja 2007 telefoniral, se je izkazalo, da ni še nikoli slišal za Valvasorja, bil pa je seveda nemalo navdušen nad novico o imenitnem predniku, upodobljenem celo na slovenskem tolarskem bankovcu. Prav Egon Ehrlich, Valvasorjev 6-krat pravnuk, združuje ne nazadnje obe Valvasorjevi ljubezni: do dokumentarnega pisanja in do častniške službe, ki ji je v poklicni karieri dal prednost.

Gadollovo moško potomstvo – tako po moški kot po ženski stra-

toteka občine Maribor, matični list št. 237; PAM, 1131369, Gospodinjska kartoteka občine Maribor, Mayer Karol in Majer Karl. O deportaciji iz Novega Celja: Himmelreich, Seznam leta 1941, str. 259; za dodatne informacije o usodi deportirancev se iskreno zahvaljujem mag. Bojanu Himmelreichu.

¹⁴³ ŠDA, Handschriftenkatalog; prim. ZAHN–MELL, *Kataloge*, str. 201.

¹⁴⁴ ŠDA, Handschriften, Gruppe, 2, Hss. 655, fol. 6.

¹⁴⁵ Prav tam, Hss. 568, fol. 2–4'. Kot da bi se bal vsaj kot morebitnega prednika imenovati Janeza Vajkarda, je kot potencialne očete navedel deset drugih Valvasorjev, vse do treh polihistorjevih sinov. Bil je namreč zmotno prepričan, da se Regina Konstancija ni rodila pred letom 1694, ko je bil pisec *Slave* že pokojen.

¹⁴⁶ ŠDA, A. Dienersperg, K I, H 1, seznam prilog k prošnji za povzdignitev Franca Ksaverija barona Dienersperga v naziv komornika; H 20–33.

¹⁴⁷ Ahnentafel Familie Gadola – Gadolla, <<http://www.gadolla.com/ahnen.htm>>.

Slika 5: Valvasorjev potomec polkovnik Egon Ehrlich ob upokojitvi leta 1996

ni – se je do polpretekle dobe nasploh množično zapisalo častniškemu poklicu. Tako je posledično plačalo tudi krvav davek brezumju druge svetovne vojne, največ na vzhodni fronti, v uniformi nemške in madžarske vojske. Skupno je dalo namreč pet človeških življenj, od tega tri dvajsetletnike ali skoraj polovica celotne moške generacije.¹⁴⁸ Tem je treba prišteti še prej omenjenega Karla Mayerja, civilno žrtev nacistične evtanazije, in njegovega bratranca Eugena Gadollo (1895–1938), višjega policijskega uradnika, ki so ga nacisti umorili tri dni po nemški zasedbi Avstrije.

Končno naj v tej zvezi omenim Eugenova **brata Hansa in Josefa Gadolla**, Valvasorjeva v Gradcu rojena 5-krat pravnuka. Mimogrede, njuna mati, Ottomara Dzieržinska iz nekdanje avstrijske Galicije, je bila po ugotovitvah Egona Ehrlicha sorodnica poljsko-ruskega revolucionarja Feliksa Dzieržinskega (1877–1926), po katerem se je imenovala moskovska vojaško-politična šola, zloglasna Akademija Dzieržinskega.¹⁴⁹ To je sicer že druga zgodba, s katero Valvasor nima ničesar skupnega. Ali pač: ko bi se dogajala v njegovem času, je skoraj gotovo ne bi pozabil temeljito popisati.

Mlajši brat Johann–Hans Gadolla (1907–1991) je bil vse življenje usmerjen izrazito nemško nacionalno. Neki avstrijski nacionalsocialistični organizaciji je pripadal že leta 1922, kot poklicni častnik

¹⁴⁸ Prav tam.

¹⁴⁹ Po informaciji Egona Ehrlicha z dne 19. januarja 2007.

sodeloval pri neuspelem nacističnem puču 1934, svetovno morijo pa preživel kot esesovski »šturmfirer«, med drugim tudi na Slovenskem Štajerskem. Še nekaj let po vojni so ga v Avstriji celo sodno preganjali, ker naj bi pripadal podtalni neonacistični organizaciji. Umril je leta 1991 v Gradcu kot upokojeni višji uradnik trgovinske zbornice.¹⁵⁰

Povsem drugačno usodo je doživel njegov starejši brat Josef Gadolla (1897–1945), globoko veren katoličan in prav tako kot Hans najprej avstrijski, nato nemški poklicni častnik. V današnji Avstriji in še veliko dlje v nemški Turingiji ga slavijo takorekoč kot »protinacističnega junaka«. Josef Ritter von Gadolla, major nemške redne vojske, po katerem se imenujejo ulice in ustanove, se je namreč v zgodovino zapisal kot rešitelj turingijskega mesta Gotha. V začetku aprila 1945 je kot poveljnik mesta-trdnjave z dvigom bele zastave rešil Gotha in njene prebivalce pred nadaljnjim ameriškim bombardiranjem. Neizpolnitev ukaza o obrambi do zadnjega moža je dan pozneje pred nemškim naglim vojaškim sodiščem plačal s smrtno obsodbo.¹⁵¹

V tej zgodbi pa je še nekaj, kar Gadolle povezuje s preteklostjo in posredno tudi z Valvasorji. Josef Gadolla se je nedvomno dobro zavedal, da je prav v Gothi shranjena neprecenljiva dokumentacija nemškega in evropskega plemstva, t. i. Gotha-Almanach.¹⁵² Bil je nemara eden zadnjih, ki je zbirko še videl na lastne oči v kakšnem zakloniščnem depoju, preden jo je po sovjetski zasedbi mesta doletelo sistematično uničenje. Naključje ali ne, žalostnega konca Gothine dokumentacije zagotovo ne bi bilo, ko tega ne bi ukazal eden od gojenecv moskovske akademije, imenovane prav po Gadollovem sorodniku Feliksu Dzieržinskem.

Naj za konec ne zveni preveč patetično, a vendar: Josef Gadolla in Janez Vajkard Valvasor sta vsak po svoje ustvarjala zgodovino, oba s spremenljivo srečo in uspehi. In končno ju povezuje še nekaj. Kakor za prednika tako tudi za potomca ne poznamo natančnega dneva smrti in kraja pokopa. Navsezadnje ni bistveno ne eno ne drugo, saj ju piše njuno delo. Kar pa o njiju ni zapisano, a je vredno zapisa, bo treba še raziskati in napisati.

¹⁵⁰ Informacije in tipkopis Egon Ehrlicha: Johann (Hans) Gadolla (1907–1991).

¹⁵¹ Ehrlich, Raschke, *Erinnerungen*, str. 16 sl. – Zanimiva je tudi usoda tretjega brata Franza Gadolle (1898–1945), ki je kot častnik nemške vojske umrl za posledicami izstradanosti v jugoslovanskem vojnem ujetništvu v Zemunu.

¹⁵² O dokumentaciji in njeni usodi: http://en.wikipedia.org/wiki/Almanach_de_Gotha.

Viri

AFS NM = Arhiv Frančiškanskega samostana v Novem mestu:

- Catalogus priori per fulmen 10. Augusti destructo, omnium, hujus nostrae Provinciae S. crucis Croatiae Carnioliae pie in Domino Defunctorum Patrum et fratrum Conscriptus Anno 1781.
- Necrologium Provinciae S. Crucis Croatiae – Carnioliae etc.

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

- AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 6 (1662–1756).
- AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: N 84, k. o. Krško.
- AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko: knj. 15–20.
- AS 308, Zbirka testamentov: I. serija, S–412; II. serija, fasc. G 1–54 ½, V 1–16, I 1–13.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev (= Zap. inv.): šk. 18, 39, 92, 103, 123, 131.
- AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 119, 123.
- AS 1063, Zbirka listin: a. e. 2742.
- AS 1075, Zbirka rodovnikov: št. 52, Dienersperg.

KANM = Kapiteljski arhiv Novo mesto:

- šk. 65, R/24 1746–1756; šk. 67, R/28 1770–1828; šk. 69, M/6 1770–1831.

NAZ = Nadbiskupski arhiv u Zagrebu:

- Prot. varia 9a.

Narodna galerija, Ljubljana:

- inv. št. NG S 910.

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- ŽA Dol pri Ljubljani: R 1669–1688, R 1688–1730.
- ŽA Kostanjevica: P 1726–1770.
- ŽA Krško: R 1670–1729, R 1730–1771, M 1771–1784.
- ŽA Leskovec pri Krškem: M 1701–1731.
- ŽA Ljubljana – Sv. Nikolaj: Ind R 1653–1692, R 1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692, R 1692–1699, R 1700–1712, M 1735–1770.
- ŽA Ljubljana – Sv. Jakob: M 1808–1832.
- ŽA Šentvid pri Stični: R 1664–1681, R 1681–1714.
- ŽA Svibno: R 1671–1684 z vrzeljo 1673–1681, R 1685–1701 (poškodovana, zato začetek šele julija 1695).
- ŽA Škocjan pri Novem mestu: R 1702–1711.

- ŽA Šmartno pri Litiji: R 1665–1674, R 1674–1688, P 1660–1720.
- ŽA Velesovo: M 1745–1802.
- ŽA Zagorje ob Savi: R 1669–1695.
- ŽA Vače: R 1673–1689, R 1689–1705, R 1674–1698 (za Sv. Goro), M 1687–1723, M 1723–1751.

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor:

Matične knjige:

- Celje – Sv. Danijel: Ind R 1752–1840, R 1794–1801, R 1801–1817, R 1818–1840, R 1841–1849, R 1849–1858, P Ind 1694–1845, P 1804–1826, P 1826–1845, P 1845–1871, Ind M 1757–1834, M 1808–1834, M 1834–1850, M 1851–1862, M 1862–1878, M 1879–1886; M 1886–1894, M 1895–1899.
- Dobrna: Ind R 1783–1848, R 1783–1830, R 1830–1848, R 1848–1866, R 1867–1888, P 1783–1830, P 1831–1856, P 1856–1900, M 1771–1830, M 1830–1862, M 1863–1892.
- Kog: R 1856–1895.
- Nova Cerkev: R 1784–1810, R 1810–1825, R Ind 1825–1873, P 1785–1837, P 1838–1876, M 1784–1833, M 1833–1863, M 1863–1891.
- Ponikva: R 1782–1802, R 1802–1838, P Ind 1782–1848, M Ind 1782–1838.
- Ptuj – Sv. Jurij: R 1822–1853, R 1874–1894, P 1866–1888.
- Sevnica: M 1742–1782.
- Šentjur pri Celju: R 1785–1805, R 1806–1836, P 1785–1835, M 1785–1836, M 1837–1864.
- Škale: R 1838–1860, R 1861–1888, P Ind 1791–1893, M 1829–1888.
- Velenje – Sv. Martin: Ind R 1784–1865.

Zapisniki duš:

- 0016 Celje: K 01, K 30, K 41, K 42, K 43, K 44, K 48.
- 0030 Dobrna: k 01, K 02, K 03, K 04.
- 0117 Nova Cerkev: K 02, K 10, K 26, K 49.

Prepisi matičnih knjig:

- Ormož: R 1870–1899, P 1835–1900.

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor:

- 1111376, Domovinska kartoteka občine Maribor.
- 1131369, Gospodinjska kartoteka občine Maribor.

ŠDA = Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Steiermärkisches Landesarchiv, Graz):

- A. Dienersperg: K 1, K 2.
- Handschriften: Gruppe 2, Hss. 568, 655, 911.

Nova spoznanja o življenju in pozabljenem potomstvu Janeza Vajkarda ...

– Steirische Landtafel: LT I: Einlagenbücher 1, 3, 5; LT II: Hauptbücher 1, 2, 3, 6, 7, 8, 10, 11, 26, 29, 32.

UE Maribor = Upravna enota Maribor:

– Župnija Maribor – Sv. Magdalena: MKU 1919–1926.

UE Ormož, KU Kog = Upravna enota Ormož, Krajevni urad Kog:

– Župnija Kog: MKU 1914–1933.

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana:

– LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. VIII, X.

ŽU = Župnijski urad

ŽU Kog:

– Seelenprotokol [1900–1912].

ŽU Krško:

– Catalogus Animarum Vicariatus gurgfeldens. ... 1792.

ŽU Ljubljana – Marijino Oznanjenje:

– Matične knjige: M 1803–1825.

ŽU Šentjernej:

– Matične knjige: R 1698–1729 (dejansko 1698–1712 in 1728–29), R 1731–1739.

Literatura

Ahnentafel Familie Gadola – Gadolla, <<http://www.gadolla.com/ahnen.htm>> (21. november 2006).

Almanach de Gotha, <http://en.wikipedia.org/wiki/Almanach_de_Gotha> (februar 2007).

Baraga, France: Novoodkriti Valvasorjev nagrobni spomenik. *Rast*, 4, 1993, št. 5/6, str. 321.

Cevc, Emilijan: Kulturni spomeniki v Krškem in bližnji okolici. *Krško skozi čas 1477–1977*, Krško: Skupščina občine, 1977, str. 165–193.

Dular, Anja: Valvasorjeva knjižnica. *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 259–268.

Ehrlich, Egon in Raschke, Helga: *Erinnerungen an Josef Ritter von*

- Gadolla*. Wien: Bundesministerium für Landesverteidigung, 2003.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 1.–5. Band. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967–1974.
- Furlan, p. Alfonz: *Zgodovina frančiškanske cerkve v Novem mestu*. Novo mesto: Frančiškanski samostan, 1937.
- Golec, Boris: Iz življenja malih graščakov Čopov v obdobju 1748–1848. *Kronika* 36, 1988, str. 185–194.
- Himmelreich, Bojan: Seznam leta 1941 usmrčenih bolnikov umobolnice Novo Celje. *Celjski zbornik 1991*. Celje: Skupščina občine, 1991, str. 255–264.
- Kaspret, Anton: Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zečker dne 20. juli. 1687. I. *Časopis za zgodovino in narodopisje* I, 1904, str. 186–189.
- Lapajne, Ivan: *Krško in Krčani. Zgodovinske in spominske črtice*. Krško: Odbor za olepšanje mesta, 1894.
- Matijević, Meta: *Novomeške hiše in njihovi prebivalci od srede 18. do srede 19. stoletja*. Novo mesto, 2005 (tipkopis, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu).
- Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 1987.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik 1960*, Celje: Svet za kulturo okraja Celje, 1960, str. 280–291.
- Radics, Peter v.: *Johann Weikhard Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Verlag der Krainischen Sparkasse, 1910.
- Radics, P(eter): Valvasor-Studien I. Aus dem Archive der Pfarre St. Martin bei Littai. *Laibacher Zeitung* 114, 1895, str. 1425–1426.
- Radics, P(eter): Valvasor-Studien XXVI. Die Schreiben der steiermärkischen Landschaft 1683 an Johann Weikhard Freiherrn von Valvasor und an die krainische Landschaft. *Laibacher Zeitung* 115, 1896, str. 331, 337–338.
- Reisp, Branko: Dosedanje raziskave o Valvasorju in nekatera odprta vprašanja. *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 17–31.
- Reisp, Branko: *Gradovi dežele Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

- Reisp, Branko: *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society. The Correspondence of Janez Vajkard Valvasor with the Royal Society*. Ljubljana: SAZU, 1987.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: Nekaj dopolnil k biografiji Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 51, 1997, str. 575–577.
- Reisp, Branko: Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. *Zgodovinski časopis* 47, 1993, str. 345–348.
- Slovenski biografski leksikon (SBL IV)*. Četrta knjiga Táborska – Žvanut. Ljubljana: SAZU, 1980–1991.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz: Eigentum und Verlag von Lydia Schiviz von Schivizhoffen geb. Haas von Bingen, 1909.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Založba Park Znanstveni tisk, 1992.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, I–XV. Laybach, 1689.
- Valvasorjev zbornik. Ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989* (ur. Vovko, Andrej). Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990.
- Weigl, Igor: Pri Valvasorju doma. *Zapuščina Janeza Vajkarda Valvasorja v Krškem*, (K mestu K., št. 1). Krško: Valvasorjev raziskovalni center 2004, str. 13–17.
- Witting, Joh. Bapt.: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV, 1894 (Wien), str. 89–146; V–VI, 1895, str. 162–264.
- Zahn, J.(osef), Mell, Anton (izd.): *Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives. I. Joanneumsarchiv. I. Handschriften. Katalog der Handschriften*. Graz und Leipzig: Steiermärkisches Landesarchiv, 1908.
- Zapuščina Janeza Vajkarda Valvasorja v Krškem*, (K mestu K., št. 1),

(ur. Černelič Krošelj, Alenka). Krško: Valvasorjev raziskovalni center, 2004.

**New insight into the life of Janez Vajkard Valvasor
and his forgotten descendants**

Summary

Several questions concerning the private life, family and legacy of the Carniolan polyhistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) remain poorly investigated. This is mostly due to the fact that many of the primary historical sources on the subject have been so far unknown or not entirely researched. At the same time, some of the established facts have either ceased to be of interest or require a different interpretation in light of more recently discovered historical sources.

The practice of addressing Valvasor as baron is legally questionable, since it was only upon some of his relatives that baronage was conferred in 1667; only later did the title gradually and silently pass onto the entire line of the Valvasors in Carniola.

Questions also arise about Valvasor's immediate family. It appears that most of his 13 children from his two marriages were born during his travels outside his Carniolan homeland. Surprising is the discovery of two forgotten daughters from his second marriage, particularly in view of the fact that one of them gave Valvasor his only great grandchildren and descendants to the present.

With his health already deteriorating, Valvasor was driven into bankruptcy in 1692 as a consequence of his research and publishing efforts. He moved into a burgher house in Krško, largely due to the proximity of his wife's relatives, from whom we now know the impoverished Valvasors expected inheritance. Thorough research also dismissed a century-and-a-half-old error as to which house in Krško was owned by Valvasor and thus also the true house of his death. The exact date of the polyhistor's death is still unknown, but we do have a more accurate approximation: at least a few days prior to November 16, 1693. When confronting the new and old historical sources, a shadow of a doubt also falls on the place of Valvasor's burial, since the belief that he was buried in the family vault in Medija Castle has no real basis in death records.

Recently explored historical sources also shed light on Valvasor's remaining property and legacy. Prior to moving out of Bogenšperk Castle in the autumn of 1692, Valvasor did a thorough culling of his

notes and propositions, thus leaving his heirs with mere remnants of his spiritual, research and graphic legacy.

The lives of Valvasor's second wife (who remarried) and his six adult children are interesting as well. All three sons became monks, among whom only one was also a scholar and a writer. Of his three daughters, only Regina Konstancija, the youngest, lived to see her grandchildren, two granddaughters, who later established the Carniolan and the Styrian line of Valvasor's future descendants. With one short interruption, the Carniolan line owned the Gracarjev turn Castle for almost a century, before the line eventually died out in 1823 with two deranged brothers, Counts of Paradeiser. The descendants of the Styrian line, the Dienerspergs, emigrated from the Slovenian territory in the 19th and 20th centuries, settled mostly in Graz, the capital of the Austrian Styria, and with time completely forgot their famous ancestor.

Prevod / Translation: Alenka Hren

»Bog na naši strani«: Anglikanska cerkev in prva svetovna vojna

PAVLINA BOBIČ*

IZVLEČEK

Anglikanska cerkev v Veliki Britaniji je med prvo svetovno vojno svoje pastoralne cilje prilagodila ciljem države in s tem prispevala svoj delež k mobilizaciji za totalno vojno. Eksistencialna kriza britanskih vojakov na fronti je pokazala tudi na šibkosti institucije cerkve, saj ni bila sposobna zapolniti vrzeli, ki so se med plastmi angleške družbe odprle v procesu industrializacije in sekularizacije v 19. stoletju.

KLJUČNE BESEDE

prva svetovna vojna, Anglikanska cerkev, britanski vojaki, propaganda, vera

ABSTRACT

During the First World War the Church of England adjusted its pastoral aims to the aims of the state, thus contributing its share towards mobilization for total war. An existential crisis of the British soldiers on the front also exposed the weaknesses of the Church, in that it was not able to reconcile the differences between social classes in Britain, which rooted in the processes of industrialization and secularization of the 19th century.

KEY WORDS

The First World War, Anglican Church, British soldiers, propaganda, faith

Leta 1916 je Henri Barbusse objavil roman *Le Feu*, ki je temeljil na avtorjevih zapiskih iz frontnih jarkov. V knjigi močno opečen pilot skuša v na pol deliričnem stanju opisati, kaj je videl preteklo nedeljsko jutro, ko je letel nizko nad bojiščem. Zbegali sta ga dve skoraj identični skupini vojakov na obeh straneh frontne linije. Poletel je niže, da bi si ju natančno ogledal. Takole pravi:

* Pavlina Bobič, doktorska kandidatka, Faculty of Modern History, University of Oxford, Hertford College, Oxford
pavlina.bobic@hertford.oxford.ac.uk

Potem sem doumel. Bila je nedelja, in pred mojimi očmi sta se odvijali dve bogoslužni opravili: oltar, duhovnik, skupina fantov. Niže ko sem se spuščal, jasneje sem videl, da sta bili stvari enaki – tako zelo enaki, da je bilo videti neumno. Eno od bogoslužij – katero koli želite – je bilo odsev drugega ... Šel sem še niže ... In nato sem [jih] lahko slišal. Slišal sem eno govorjenje, eno samo. Razbral sem molitev, ki je mimo mojih ušes prišla enotna na svoji poti do nebes ... Šrapnel me je zadel v trenutku, ko sem, leteč zelo nizko, zaslišal iz dveh skupin glasov na zemlji, kar je zvenelo kot eno: »Gott mit uns!« in »God with us!« ... Nato sem odletel. Le kaj naj si Bog misli ob vsem tem?¹

Ta simbolike poln odlomek zajema ves absurd, na katerega so naletele krščanske cerkve in posamezniki v njih, ki so se med zublji vojne skušali dokopati do transcendence in moralne utemeljitve tistega sveta, v katerega so bili pahnjeni vročega poletja 1914. Zdelo se je, da je vojna potisnila ljudi prek meja »normalnega« v pekel brez konca – v brezno, ki je gohtalo ljudi in vse, kar je bilo nekoč spoznano kot tradicionalno, vzvišeno humanistično in sveto. Toda: ali so te vrednote zares izginile v mraku smrti? Vprašanje, ki je vznemirjalo vse cerkve tistega časa, je bilo, ali bo vojna vzpodbudila ponovni razcvet krščanske duhovnosti, in, v primeru Anglikanske cerkve v Angliji, zagotovitev institucionalnega, tj. predvsem političnega vpliva v širših plasteh močno sekularizirane družbe. Če so še v desetletju pred usodnim poletjem evropski možje peres slavili vojno bodisi kot dejanje moči bodisi kot dokaz nacionalne superiornosti (Dostojevski, Kipling, Nietzsche), se je odločilni vrtinec vojne, ki naj bi za vselej končal vse vojne, sprevrgel iz filozofskega ideala v način življenja. Totalna vojna, ki je terjala mobilizacijo vseh in vsega, torej poleg vojaštva in ekonomije tudi civilnega življenja in duhovnosti, je zahtevala dokončni udarec sovražniku kot edino zagotovilo prihodnjega miru v Evropi.

V tem kontekstu nas zanima odziv angleške Anglikanske cerkve² na vojaško mobilizacijo in prepletenost Cerkevne retorike s propagandnimi provojnimi sporočili države. S pomočjo Cerkve je britanski propagandni urad Wellington House izoblikoval stereotip barbarskega Huna in utrjeval moralno opravičljivost britanskega posega v vojno. Na drugi strani bomo pogledali, kako – če sploh – je vojna učin-

¹ Barbusse, *Under Fire*, str. 281–282.

² Beseda »anglikanska« izvira iz srednjeveške latinske fraze *ecclesia anglicana*, in torej pomeni »angleška cerkev«. Anglikanska cerkev predstavlja doktrino, vero, načela, pastoralno prakso in sistem, ki korenini v reformaciji, a svoje poslanstvo obenem vidi kot neprekinjeno nadaljevanje prve apostolske in zgodnje srednjeveške univerzalne (katoliške) cerkve. Angleška cerkev (*The Church of England*) je nacionalna in ima funkcijo krovne institucije glede na anglikanske skupnosti, delujoče po vsem svetu.

kovala na religioznost britanskih vojakov in kakšen odmev je našla v ambicioznih napovedih o duhovni prenovi družbe.

Ko je 4. avgusta 1914 Velika Britanija napovedala vojno Nemčiji, je deželo zajel val navdušenja. Mnogi so se odpravili na ulice iz vznemirljivega spoznanja, da živijo v zanimivih časih in niso hoteli zamuditi niti trenutka. Isti dan je v Londonu tridesettisočglava množica pred Buckinghamsko palačo zapela *God save the King*, medtem ko so se drugi navdušenci lotili razbijanja oken na nemški ambasadi.³ Iz previdnosti (ali preračunljivosti) je do jeseni 1914 500 nemških rezidentov v Britaniji zavrlo svoja »tevtonska« imena in jih zamenjalo z bolj angleško zvenečimi. Leta 1917 je to storila tudi britanska kraljeva družina, ki je postala Windsor namesto Saxe-Coburg. S tem je želela čim učinkoviteje zakriti svoj nemški izvor in aristokratske sorodstvene vezi. Enako je ravnal tudi prvi pomorski lord (*First Sea Lord*), ki se je ločil od svojega rodbinskega imena Battenberg ter se izvolil imenovati Mountbatten. Čeprav je Lord Kitchener – navkljub nekaterim optimističnim napovedim o zmagi še preden odpade prvo jesensko listje – obljubljal vojno, ki utegne *trajati 3 leta oziroma dokler ne bo dobljena*, se je do 15. septembra v vojsko prijavilo pol milijona Britancev.

Akcija rekrutiranja prostovoljcev bi ne bila v začetku vojne tako uspešna brez izjemnih propagandnih impulzov države in posledično tiska. Podobe karikirano napihnjenih pruskih pošasti, barbarskih Hunov, opasnih s sabljami okrog kipečih pasov, ki so kot za šalo križali vojake, onečaščali ženske, pohabljali otroke in uničevali svetišča, so sedla globoko v britanski kolektivni spomin 20. stoletja. Postale so sinonim za nemoralni pruski militarizem, ki naj bi bil glavni krivec vojne in njenih nečloveških produktov.⁴ S pomočjo sloganov, ki so trkali na moralno zavest ljudi in vključevali ženski del populacije kot čustveni stimulator moških, so bili ti pripravljeni oditi v boj proti *barbarskemu militarizmu*, ki je, po trditvah Herberta H. Asquitha, grozil Belgiji, Franciji in pravicam majhnih narodov. S pomočjo strahu, ki so ga sejali s prej omenjenimi karikaturami, so propagandisti v prebivalcih ustvarjali vtis, da nemška družba temelji na militarističnih načelih, ter tako podžigali britansko voljo do zmage. Šibkost ali moč nežnejšega spola je bila uporabljena kot propagandni eksperiment. Ali

³ V Britaniji razen avgusta, ko je prišlo do nekaj osamljenih primerov napadov na trgovine lastnikov iz sovražnih držav, ni bilo večjih izbruhov nasilja. Do prvega primera te vrste je prišlo 17. oktobra 1914 ob prihodu belgijskih beguncev, ko je moralo v Deptfordu za red skrbeti 400 policistov. Naslednji konec tedna so bile podobne demonstracije organizirane v mestu Crewe. Prim. Strachan, *The First World War*, str. 107.

⁴ Sanders in Taylor, *British Propaganda*, str. 137.

z drugimi besedami: zasebna čustva so bila mobilizirana v namene države. Vsem dobro znan je plakat, na katerem je poleg ženske podobe vpadljiv napis: *Women of Britain say GO!* Zapeljivi obeti slave in vročično vzdušje sta povzročila, da so bile ženske odločene spodbujati svoje moške, da zgrabijo za orožje. Domoljubnost je bila v prelomnem trenutku silnejša od sočutja in disciplina močnejša od čustev. Dolžnost je bila drugo ime za ljubezen: *Your King and your country NEED YOU!* V prihodnjih valovih novačenja prostovoljcev, ko je postalo jasno, da bo vojna divjala še dolgo po prvem božiču v frontnih jarkih, so propagandna sporočila še bolj neposredno pritisnila na može, ki se dotlej niso odzvali klicu domovine. Tako je plakat, ki je za svojo kuliso učinkovito uporabil družino in moško zavest odgovornosti do nje, prikazoval otroka, ki sprašuje svojega očeta o tem, kaj je storil v *véliki vojni*. Ljubezen do *prgišča domače zemlje*, svete v očeh poetov, vznemirjenje, da so del prelomnega zgodovinskega trenutka,⁵ in ne nazadnje galantna želja po ugajanju ženskemu svetu so vsaj sprva sestavljali zanesljiv psihološki vzorec, ki je moške nagibal k pritrjevanju argumentom za boj.

Za večino (viteško razpoloženih) prostovoljcev je bil nemški vdor v »malo in nemočno« Belgijo gotovo tehten argument. Nemška kršitev belgijske nevtralnosti, pogled na prve belgijske begunce v Britaniji in pustošenje kulturnih mest (zlasti Leuvena in Rheimsa) je bilo v britanskem tisku prikazano kot odraz hunskega barbarstva. Britanski kleriki so za širjenje vseh vrst zla nemškega cesarstva obdolžili Viljema II.; tako so ga imenovali kar *Viljem Zlobni*, *Hun Vili* ali *Atila II.*⁶ Moralna nujnost britanske intervencije se je obenem zlahka interpretirala v krščanskem okviru: Bog se zavzema za ponižane in šibke, in kakor je bil vzgojni ideal pomagati nesrečnejšim od sebe, je bilo tudi v času nemškega uničevalnega besa potrebno priskočiti na pomoč ogroženemu narodu. Z vso silo je bilo torej treba udariti po pruskem militarizmu in vztrajati, dokler ne bo izkoreninjen, torej do dne, ko bo – z besedami Herberta H. Asquitha – nemški vojaški polom tako popoln, da bodo politični sistem Nemčije lahko preoblikovali njeni sovražniki.⁷ Le tako si je bilo moč predstavljati konec nemških ambicij po svetovni prevladi, ki je pod krinko širjenja pangermanske »kulture« grozila zahodnemu svetu. Da je bilo vojno moč slikati celo z vidika seksualnega imaginarija, dokazuje tudi jezik sočasnih feministk, ki so ob *prusškem* »posilstvu Belgije« izražale srd nad militaristično in tiransko

⁵ Adolf Hitler se je spominjal, da je ob izbruhu vojne padel na kolena in se iz vsega srca zahvalil nebu, da mu je bilo dano živeti v tistih časih. Prim. Strachan, *The First World War*, str. 103.

⁶ Prim. Hoover, *God, Germany, and Britain*, str. 28.

⁷ Howard, *War in European History*, str. 113.

moškostjo nemškega imperija, medtem ko sta bili Francija in Belgija nedolžni, ogroženi, napadeni in ženstveni.⁸ Novost izražanja je – ne nepričakovano – zbudila odpor v viktorijansko vzgojenih damah in gospodih ter seveda v vseh, ki niso imeli posluha za emancipacijska prizadevanja sufražetek. Usoda »uboge Belgije« je sicer postala bogat vir primerov (domnevnih) nemških grozodejstev nad prebivalstvom in s tem uradne britanske propagande vse do konca vojne.⁹

Kakšen je bil torej odgovor angleške Anglikanske cerkve na politični in verski izziv na domačih tleh in na fronti? Canterburyjski nadškof Davidson je prvi dan vojne, avgusta 1914 – ko so se pripravljali molitveni obrazci za može, odhajajoče na fronto –, odločno zavrnil namige, da morajo molitve vsebovati noto zmagoslavja in identificiranje antantnih vojnih ciljev z božjo voljo. Član Trinity Collegea v Oxfordu je denimo predlagal naslednje besedilo:

*Strike the fear of God (at last) into the heart of the Kaiser (our enemy) so that he depart and go back whence he came: strike the fear of God into his hosts so that what is left of them may make haste to return with him (even as Sennacherib, King of Assyria, and his remnant arose early in the morning and made haste to go back and dwell in Nineveh).*¹⁰

Nekateri kleriki so nadškofovo odločitev kritizirali in molitvene obrazce označili kot skorajda *neverjetno izpraznjene vse moči, pomembnosti in dostojanstva*.¹¹ V bojno razpoloženi vsakdanjosti rekrutiranje v deželi, ki do leta 1916 ni poznala obveznega nabora, kljub besedam Lorda Kitchenerja, da ne potrebuje propagande s prižnic, brez slednje nikakor ni šlo.

Na izbruh sovražnosti so se duhovniki Anglikanske cerkve v Angliji odzvali z molitvami za mir in začetek vojne enoglasno razglasili za dejanje zla. Po drugi strani so menili, da je vojna »pravična«; v

⁸ Prim. Wilkinson, *The Church of England*, str. 91.

⁹ Najbolj razpita je bila zgodba o t. i. tovarni za predelavo trupel (*corpse conversion factory*). 10. aprila 1917 je berlinski *Lokal Anzeiger* objavil zgodbo o tovarni, ki naj bi predelovala človeška trupla v vojne potrebščine. Teden dni kasneje je *The Times* obtožil Nemce, da iz mrtvih teles kuhajo milo. Preden je uradna propaganda priredila zgodbo za svoje namene, je sprožila preiskavo. Prvega aprila je *The Daily Review of the Foreign Press* vseboval novico o odkritju vagona na Nizozemskem, polnega trupel nemških vojakov. Vagon naj bi bil namenjen v Liege, kjer naj bi telesa stopili v milo, a je bil pomotoma preusmerjen na Nizozemsko. Britansko zunanje ministrstvo zgodbe navkljub poskusom ni moglo podkrepiti z dokazi. Brigadir Morrison je sicer trdil, da so Nemce videli odnašati trupla iz mesta Vimy Ridge, kjer je bilo sumljivo malo nemških vojaških grobov. Od tam naj bi bila trupla prenesena v tovarno za predelavo. Prim. Sanders in Taylor, *British Propaganda*, str. 146.

¹⁰ Navedek v: Wilkinson, *The Church of England*, str. 29.

¹¹ Kanonik Peter Green v: *ibid.*, str. 29.

njej se bo med nebom in zemljo zasvetila strašna božja sodba nad nezvestim človeškim rodом in bo zato zahtevala razpoložljive duhovne moči vse do bridkega konca ... Od tod do apokalipse je bil le še korak. Nadškof v Yorku je med pridigo jeseni 1914 dejal, da sovraži vojno in se mu upira, ker je *polom krščanskih načel*. Seveda se ob tem zbuja dvom, ali je šlo v resnici za polom krščanskih načel ali institucij kot njihovih nosilcev. Nemara lahko v nadškofovi izjavi zaznamo priznanje, da delovanje Anglikanske cerkve v preteklosti ni doseglo svojih pastoralnih ciljev v vse bolj sekularizirani družbi. Od 19. stoletja dalje je bilo namreč v Britaniji zaznati velik upad prakticirajočih vernikov in nezadržno oddaljevanje delavskega sloja od Cerkve. Slednja je bila bolj socialna kot duhovna ustanova. Zvest ji je ostal višji sloj, iz katerega je navsezadnje izhajalo tudi največ anglikanske duhovščine, kar je v nižjem sloju utrjevalo zavest povezave med torijci in Cerkvijo. Odklon od vere (ne pa od tradicije, ki se je spogledovala s praznovrjem) je bil posledica industrijske preobrazbe družbe in razkola, ki je zazeval med religijo in znanostjo. To je v jeziku klerikov vodilo v sodobno poganstvo; utelešalo se je v alkoholizmu in razrasli javni nemorali na mestnih ulicah ter ne nazadnje v pojavu, ki je med vojno dobil povsem določeno ime: vojaška moč wilhelmskega rajha.

Anglikanski duhovniki so tako – razen posameznih izjem – zavzeto pridigali o moralnih vzrokih vojne in pomenljivih znamenjih časa. Cerkev se je navkljub nekaterim pomislekom hitro vpregla v voz vojne propagande in večina duhovnikov se je s prižnic resno lotila duhovne mobilizacije zaupanih jim ovčic. Oxfordski profesor Scott Holland, ustanovitelj Krščanske socialne zveze, je 26. avgusta 1914 opisal vojno kot pekel, in se mu je še mesec pred tem zdela neizrekljivo daleč. Čeprav je kritiziral britansko demoniziranje Nemčije, je le nekaj tednov po prvih spopadih tak jezik uporabil tudi sam. V svojem pismu škofu Nevillu Talbotu je spregovoril o *grozi prusaštva*, ki ga je označil kot demona, proti kateremu se je treba boriti in ga uničiti, ter bil ob tem zaprepaden, da je človek [seveda Nемец] lahko tako diabolichen.¹² Septembra je v svoji korespondenci zapisal, da je vojna pravična, če se bojuje iz ljubezni do miru, medtem ko je novembra v pismu Nevillu Talbotu označil Britance za *eshatologe* in menil, da Bog mora zmagati.¹³ Retorika, ki je Nemce vehementno prikazovala kot posebljene demone, je kaj kmalu proniknila v teološko utemeljevanje razlogov za vojno. Nelagodje, ki so ga Britanci doživljali pred »barbarskimi Huni«, je bilo v javnosti podkrepljeno z izbranimi navedki iz del Friedricha von Bernhardija, Friedricha Nietzscheja in Heinricha

¹² Ibid., str. 15.

¹³ Ibid.

von Treitschkeja, imenovanih tudi *nesveta Trojica*.¹⁴ Tok polstoletne evropske filozofije se je po mnenju »domoljubnih« britanskih intelektualcev zlival s svetovno politiko Nemčije, ki naj bi se napajala ob izviru Nietzschejevih idej o nujnosti premoči nad sentimentalno šibkostjo in podreditvi drugih. S tem ko si je filozofski koncept utrl pot v slovar politike, pa se je že napovedala evropska kataklizma.

V luči idej socialnega darvinizma, ki je predvidel vzpon in prevlado močnejšega naroda ter zaton, torej poraz šibkejšega, je fascinacija nad vojno kot dokazom – če ne tudi volje do – superiornosti že pred avgustom 1914 tlela v iskrah nacionalizmov in razkazovanju vojaške moči. Ključno je seveda razlikovanje med sposobnostjo zmagovalca in nesposobnostjo poraženca. Arhidiakon Basil Wilberforce je leta 1915 pridigal, da je *zakon napredka zakon evolucije* in da je strašna preizkušnja vojne, ki se bije z nasprotjem dobrega, le način tranzicije v višjo, plemenitejšo obliko bivanja.¹⁵ Pesnik Wilfred Owen je na začetku spopadov – ko sam še ni bil neposredno prizadet – pisal svoji materi, da ga plaši misel, da bodo *umi, ki so se v odličnosti dvignili nad civilizacijo desetisočih let, uničeni, in telesa, proizvod dobe naravne selekcije, pogubljena zavoljo političnega statusa*.¹⁶ Omenjeno je že bilo, da se je *velika vojna* v literarnih delih odvila že veliko pred svojim dejanskim začetkom. V prvem valu svetovne vojne, ko ljudskega navdušenja še ni zagrnil mrak množičnega uničevanja, je Anglikanska cerkev napela svoje sile za preboj v družbeno sredino. Razdalja med Cerkvijo in državo je bila presežena tako, da so kleriki identificirali krščansko skupnost z vojskujočim se narodom. Patriotizem je postal več kot zgolj ljubezen do domovine; v svojem bistvu se je moral približati goreči verski zavesti.

Londonski škof A. F. Winnington-Ingram¹⁷ je funkcijo Cerkve v vojni razlagal kot navdih za plemenita dejanja, vir moči in poguma vojakom; izpolnjevala naj bi jo z zagotavljanjem svoje navzočnosti ob ranjenih in umirajočih, s tolažbo žalostnih in z nenehno molitvijo na čelu svojega ljudstva.¹⁸ V viktorijanski dobi je bil najbolj znan krščanski teoretik vojne J. B. Mozley, ki je po francosko-pruski (nemški) vojni leta 1870–1871 učil, da morajo kristjani sprejeti vojno kot neo-

¹⁴ Prim. Hoover, *God, Germany, and Britain*, str. 37. Friedrich von Bernhardi je leta 1912 izdal knjigo z naslovom *Deutschland und der nächste Krieg*, o kateri so britanski kleriki sodili, da odraža uradno naravnost nemške darvinistične realne politike. Medtem ko je bil Treitschke označen za Machiavellija degradiranega protestantizma, je po taisti mentaliteti kaiserjeva racionalizacija Nietzschejevega zanižanja konvencionalne morale privedla do opustošenja Belgije. Prim. *ibid.*, str. 38.

¹⁵ Wilkinson, *The Church of England*, str. 20.

¹⁶ *Ibid.*, str. 19.

¹⁷ Škofovski sedež je zasedal v edvardijanski dobi.

¹⁸ Mews, *Spiritual Mobilization*, str. 260.

gibno posledico razdeljenosti sveta med narodi. Osemnajst let kasneje pa je A. T. Lyttletone ravno nasprotno trdil, da v človeškem hlepenju po ozemljih in vojnem navdušenju ni nič posebej božanskega ali pravičnega ter da sta v očeh krščanskega moralista obe sovražni strani »krivi«. Vseeno se slednji ni mogel izogniti fascinaciji z vojno. Oba misleca pa sta v vojni videla sledove srednjeveškega viteštva. Nihče od njiju si ni predstavljal boja brez vélikega momenta žrtvovanja na oltarju domovine; še več: vojakovo resnično poslanstvo ni bilo izpolnjeno v tem, da ubija, ampak da je ubit sam.¹⁹ Takšna žrtvovanjska teologija je našla zanesljiv odmev v številnih pridigah med prvo svetovno vojno, čeprav so njune ideje vojaki, ki so na lastni koži izkusili učinke modernega bojevanja, nedvoumno zavračali.

Pisanje viktorijanskih mislecev je bilo gotovo v ozadju razmišljanja škofa Winnington-Ingrama, ki je bil kot eden najgorečnejših oznanjevalcev vojne ponosen na število 10.000 mož, ki naj bi pod njegovim vplivom (veljal je namreč za karizmatičnega govornika, čeprav je bil brez impresivnejše teološke izobrazbe) zgrabili za orožje. Leta 1917 je bila objavljena njegova – verjetno najodmevnejša, če ne najrazvpitejša – adventna pridiga, v kateri je primerjal Izaijevo vizijo vesoljnega miru s sodobno situacijo, kjer se je odvijal *večji izliv krvi in najhujšobnejše strasti, ki jih je svet videl v tisoč letih*. V nadaljevanju je zapisal:

*And first we see Belgium stabbed in the back and ravaged, then Poland, and then Serbia, and then the Armenian nation wiped out — five hundred thousand at a moderate estimate being actually killed; and then as a necessary consequence, to save the freedom of the world, to save Liberty's own self, to save the honour of women and the innocence of children, everything that is noblest in Europe, everyone that loves freedom and honour !...! are banded in a great crusade — we cannot deny it — to kill Germans: to kill them not for the sake of killing, but to save the world; to kill the good as well as the bad, to kill the young as well as the old, to kill those who have shown kindness to our wounded as well as those fiends who crucified the Canadian sergeant, who superintended the Armenian massacres, who sank the Lusitania, and who turned the machine-guns on the civilians of Aerschott and Louvain — and to kill them lest the civilisation of the world should itself be killed.*²⁰

Londonski škof je prav tako menil, da je *vélika vojna* spopad za čistost, svobodo, mednarodno čast in krščanska načela. Vse to ga je vodilo do spoznanja, da Britanija sodeluje v pravični vojni proti po-

¹⁹ Ibid., str. 261.

²⁰ Ibid., str. 257.

ganstvu (slednjega je očitno predstavljala nemška vojaška moč). Vsak, ki v njej dá svoje življenje, umre pokončno kot mučenik, kajti *vojna, ki se bije iz svetih vzrokov, je sveta*.²¹ Princip svete vojne je podpiral tudi rektor Svete Ane v Sohu, ki je verjel, da v boju ne gre toliko za čast dežele kot za čast Boga. *To ni le sveta vojna; je najsvetejša vojna, ki se je kdaj koli bojevala*.²²

S podobno obarvanim političnim tonom je leta 1915 škof John Percival ugotavljal, da se Britanija bojuje za pravično stvar. Verjel je, da so Britanci skupaj z zavezniki *božje orodje za rešitev krščanske evropske civilizacije pred brutalnim in brezsrčnim militarističnim poganstvom; zaradi tega mora vojna trajati, dokler ne bo dosežena zmaga in Kristusov zakon utemeljen kot vrhovna avtoriteta v narodnih in mednarodnih zadevah*.²³

Težko je biti nekritičen do zgornjih stališč, ki so militantno govorico Anglikanske cerkve jasno identificirala z britanskimi vojnimi cilji. Nikakor niso ostala brez vtisa med sodobniki, ki so se z neprikritim cinizmom spraševali, kako dolgo bodo kleriki ravnali kot v pripovedi nekega vojaka; ta se je namreč spominjal tesnobe dne prvega odhoda na fronto, ko je njega in prijatelje pospremil domači vikar z besedami: *Jaz grem z vami samo do železniške postaje. Bog naj bo z vami od tam naprej*. Oxfordski profesor A. E. J. Rawlinson je v imenu svojih prijateljev v vojski zapisal, da so bili mnogi vojaki na fronti razočarani nad retoriko Cerkve, ki je podlegla skušnjavi izenačevanja sovražnika z utelešenim zlom in se v mnogočem odpovedala krščanskemu oznanjevanju miru. Ničesar ni storila za to, da bi v agresorju spoznala človeka, ki je enako – če ne še bolj – potreben molitve, in bi s tem izpolnila svojo evangeljsko dolžnost.²⁴

Glas tistih, ki so zagovarjali ugovor vesti in razglašali vojno kot padec civilizacije, v katerem sta prevladali razdiralni sili sovražstva in medsebojnega uničevanja (Bertrand Russell je v obojem videl temeljni preizkus humanosti človeka), je bil sicer v angleški Anglikanski cerkvi in Veliki Britaniji sploh tih. To seveda ne pomeni, da v Angliji ni bilo ljudi, ki so zavračali služenje v vojski zaradi moralnega ugovora vesti. Razvrščeni so bili v tri skupine: v prvi so bili moški, pripravljeni vstopiti v vojsko, a ne kot bojevniki, v drugi so možje hoteli opravljati le alternativno delo pod civilno oblastjo, v tretjo skupino pa so sodili t. i. *absolutisti*, ki so zavračali kakršno koli sodelovanje z oblastmi kot pogoj za oprostitev od vojske. Toda ti posamezniki (po-

²¹ Mews, *Religion and English Society*, str. 79.

²² Cargas, *Christ in No Man's Land*, str. 67.

²³ Wilkinson, *The Church of England*, str. 26.

²⁴ Prim. Mews, *Spiritual Mobilization*, str. 263.

pularno označeni kot *strahopetci*) so se morali soočiti z zelo ostrim nasprotovanjem okolice, ki je težko dopuščala odklon od javnih pričakovanj. Najtrdovratnejši od njih, torej *absolutisti*, so bili v nekaterih primerih poslani v delovna taborišča na Škotskem in v Angliji, kjer so bili – mnogi nevajeni trdega ročnega dela – podvrženi fizičnemu in duševnemu trpljenju, ki se je v neredkih primerih končalo s smrtjo. Lloyd George je menil, da ti ljudje ne zaslužijo niti najmanjšega sočutja. Oktobra 1917 je exeterski škof lord Cecil celo priporočal, da bi bilo treba politične nasprotnike vojne zapreti na tisti kraj v Angliji, ki bo najbolj verjetno bombardiran. Izpustil bi le tiste, ki vojni nasprotujejo iz verskih razlogov.²⁵ Z negativnimi odzivi so se ti posamezniki srečevali še nekaj let po koncu vojne. Do leta 1926 jim je bila odvzeta volilna pravica, razen če so lahko dokazali opravljanje družbeno koristnega dela med vojno. Težave so imeli celo pri iskanju zaposlitve. Med vojno večina anglikanskih duhovnikov ni odobrvala zapostavljanja teh ljudi, res pa je, da nikakor niso javno promovirali moralnih zadržkov vesti. Bertrand Russell je kot eden najglasnejših nasprotnikov vojne ugotavljal, da je devet desetih ljudi okužilo sovraštvo, in sicer tudi do tistih, ki se jim je vojna zdela odvraten povratek k barbarstvu. Vojna je vendar globoko zadevala vsa človeška bitja brez ozira na narodnostno ali državljansko pripadnost ... Zgrožen je bil nad vojno *gorečnostjo*, ki je zajela množice (in ne samo teh). Sam je doživel bridek udarec. Protivojno stališče ga je leta 1916 stalo profesure na Trinity Collegeu v Cambridgeu in povzročilo njegovo izolacijo v krogu nekdanjih prijateljev. Le slutimo lahko globino konfliktnosti, s katero so zagovorniki ugovora vesti sobivali z rojaki, ki so zaradi vse daljših seznamov padlih s fronte v monstroznem Tevtonu težko videli človeka. Ko je v neki londonski cerkvi Russell hotel nastopiti kot pacifist, mu je množica to preprečila tako, da je v besu zažgala prižnico!²⁶

Drugod so prižnice ostale cele. Presenetljiva lahkotnost oziroma hitrost, s katero je angleška Anglikanska cerkev podprla poglede in »vrednote« države na pragu 1. svetovne vojne, korenini v splošni miselnosti, da je ta Cerkev del naroda in neločljivo zvezana z njim. Povsem razumljivo je bilo Cerkevno opominjanje k dolžnosti, tako krščanski kot državni. Zanimiv je tudi podatek, da niti kvekerji niso uradno obsodili britanskega posega v evropski konflikt (čeprav si o tem niso bili enotni); kar 33 odstotkov se jih je odločilo za pristop k orožju.²⁷ Razloge za prevladujočo zavezo med državno in cerkveno

²⁵ Wilkinson, *The Church of England*, str. 50.

²⁶ Russell, *Autobiography*, str. 255.

²⁷ Cargas, *Christ in No Man's Land*, str. 63.

govorico je najbrž mogoče tolmačiti tudi na način, da so teologi prehitro nagnjeni k radikaliziranju stališč v smislu absolutnega dobrega in absolutnega zla, kar jim je nedvomno služilo kot intelektualno orodje za prikazovanje pravičnosti vojne. To nikakor ne pomeni, da je ozko srčnost priučena in le značilnost izobraženih; preprosti ljudje so se z njo prav lahko prebijali do enakih – nekritičnih in enostranskih – zaključkov. Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da so anglikanski kleriki in politiki v veliki večini izhajali iz skupne socialne plasti, torej visokega sloja, kar je *a priori* zagotavljalo obstoj osebnih vezi med visokimi predstavniki Cerkve in države. (Iz korespondence v zapuščini canterburyjskega nadškofa Davidsona je jasno, da je bil v najtesnejši zvezi z britanskim notranjim ministrstvom.)

Treba pa je poudariti, da je v resnici že na začetku vojne nastala dilema ob vprašanju, ali naj duhovnike pokličejo pod bojne prapore (zlasti še, ali naj duhovniki na fronti sodelujejo z orožjem). Kot je v vrtincu protinemške evforije dejal nekdo: *Zakaj bi se posvečeni moške, ki tako radi govorijo o nebesih, bali stopiti skozi njena vrata?* Res je bilo dilem več, na primer: ali naj duhovniki na fronti opravljajo delo nebojnikov, denimo, v saniteti, kot vozniki pri vojaških transportih, ali le kot kurati. Nadškof Davidson je svetoval duhovnikom na fronti, naj se ne vojskujejo z orožjem, vendar tega ni izrecno prepovedal. V tem so ga podpirali tudi yorški nadškof Lang in drugi anglikanski škofje. Skrb vzbujajoče bi lahko postalo tudi stanje po župnijah, saj bi jim v primeru množičnejšega odhoda klerikov na fronto primanjkovalo duhovnih pastirjev za domačo pastoralo.

Drugega je bilo s tistimi, za konskripcijo sposobnimi fanti, ki kot študentje teologije še niso bili neposvečeni v klerike. Zanimiva je odločitev canterburyjskega nadškofa, da se jim konskripcija ne le dovoli, ampak se jih zanjo tudi spodbudi. Beremo lahko o tem, da je, denimo, dekan King's Collegea v Londonu študente teologije spodbujal tudi tako, da jim je po vrnitvi s fronte obljubljal dodatne (posebne) učne ure in izpite.²⁸ Profesor teoloških znanosti iz Cambridgea je v svojem članku v *Church Timesu* leta 1914 izrazil upanje, da v jesenskem trimestru na Univerzi med študenti ne bo videl nikogar, starega med 20. in 30. letom. Vedno goreči londonski škof Winnington-Ingram je zatrdil, da ne bo posvetil v duhovnika nobenega mladeniča, sposobnega za vojaško suknjo, pri čemer ga je podprla večina drugih škofov.²⁹ Te odločitve so imele resne posledice v povojnem času, saj je število duhovnikov dramatično upadlo. Skoraj cela generacija bodočih klerikov je poniknila v mrak vojne; medtem ko je bilo leta 1914 v angle-

²⁸ Ibid., str. 72.

²⁹ Ibid., str. 73.

ški Anglikanski cerkvi 610 posvečenj, jih je bilo pet let kasneje le še 161.³⁰

Britanska vlada je leta 1916 izdala zakon, po katerem so bili kleriki izvzeti iz vojaške službe, vendar je bilo po besedah yorškega nadškofa Langa to dejanje odločitev parlamenta in ne posledica zahteve Cerkve. Klerikom je bila lahko naložena le služba, ki ni bila povezana z nošenjem orožja. Glas kritike med duhovniškimi vrstami pa je menil, da je že slednja problematična, saj je bila meja dovoljenega vprašljiva: na fronti bi tako v času kritičnega pomanjkanja vojakov prav lahko v boj poslali tudi duhovnike. Drugi ugovor pa je bil – nasprotno – povezan s strahom, da bi duhovniki izgubili svoj ugled na fronti in doma, če ne bi delili vseh razsežnosti trpljenja z britanskimi vojaki. Takšno razmišljanje je svoj odsev našlo v opusu pisatelja Roberta Gravesa, ki je v svoji avtobiografiji popisal majhno mero spoštovanja, ki naj bi ga vojaki čutili do anglikanskih kuratov. Med drugim je zapisal: *Če bi bili ti pokazali desetino poguma, vztrajnosti in drugih človeških kvalitet – kot so storili vojaški zdravniki –, bi med vojaki lahko prišlo do razcveta vere.*³¹

Mar je bila funkcija anglikanskih kuratov na fronti res omejena le na distribucijo cigaret? V čem so se razkrivale globine in plitvine religioznih karakteristik britanskih vojakov? 9. avgusta 1914 je londonski škof v katedrali sv. Pavla pridigal, češ: če je poganski poet zapisal *Dulce et decorum est pro patria mori*, s koliko večjim prepričanjem bi morali to ponoviti krščanski starši.³² Sladkost slave, obljubljene junakom, pa je kmalu zahtevala krvave žrtve in morje trpljenja.

Rečeno je bilo, da v *metežu granat ni ateistov*. Da je v trenutkih, ki so lahko za vojaka zadnji, vsak pripravljen na kupčijo z Bogom. Da možje pred bitko molijo. Včasih med boji ni bilo mogoče pomagati ranjenim tovarišem, katerih polblazno stokanje, klice in molitve so poslušali vojaki, ki se jim je uspelo rešiti v jarke. Toda morda je vseeno na mestu dvom, ali je bilo v teh izjemno težkih trenutkih med vojaki mogoče razbrati znake splošno ukoreninjenega krščanskega verovanja. Eden od britanskih kuratov je v svojih spominih zapisal, da so se bili možje v brezizhodnosti položaja prisiljeni opreti na idejo Boga in da bi le neumnež zavrgel pomen molitev, ki so bile priča človekovega temeljnega zaupanja v Boga in spoznanja, da ga človek nikoli povsem ne zavrne.³³ Podobno se je v intervjuju po vojni neki veteran spominjal, da so ranjenci v agoniji vedno klicali svojo mater

³⁰ Ibid.

³¹ Graves, *Goodbye to all that*, str. 158.

³² Wilkinson, *The Church of England*, str. 169.

³³ Prim. Cargas, *Christ in no Man's Land*, str. 95.

ali Boga.³⁴ V drugem intervjuju je nekdanji miner dejal, da je bilo med vojaki le malo takih, ki bi nikoli ne izrekli kake molitve in da je sam slišal ljudi obračati se k svojemu Bogu.³⁵ Opisani primeri so bili lahko le izraz trenutne šibkosti, ko se človek zave popolne nemoči – in se v tem preda moči, neskončno večji od njega samega.

Na bojišču so molitve in pogosto prepevane verske himne predstavljale vez z domom, saj so vojake vsaj v mislih vračale v oddaljeno intimo nekdanjosti, splošno razširjene pa so bile tudi parodične priredbe znanih melodij. Nasprotje med *nekoč* in *sedaj* je razklalo čutenja na dva pola. Kar je bilo pred tem, se je zdelo neizmerno daleč; v življenja posameznikov je vojna s svojim vonjem po smrti udarila kot radikalna negotovost, strah in dvom. Himne kot *Naprej, krščanski vojaki* in *Bojujte dober boj* so vojskovanju dajale navidezno religiozen pečat, čeprav vojakom pogosto ni bilo do njihovega prepevanja, posebno, če so jih k temu spodbujali kleriki, ki se sami niso bojevali. Idila je bila daleč od resničnosti; kako bled odtенок realnosti je, na primer, kraljeval na vojni razglednici, ki je prikazovala brezhibno počesanega vojaka, ki mirno moli poleg svojega kanona, medtem ko v daljavi divja bitka ...³⁶

Veličasten primer ironije – pogoste spremljevalke vojne – je eden od angleških vojakov opisal v svojem pismu leta 1915. Neki nedeljski večer je skupina nekdanjih gojencev zapela himno svojega collega; a na svoj *Amen* je zaslišala nemški klic: *Še enkrat!* Učinek glasu, ki se je nenadoma pojavil v noči z druge strani okopov, je bil neznanski. Nemcem je bila himna očitno všeč, saj so od tistega trenutka zahtevali njeno prepevanje vsako noč. Izkazalo se je, da je to bila stara nemška himna, dobro znana sovražnikom na oni strani ... V zameno so Angleži klicali *Fritzu*, naj poje; nemški vojak je potem res zlezal iz jarka in zravnano, pred očmi vseh, pel arije iz nemških oper.

*Medtem ko je pel, je bilo, kot da je vojna končana. Zdelo se je, da je kilometre naokrog popolna tišina, ki jo je zmotilo le nežno žgolenje ptic. Fritz je zaključil svoje petje z besedami »Guten Abend Englisch«, in splezal nazaj v jarek. Potem se je vojna začela znova.*³⁷

Kleriki na domačih tleh so torej spodbujali vizijo vojne kot očiščujočega orodja v božjih rokah za grehe; v kritičnem času so zavzeto pridigali k spreobrnjenju. Slednje so spretno povezali z razlogi za

³⁴ Ibid., str. 96.

³⁵ Ibid.

³⁶ Prim. Wilkinson, *The Church of England*, str. 157.

³⁷ Ibid.

boj proti »barbarskim Hunom«, ki so grozili »civiliziranemu« zahodnemu svetu. Kako so to sporočilo Cerkve – zlasti če pomislimo na neposredno doživetje nemških vojakov v nasprotnih jarkih – sprejeli britanski vojaki na fronti? Končno: ali je bilo resnično mogoče govoriti o duhovni prenovi, na katero so upali duhovniki?

Leta 1919 je v Londonu izšla knjiga z naslovom *The Army and Religion*, ki so jo pripravili predstavniki enajstih cerkva, komisiji pa je predsedoval škof E. S. Talbot. V središču študije je bilo vprašanje, ali je vojna spodbudila pričakovano duhovno oživitev med vojaki, ki so predstavljali mikrokozmos moške populacije, ali ne. Poročilo je izhajalo iz podatkov, ki so jih dobili na podlagi vprašalnikov, razdeljenih med britanske vojake (od generalov do navadnih pešcev) na fronti, kurate, medicinske sestre in tehnično osebje.³⁸ Raziskava je želela zajeti britansko vojsko kot celoto in ne le prakticirajočih vernikov krščanskih cerkva. Vojska, v kateri so prevladovali naborniki, je bila sestavljena iz mož vseh družbenih slojev, večino pa je vendarle predstavljal delavski razred. Do avgusta 1917 je komisija prejela 300 vprašalnih pol; njihova analiza je bila objavljena dve leti kasneje. Temeljna vprašanja so bila naslednja: *Kaj moške mislijo o religiji, morali, družbi? Ali je vojna moške nagnila k veri? Kolikšen delež mož je živo povezan s cerkvami in kaj si mislijo o njih?*

Rezultati so bili nekoliko presenetljivi. Moške v vojski sicer niso bili brezbožni; večinoma so molili pred bojem in se zahvalili Bogu, če so preživeli. Zelo pomenljiva pa je bila ugotovitev škofa Nevilla Talbota: *Vojak je veren, nistem pa prepričan, da je krščansko veren.*³⁹ Manjkala je globina, v čemer je bilo moč zaznati pomanjkljivo versko izobrazbo. Tri četrtine vojakov je obiskovalo katehetski pouk in se udeleževalo bogoslužij ob krstih, porokah in pogrebih. Izkazalo se je, da je le 20 odstotkov vojakov aktivno gojilo vezi s krščanskimi cerkvami. Vojaki so Boga videli kot »oddaljenega in nemočnega«, in so težko razumeli krščanski koncept življenja po smrti. Skoraj vsi verski problemi, ki so begali vojake na fronti, so izhajali iz vprašanja, kako je mogoče zasuti nepomirljiv prepad med krščanstvom in vojno. V nasprotju z nekaterimi duhovniki na britanskih tleh je bilo za vojake problematično pojmovanje božje ljubezni oziroma vsemogočnosti – zlasti zaradi tolikšnega trpljenja nedolžnih. Težko razumljiva se je zdela tudi ideja božje previdnosti. Križi s trpečim Jezusom, ki so jih britanski vojaki videvali na vsakem razpotju v Franciji, so v možeh vzbujali simpatije, a obenem misli na samožrtvovanje, ne na odrešenje. Poročilo je prav tako ugotavljalo, da je vojna sicer prebudila

³⁸ Talbot et al., *The Army and Religion*, vi.

³⁹ *Ibid.*, str. 9.

religiozno zavest in molitev, vendar je bila pristna vez vojakov s krščanstvom in cerkvami vprašljiva. Če za veliko vojakov ni bilo mogoče reči, da so *pravoverni kristjani*, o kakšni religioznosti potemtakem smemo govoriti? Katere so bile temeljne vrednote, ki so možem pomagale preživeti v razmerah na fronti (o njih se je neki vojak izrazil, da so bile *onkraj ubesedljivega*)?

Vojna je med može, ki so na fronto prinesli dediščino materialistične miselnosti, poleg velike fizične utrujenosti kmalu vnesla skoraj popolno nesposobnost kontinuiranega – treznega – razmišljanja (in to ne le zaradi alkoholnih omam). Na globoko eksistencialno in telesno krizo na bojišču so bili vojaki popolnoma nepripravljeni. Pisanje pism, petje, igranje kart, čiščenje orožja in celo vojaška disciplina so bili le zunanji poskusi normalizacije, ustvarjanje vtisa pomembnosti in reda. Avtorji *The Army and Religion* so zabeležili, da so vojaki večinoma le malo razmišljali; da pa so temu navkljub razvili svojevrstno filozofijo, v kateri je hitro našel prostor fatalizem. Mnogi so namreč verjeli, da ima vsaka sovražnikova krogla vpisano ime svoje žrtve in da je trenutek smrti določen vnaprej. V tem so našli pomiritev za močno zrahljane živce, *sicer bi ponoreli ...*⁴⁰ Pred bitko so bili pripravljene prejeti sveto obhajilo, medtem ko so v drugih razmerah to videli kot manj »moško«. Poleg tega je privrela na plan vrsta dvomov, ki so Cerkev problematizirali zaradi njene togosti in v veri videli zgolj niz moralnih prepovedi, torej »kaj se ne sme«. Vojna je našla svoj odraz tudi v spremenjenem odnosu do spolnosti, ki je osvobajala od pomislekov o tem, katera dejanja so »nemoralna«. Mobilizacija je sproščala spoznanje, da so ženske na voljo le vojakom; odsotnost sublimacije je povečala spolno potenco dane situacije, v kateri se je fetišizem mešal z nagonom in romantiko.⁴¹

Duhovnikom na fronti so vojaki očitali pomanjkanje stika z resničnostjo in moči prepričevanja, čeprav je res, da jih je večkrat nagovarjala »osebnost« posameznih kuratov, torej povsem človeški odnos, ki so ga ti znali stkati do vojakov. Morda je bila ena največjih napak angleške cerkve v tem, da duhovniki – večinoma pripadniki gornjega sloja in izobraženci – niso bili sposobni premostiti socialne bariere med vojaki. Ravno meje ekskluzivnosti so v ljudeh vzbujala občutja največje odtujenosti.

Izkazalo se je, da so se anglikanski kleriki na fronto odpravili nezadovoljivo pripravljene na ekstremne razmere, s katerimi so se tam soočali mozej. Škof Neville Talbot je dejal, da je teološka izobrazba izoblikovala duhovnikom pamet, ni pa jih opremila z ustreznimi

⁴⁰ Lance-Corporal, navedeno po: Wilkinson, *The Church of England*, str. 162.

⁴¹ Prim. Strachan, *The First World War*, str. 108.

veščinami za pastoralo v času vojne.⁴² Pesmarice in molitveniki so se zdeli preveč intelektualistični in so potrebovali nujne spremembe. Molitev (in v njej pristanek na formulo *zgodi se Tvoja volja*) je izzvala vrsto dilem, še zlasti če pomislimo, da so bili v boju vojaki izpostavljeni plinu in strojnicam po volji države, Božja zapoved *Ne ubijaj!* pa je bila očitno popolnoma neučinkovita in zavržena. Človek – nič manj in nič več – se je znašel v »peklu«, kjer je zlomljen iskal način preživetja, medtem ko je iz bitke v bitko gledal, kako se telesa, »svetišča Svetega Duha«, maličijo v strojničnem ognju. Kurati so tako imeli težavno nalogo, da prevedejo tradicionalni, »vsakdanji« jezik vere človeku, ki je v globini doživel bičanje in križanje; mladi so postali starci, temeljno nerazumljivi vsem brez enakega izkustva. Zdelo se je, da se jim je razodelo brezno sveta. Zato ni nenavadno, da je bila vojakom blizu figura trpečega Kristusa – Boga, v katerem so prepoznali sočutje, odsev tovarištva na svoji lastni Kalvariji. Edino Bog, ki je sam izkusil trpljenje, se jim je zdel verjetni Bog. Res pa je tudi to, da vojaki v svojem svetu (fronta je v razmerju do zaledja namreč dejansko predstavljala drug svet) vrednot, ki so vključevale vrline samožrtvovanja, tovarištva in nesebičnosti, niso neposredno povezovali s krščanskimi zapovedmi in pričakovanji. Po mnenju avtorjev poročila *The Army and Religion* so bili nagibi mož, v katerih so se kazale težnje po nadnaravnem oz. duhovnem, ustreznemu pojmovanju naravne, ne pa razodete religije.⁴³ To je na drugi strani pomenilo, da so bili ti vojaki v pomanjkljivi zvezi s Cerkvijo.

Ne moremo se izogniti niti žalosti, ki je v spominjanju na padle tovariše preveč osebne zapise vojakov in kuratov. Žrtvovanje, ki je bilo kot najvišja vrlina postavljeno v središče tako državne kot cerkvene propagande, je bilo daleč od sladkobe in veličine. Ali kot je v svojem pismu ženi kmalu po bitki na Sommi spoznal Douglas Hankey: *nikakršnega zadovoljstva ne more občutiti človek, ki izkusi slo po ubijanju in ki ubija za slavo domovine*.⁴⁴ S fronte so v britanske domove prihajali vse daljši sezname ubitih. Ponos in slava, o katerih so nekateri škofje moralizirali doma, sta bila privid, v katerem so vztrajno izginjali možje, skupaj z njimi pa del sveta, ki je za sabo puščal izničene sanje in praznino, *razpotegnjeno v večnost*. Vera Brittain, mlada in obetavna intelektuala, ki je kasneje postala priznana pisateljica in odločna pacifistka, je v *veliki vojni*, ki jo je sprva tudi sama umevala nekoliko romantično (kot pot do slave), izgubila zaročenca,

⁴² Wilkinson, *The Church of England*, str. 166.

⁴³ Medtem ko je naravna religija povezana z razumom in intuicijo, in torej ni nujno krščanska, se razodeta religija opira na razodetje Boga v delovanju prerokov in Jezusa Kristusa.

⁴⁴ Navaja Cargas, *Christ in No Man's Land*, str. 120.

brata in vse svoje moške prijatelje.⁴⁵ Naslednje vrstice povzemajo racionalizacijo njenih vojnih občutenj:

*The causes of war are always falsely represented; its honour is dishonest and its glory meretricious, but the challenge to spiritual endurance, the intense sharpening of all the senses, the vitalizing consciousness of common peril for a common end, remain to allure ...*⁴⁶

Bombardiranje nemških položajev teden dni pred pehotnim napadom na Sommi 1. julija 1916 je bilo dobro slišati vzdolž južne angleške obale in celo v Londonu. Noč pred bitko je feldmaršal Douglas Haig še pisal svoji ženi, da čuti, kako je bil ves načrt izdelan z božjo pomočjo. Toda prvi dan boja je bilo od 110.000 mož, ki so sodelovali v napadu, ubitih 20.000 in 40.000 ranjenih, kar je predstavljalo največje izgube katere koli vojske v enem dnevu v prvi svetovni vojni. Če kdaj in kje, potem je idealizem gotovo umrl na Sommi.⁴⁷ Zdelo se je, da je v vseh časih velikih izgub zmagovala vojna – in da bo zmagovala dalje.

Medtem ko je bila v Anglikanski cerkvi leta 1914 javna molitev za umrle neobičajna, je do konca vojne postala splošno razširjena. Katoličani so, nasprotno, vedno molili k občestvu svetnikov in za duše umrlih darovali maše zadušnice. V odgovor pomislekom, ki so jih do katoliške prakse gojili posamezniki v Anglikanski cerkvi, je kurat Harry Blackbourne pisal z bojišča, da so ob pokopu tovarišev ob frontni črti možje od njega vedno zahtevali tudi molitev za padle in njihove sorodnike. *In še zmeraj so doma ljudje*, je zapisal v nadaljevanju, *ki omahujejo glede molitev za umrle*.⁴⁸ Podobno je Goeffrey Gordon poročal, da nobeno spominsko bogoslužje ni bilo bolj obiskano od tistega, ki so ga v bataljonu ali brigadi obhajali neposredno po bitki, ko je med tovariši divjala smrt. *Tudi tisti, ki se niso imeli za verne [...], so čutili potrebo po religioznem izrazu občutkov obžalovanja, simpatije in spoštovanja, ki ne more doseči enakega učinka v nobeni drugi obliki*.⁴⁹ R. J. Campbell je leta 1916 ugotovil, da je protestantizem lahko žalujočim ponudil le malo, saj je bil *tako boleče tih o usodi naših mrtvih*.⁵⁰ Leto dni zatem so bile v molitvenikih Anglikanske cerkve prvič objavljene izrecne molitve za umrle. Na to je v pismu canterburyjskemu nadškofu Davidsonu protestiral škof iz Liverpoola;

⁴⁵ Brittain, *Chronicle of Youth*.

⁴⁶ Navedeno po Caesar, *Taking it like a Man*, str. 2.

⁴⁷ Prim. Taylor, *The First World War*, str. 140.

⁴⁸ Wilkinson, *The Church of England*, str. 177.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid., str. 175.

sodil je, da takšne molitve povzročajo globoko žalost in odpor med velikim številom vernikov ter da so v nasprotju z Biblijo in učenjem angleške Cerkve. Nadškof je odgovoril, da se je za to odločil zaradi velikih pritiskov samih anglikanskih vernikov, ki so v teh molitvah zaslutili pomiritev in način zблиžanja s svojimi mrtvimi.⁵¹ Kar trideset odstotkov častnikov na fronti je bilo sinov anglikanskih klerikov; do februarja 1916 je umrlo 13 sinov iz družin škofov.⁵² Žalovanje je nedvomno učvrstilo vezi med duhovniki in verniki, saj so se spopadali z enako travmatičnimi občutenji izgube.

Vrline, v katerih so nekateri videli tudi sledi svetega, so kot v posmeh smrti na fronti živele in se vraščale v vzorce ravnanj. Navkljub razčlovečujočim učinkom frontalnega vojskovanja je vojna ustvarila in poglobila sočutje med možmi, ki so se kazala v trdnih vezeh prijateljstva. Neki kanadski narednik jih je označil za *enega največjih zakramentov življenja*.⁵³ Med pričevanji s fronte tako lahko beremo tudi naslednji odlomek:

*Delili smo si vse, do zadnje cigarete in zadnjega piškota, zadnjega kottička zavetja pred bombardiranjem; ni čudno, če rečem, da smo skoraj ljubili drug drugega. Ko smo se prebijali skozi težave in zrli v smrt dan za dnev, to izzove v človeku nekaj, kar sicer spi v monotonem okolju civilnega življenja. Dobro se spominjam dogodka, ko mi je bilo slabo in kako me je stari Petch poskušal negovati [...] ter me zavil kot mati otroka.*⁵⁴

Skoraj ironično se zdi, da je visoko industrializirana *vélika vojna*, ki je tako brutalno in nepredstavljivo cefrala moška telesa, odpirala tudi zmožnost za nežnost in intimne vezi. Te so bile toliko intenzivnejše, kolikor bolj je bila močna navzočnost smrti. Ljubezen, o kateri govori zgornji odlomek, je bila čista in porojena iz žrtvovanja; zdi se poskus ustvarjanja bližine, ki jo je v najtesnobnejših trenutkih posebej »poljub na čelo umirajočega« v rokah tovariša. Pietà ali križ, na katerega je bil pribit Kristus, sta se v očeh kuratov zlivala s podobo žrtve in trpljenja vojakov. Morda je vojak res – kot je zapisal Thomas Tiplady⁵⁵ – spoznal, kako nepripravljen je bil na iniciacijo v skrivnost smrti in večnosti. Propaganda ga nikakor ni pripravila na vse razsežnosti žrtve, ki je v imenu ambicij držav vodila v teptanje

⁵¹ Na mestu je opomba, da je bil tudi spiritualizem (sicer nezdružljiv z doktrinalnim krščanstvom) eden od poskusov psihološkega zблиžanja z mrtvimi vojaki v onostranstvu.

⁵² Wilkinson, *The Church of England*, str. 175.

⁵³ *Ibid.*, str. 162.

⁵⁴ Das, *The Sense of Touch*, str. 106.

⁵⁵ Tiplady, *The Cross at the Front*.

temeljnih človeških dobrin. Vojak, tj. posameznik, je na fronti doživel zlo; zaradi njega ni bil deklarirano bolj zaveden kristjan, pač pa le človek, ki je za vedno preobražen v spominjanju zrl v neskončno. Bog je bil v resnici Bog »nikogaršnje zemlje«, prav tiste, ki danes uživa mir tišine in spoštovanja.

Literatura

- Barbusse, Henri: *Under Fire*. London: Everyman edition, 1969.
- Brittain, Vera: *Chronicle of Youth: Great War Diary 1913–1917*. London: Phoenix Press, 2000.
- Caesar, Adrian: *Taking it like a Man: Suffering, Sexuality, and the War Poets: Brooke, Sassoon, Owen, Graves*. Manchester: Manchester University Press, 1993.
- Cargas, Sarita: *Christ in No Man's Land: Religion and the British Soldier 1914–1918* (doktorska disertacija). Oxford University, 2005.
- Das, Santanu: *The Sense of Touch in First World War Literature* (doktorska disertacija). Cambridge University, 2003.
- Graves, Robert: *Goodbye to all that*. London: Penguin, 2000.
- Hoover, Arlie J.: *God, Germany, and Britain: A Study in Clerical Nationalism*. New York in London: Praeger, 1989.
- Howard, Michael: *War in European History*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Mews, Stuart P.: Spiritual Mobilization in the First World War. *Theology*, 74, 1971, št. 612, str. 258–265.
- Mews, Stuart P.: *Religion and English Society in the First World War* (doktorska disertacija). Cambridge University, 1973.
- Russell, Bertrand: *Autobiography*. London in New York: Routledge, 2000.
- Sanders, Michael L., in Taylor, Philip M.: *British Propaganda during the First World War, 1914–1918*. London: Macmillan, 1982.
- Strachan, Hew: *The First World War*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Talbot, Edward S., et al.: *The Army and Religion: An Enquiry and its Bearing upon the Religious Life of the Nation*. London: Macmillan and Co., Ltd., 1919.
- Taylor, Alan John Percivale: *The First World War: An Illustrated History*. London: Penguin, 1966.
- Tiplady, Thomas: *The Cross at the Front*. London, 1939.
- Wilkinson, Alan: *The Church of England and the First World War*. London: S.P.C.K., 1978.

»God on Our Side«: The Church of England and the First World War

Summary

The article is addressing the response of the Church of England to the outbreak of the First World War, the spiritual mobilization, and the perception of faith by the British soldiers on the front.

The propagandist rhetoric of the Church of England helped create the image of Germans as “barbaric Huns” and showed their violation of Belgium as a menace to the Western culture and civilization. The war was presented as a necessity, for it was waged, the English ministers claimed, to put an end to the intolerable militarism of Germany. The Church of England aspired to gain not only spiritual prestige, but also political influence in all strata of highly secularized society. Regardless of the activities of conscientious objectors, who refused to bear arms, the Church of England did not explicitly forbid its clergy to engage in battle. Simultaneously the war exposed deficiencies in the Anglican pastoral work. The priests depicted the enemy as anti-Christian, whose philosophy was “might is right.” On the other hand, the British Empire’s honourable task was, in the clergy’s view, to protect the weak nations, while following international treaties and basic Christian rules.

The war to end all wars, flared up into a total world conflict, and faced people with existential questions about the meaning of suffering and death. Ordinary British soldiers sorely felt the lack of sacramentality in the Anglican church, of which they became aware particularly through their encounters with the Catholic tradition in France. The enquiry *The Army and Religion* (London 1919) showed that the British servicemen’s religion bore an imprint of contemporary spiritual crisis, and was also the result of an inadequate religious education. Bishop Talbot made a significant remark that the British soldier was religious, although it was not clear, whether his religion was Christian.

After 1918 the official doctrine of the Church of England lost much of the people’s confidence, which was also due to the Church’s war time propagandist activity. In the aftermath of the Great War, the Church of England therefore met with new challenges both in the fields of organization and pastoral work.

Dileme glede državnopravnega položaja Slovenije med drugo svetovno vojno

BOJAN GODEŠA*

IZVLEČEK

Med dvema sovražnima slovenskima taboroma se je med okupacijo 1941–1945 razvil podoben narodnopolitični program, in sicer Zedinjena Slovenija v federativno obnovljeni in razširjeni jugoslovanski državi. V obeh sovražnih taborih so se pojavljale najrazličnejše dileme, povezane z vprašanjem prihodnjega državnopravnega položaja Slovenije (povezovanje na Balkan ali v Srednjo Evropo), tako da sprejetje jugoslovanskega državnega okvira ni bilo povsem samoumevno, kot bi lahko sklepali na podlagi dosedanjih raziskav. Pot do odločitve za jugoslovanski državni okvir je bila pri obeh taborih sicer samosvoja, toda za obe strani velja, da je bila kompleksna in protislovna.

KLJUČNE BESEDE

Slovenija, Jugoslavija, nacionalno vprašanje, narodnopolitični programi, druga svetovna vojna

ABSTRACT

The two adverse Slovene sides have developed a similar national-political programme during the occupation 1941–1945, that is, Zedinjena Slovenija (United Slovenia) in a federatively renewed and expanded Yugoslav state. In the both adverse camps, various dilemmas occurred in connection with the question of future state-legal status of Slovenia (linking to the Balkans or to Central Europe); consequently, the acceptance of the Yugoslav state frame was not entirely obvious as we could conclude on the basis of the so far existing researches. The path to the decision for the Yugoslav state frame was with both camps independent, but it is valid for both sides that it was complex and inconsistent.

KEY WORDS

Slovenia, Yugoslavia, national question, national-political programmes, World War II

* Dr. Bojan Godeša, zgodovinar, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana
bojan.godesa@inz.si

I.

Po kratki aprilski vojni, ko je bila Kraljevina Jugoslavija napadena s strani sil osi, je 17. aprila 1941 jugoslovanska kraljeva vojska podpisala kapitulacijo. Posledica aprilske katastrofe je bila zasedba in razkosanje njenega ozemlja. Večino ozemlja so si prilastile sosednje države napadalke (Nemčija, Italija, Madžarska in Bolgarija), v osrednjem delu je nastala t. i. Neodvisna država Hrvatska (NDH), Srbija v mejah izpred 1912, povečana za Banat in Kosovsko Mitrovico, pa je bila pod neposredno nemško vojaško upravo ter je imela pod Milanom Ačimovićem in Milanom Nedićem omejeno avtonomijo. Jugoslovanska država dejansko (*de facto*) tako ni več obstajala, saj je bila za osne sile in za zagovornike »novega reda« le versajska tvorba, tako da so npr. ob razdelitvi njenega državnega premoženja govorili le še o »bivšem jugoslovanskem prostoru«. Zanje je njen vojaški poraz hkrati pomenil tudi debelacijo Jugoslavije.¹ Takega stanja (to je okupacije in razkosa) pa niso sprejele zavezniške sile (sprva le zahodne, saj je Sovjetska zveza zaradi pakta z nacistično Nemčijo maja 1941 izgnala jugoslovanskega veleposlanika in šele septembra 1941 obnovila stike, takrat že z begunsko kraljevo vlado) in so podobno kot tudi druge vlade v begunstvu (npr. poljska, češkoslovaška itd.) tudi jugoslovanska kraljevo v Londonu še naprej priznavale kot legitimnega in legalnega jugoslovanskega zastopnika, tako da je v mednarodnem zavezniškem svetu formalnopravno (*de iure*) vseskozi obstajala kontinuiteta jugoslovanske države.

Z aprilsko vojno je posebno težak postal položaj slovenskega naroda, ki ni bil le okupiran, temveč tudi razkosan. Nemški okupator je zasedel Štajersko in Gorenjsko, Italijani so na ozemlju Dolenjske in Notranjske ustanovili Ljubljansko pokrajino, Prekmurje so zasedli Madžari, najmanjši del (pet vasi v okolici Bregane) pa je po razmejitvi med nacistično Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pripadel slednji. Če upoštevamo že predvojni položaj Slovencev, ki so živeli v štirih državah (poleg matične Jugoslavije, še v Italiji, v Nemčiji (Avstriji) in na Madžarskem), je bilo po okupaciji slovensko narodnostno ozemlje razdeljeno na 11 upravnih enot, od katerih je imela le Ljubljanska pokrajina središče na ozemlju današnje Republike Slovenije. Kakšna prihodnost je bila namenjena slovenskemu narodu v načrtih osnih sil, je bilo razvidno ne le iz raznarodovalnih ukrepov okupatorjev, temveč tudi npr. iz pogodbe o nasledstvu, kjer Slovenija oziroma Slovenci v primerjavi s Hrvaško in Srbijo sploh niso bili omenjeni, kar je še do-

¹ Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 73–90.

datno potrjevalo mnenje, da za Slovence kot etnično enoto ni prostora v »novem« evropskem redu.

V takem težavnemu položaju je okupacija predstavljala za Slovence povsem nov položaj, ki pa dolgoročno ni imel samo slabih posledic. Vsi so se namreč zavedali, da je s kraljevsko Jugoslavijo, ki se je zrušila, kot je napovedal že dr. Anton Korošec, *wie ein Kartenhaus*, konec tudi predvojnega političnega in nasploh vrednostnega sistema, kar pa seveda še ni samodejno in pri vseh pomenilo tudi želje po spremembi predvojnega razmerja političnih moči. Z okupacijo ni razpadla le Jugoslavija, temveč so bili z ustanovitvijo NDH prekinjeni tudi fizični stiki z drugimi jugoslovanskimi narodi in Slovenci so ostali sami in prepuščeni samim sebi. Po drugi strani se je tako odpirala tudi možnost za nov razmislek o prihodnjem narodovem življenju in nenazadnje tudi o prihodnjem državnem okviru. Nakazovala se je (vsaj teoretično) možnost, da z vidika naših nacionalnih interesov odločamo o odnosu do morebitnih povezav v prihodnje. Hkrati pa so tedanje razmere dovoljevale, da pridejo na dan tudi morebitni, do tedaj iz različnih razlogov skriti in prikrivani načrti o prihodnji usodi slovenskega naroda, ki bi odprli nove perspektive njegovemu nadaljnjemu razvoju.

Medvojno dogajanje na Slovenskem lahko označimo kot prepletanje marsikdaj protislovnih procesov, zajetih v pojmih okupacija, osvobodilni boj, revolucija, državljanska vojna in kolaboracija. V teh kompleksnih razmerah sta se izoblikovala dva, med seboj sovražna tabora, na eni strani osvobodilno gibanje pod vodstvom slovenskih komunistov in na drugi strani protirevolucionarni tabor. Kljub medsebojni sovražnosti se je v obeh taborih izoblikoval podoben narodnopolitični program, in sicer Zedinjena Slovenija v federativno oblikovani, obnovljeni in razširjeni jugoslovanski državi. Samoumevno je, da je tak program predvideval zmago protifašistične koalicije. Ključna razlika pa je bila, da se je osvobodilno gibanje zaradi revolucionarnih razlogov zavzemalo za republikansko ureditev, medtem ko je protirevolucija zaradi legalističnega načela večino časa vztrajala pri monarhistični ureditvi. Legalizem je protirevoluciji ustrezal pretežni del vojne, a so se mu v zaključnem obdobju zaradi sporazuma med voditeljem osvobodilnega gibanja Josipom Brozom Titom in predsednikom kraljeve begunske vlade Ivanom Šubašičem odrekli. Sicer pa osvobodilno gibanje vprašanja monarhije zaradi mednarodno političnih razlogov med vojno taktično ni posebej izpostavljalo. Osvobodilnemu gibanju je uspelo na specifičen način legitimirati svoj položaj pred zavezniki v protihitlerjevski koaliciji. S stališča mednarodne zavezniške skupnosti prevzem oblasti zaradi sporazumov med Titom in Šubašičem

ni bil izpeljan na revolucionaren način (na mesto predsednika začasne vlade je Tita marca 1945 imenovalo kraljevo namestništvo), to pa seveda ni pomenilo, da nova oblast na notranjepolitičnem področju ni začela uvajati sprememb, ki so pretrgale kontinuiteto s predvojno družbeno ureditvijo. Po drugi strani tudi drži, da so bili dosledno privrženi monarhiji predvsem slovenski liberalci, medtem ko bi se bili v katoliškem taboru v končni konsekvenci pripravljene prilagoditi tudi republikanski ureditvi. Poleg tega je Osvobodilna fronta bistveno bolj poudarjala pravico do samoodločbe in attribute državnosti, ki naj bi jih Slovenija pridobila kot federativna enota v novi jugoslovanski skupnosti, kot pa nasprotna stran, ki je na avtonomni položaj Slovenije gledala z izrazito pragmatičnega vidika, brez večjih ambicij na državnopravnem področju. Hkrati velja omeniti, da je trialistična inačica notranje federativne državne ureditve monarhije (srbska dinastija Karadjordjevičev), ki jo je zagovarjala protirevolucionarna stran, že v izhodišču v veliko večji meri predstavljala nevarnost pred srbsko prevlado tudi v novi državi, kot pa je to veljalo za federalistični koncept (pet ali šest federalnih enot) osvobodilnega gibanja. Močno se je razlikoval tudi vpliv, ki so ga imeli Slovenci pri oblikovanju novih notranjih razmerij v Jugoslaviji. V osvobodilnem gibanju je Edvard Kardelj, ki je imel zelo pomembno vlogo v KPJ, odločilno oblikoval nacionalno politiko na jugoslovanski ravni in je bil teoretični utemeljitelj avnojskih odlokov, medtem ko na protirevolucionarni strani po Koroščevi smrti med slovenskimi politikami ni bilo osebe, ki bi lahko krojila jugoslovansko politiko.

Poleg javno deklariranega narodnopolitičnega programa, skupnega vsem ključnim političnim dejavnikom, se je med vojno pojavilo kar nekaj pomembnih in zanimivih izjem, pa tudi gena za nastanka programa in v nekaterih pogledih tudi njegovo razumevanje (zlasti glede stopnje federativnosti), je bilo pri obeh taborih nekoliko različno. Predvsem pa se je pojavljala cela vrsta dilem in vprašanj, povezanih z narodnopolitičnimi cilji skozi celotno dobo okupacije.

II.

Konec aprila 1941 ustanovljeno Osvobodilno fronto slovenskega naroda so sestavljale temeljne skupine (KPS, katoliška skupina, slovensko usmerjeni del Sokola in kulturni delavci) in plenumske skupine, ki jih je bilo približno deset. V zvezi s poimenovanjem osvobodilne organizacije – kdaj »Osvobodilna fronta« in kdaj »protiimperialistična fronta« bi želel opozoriti na nekatere nedoslednosti, ki so se pojavile zlasti po ideoloških sprotitvi in padcu komunizma konec

osemdesetih in začetek devetdesetih let prejšnjega stoletja in se globoko zakoreninile v širši javnosti, pa tudi v strokovni literaturi. Prvič se omenja *osvobodilna fronta slovenskega naroda* v letaku centralnega komiteja KPS konec aprila 1941,² torej neposredno po sestanku (26. aprila 1941 – torej isti dan, ko je Hitler obiskal Maribor), ki je bil kasneje proglašen za ustanovnega in to še na napačen datum. *Protiimperialistična fronta slovenskega naroda* pa se edinkrat v sočasnih virih pojavlja v *Geslih našega osvobodilnega boja*, objavljenih 22. junija 1941 v *Slovenskem poročevalcu*.³ V obeh omembah je ime pisano z malo začetnico, prvič je *Osvobodilna fronta slovenskega naroda* zagotovo pisana z veliko začetnico v Kidričevem članku *K dejanjem v Slovenskem poročevalcu* 11. julija 1941.⁴ Dejstvo je, da se *osvobodilna fronta* omenja pred protiimperialistično fronto in da so tudi nekateri udeleženci ustanovnega sestanka (npr. sokol Josip Rus) vedno trdili, da je bilo tam govora le o *osvobodilni fronti*, dopušča razlago, da so imeli sprva namen organizacijo imenovati kot *osvobodilna fronta*, a so jo po kasnejšem posegu preimenovali v *protiimperialistično fronto*. Glede na to, da tedanjega najpomembnejšega slovenskega komunista Edvarda Kardelja ni bilo na ustanovnem sestanku (bil je namreč v Zagrebu), bi lahko sklepali, da je bil morda ravno on ali pa celo Tito tisti, ki se je na podlagi idejno-teoretskih postavk v skladu s tedanjimi ocenami mednarodnega položaja zavzel za spremembo imena v protiimperialistična fronta. Konec aprila 1941 sta namreč člana CK KPS Miha Marinko in Tone Tomšič odpotovala v Zagreb, da bi jugoslovansko vodstvo odobrilo sklepe ustanovnega sestanka. V kasnejših, sicer še vedno medvojnih razlagah, sta Kardelj in Kidrič omenjala le še ustanovitev protiimperialistične fronte, tako da se je tako nepravilno poimenovanje ustalilo. V kasnejše razlage o ustanovitvi osvobodilne organizacije sta se tako prikradli kar dve napaki, tako glede datuma (26. in ne 27. april 1941) – kar je znano že vse od raziskave Franceta Škerla sredi 50 let prejšnjega stoletja,⁵ kot tudi glede tega, kako so organizacijo poimenovali na ustanovnem sestanku – pravilno je namreč *osvobodilna fronta slovenskega naroda* in ne *protiimperialistična fronta*, kar pa seveda ne spreminja dejstva, da je bil tedaj protiimperializem, ki je bil usmerjen tako proti fašizmu kot tudi zahodnim demokracijam, temeljna usmeritev slovenskih komunistov. Ta nekoliko podrobnejša razlaga se mi je zdela umestna predvsem zato, ker menim, da so te stvari v javnosti premalo poznane.

² DLRS, I/6.

³ DLRS, I/10.

⁴ DLRS, I/13.

⁵ Škerl, Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?, str. 185–186.

V izvršnem odboru Osvobodilne fronte so imeli zastopnike le predstavniki temeljnih skupin, kar kaže, da so te imele pomembnejšo vlogo kot plenumske skupine in so predstavljale jedro organizacije. Do dolomitske izjave je imela Osvobodilna fronta nekaj koalicijskih značilnosti, ni pa nikoli bila koalicija enakovrednih partnerjev. KPS je imela dejansko vodilno vlogo od samega začetka organiziranja odpora in si je zagotovila monopolni položaj v partizanski vojski, propagandi in varnostnoobveščevalni službi. Iz tega sledi, da je bilo tudi glede slovenskega nacionalnega vprašanja v Osvobodilni fronti odločilno stališče KPS. Slovenski komunisti so vseskozi vztrajali na načelni pravici do samoodločbe narodov in na programu Zedinjene Slovenije.⁶

Slovenski komunisti kot tudi mnogi drugi slovenski politiki ob začetku okupacije niso verjeli v možnost obnovitve Jugoslavije, še posebej, ker so v skladu s predvojnimi teoretičnimi predpostavkami pričakovali, da druga svetovna vojna predstavlja tudi izhodišče za prihodnjo svetovno revolucijo (izbruhnila naj bi v nacistični Nemčiji), v predvideni sovjetski ureditvi Evrope pa ni bilo prostora za Jugoslavijo, ki je po njihovem prepričanju predstavljala umetno versajsko tvorbo. Značilen za tedanje razmišljanje slovenskih komunistov je Kidričev zapis v majski številki iz leta 1941 glasila centralnega komiteja KPS Delo, katere se sicer ni ohranil niti en izvod, a zanjo izvemo iz drugih virov: *Ponosen sem, da smo zrušili ta jugoslovanski nestvor!*⁷ V skladu s Kidričevim zapisom je tudi ukrepanje slovenskih komunistov v Prekmurju, potem ko so ga zasedle madžarske sile. Ti so se po predhodnem pogovoru med Alešem Beblerjem in Miškom Kranjcem po madžarski zasedbi odločili organizacijsko povezati z madžarskimi komunisti in v ta namen tudi odpotovali na sestanek z njimi v Budimpešto.⁸ Čeprav so bili pri tem neuspešni, pa ta namera vendarle posredno nakazuje priznavanje trenutnega stanja. Tudi med nekaterimi komunisti, zlasti v zasavskih revirjih, ti so sodili v nemško okupacijsko cono, so se pojavljala razmišljanja, da jih bodo zaradi nemško-sovjetskega pakta nemški okupatorji pustili javno delovati. Tem naivnim nameram pa je ostro nasprotovalo partijsko vodstvo v Ljubljani.⁹ Vendar to ni bila zgolj slovenska posebnost, saj se je podobno dogajalo tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Tako iz tega časa izvira tudi skrivnostno in še danes ne docela pojasnjeno vprašanje o poskusu ustanovitve KP NDH, prav tako pa se je tudi v Makedoniji, ki so jo zasedli Bolgari, Metodija Šatorov odločil za sodelovanje z bolgar-

⁶ *Slovenska novejša zgodovina*, str. 610.

⁷ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 19–20.

⁸ Godina, *Prekmurje*, str. 35–37.

⁹ Nedog, *Tone Tomšič*, str. 257.

skimi komunisti, organiziranimi v Delavski partiji Bolgarije. Obstoj vseh tedanjih dilem nakazuje tudi članek J. B. Tita maja 1941 v glasilu KPJ *Srp i čekić* z naslovom *Zakaj smo še v sestavi Komunistične partije Jugoslavije*.¹⁰ V takem gledanju je slovenske in ostale jugoslovanske komuniste utrjeval tudi izgon jugoslovanskega veleposlanika iz Moskve maja 1941, torej v času veljavnosti pakta Hitler–Stalin, in s tem v bistvu *de facto* sovjetsko zanikanje Jugoslavije. Šele septembra 1941 je sovjetska vlada znova obnovila diplomatske stike z jugoslovansko kraljevo vlado v Londonu. Tudi Črtomir Nagode je za slovenske komuniste trdil, da *dokler ni bila Rusija napadena, niso jugoslovanskega imena niti omenjali*.¹¹ Tako je še najbolj natančno zajeto stališče slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja v tem prvem obdobju okupacije v *Geslih našega osvobodilnega boja*, kjer je izpostavljena pravica do samoodločbe, všteti pravico do odcepitve ter osvoboditev in združitve razkosanega slovenskega naroda, všteti koroške in primorske Slovence.¹²

Na tretjem zasedanju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte 16. septembra 1941 je bil ustanovljen SNOO, *ki za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod v sklopu priprav na narodno revolucijo*,¹³ a dejansko ni imel pomembnejše vloge ter se je po četrtem zasedanju, tj. 1. novembra 1941, ko so bile sprejete temeljne točke Osvobodilne fronte, ponovno sestel šele v Kočevju oktobra 1943. Ob konstituiranju SNOO so sprejeli tudi štiri odloke, ki pa zaradi ohlapne opredelitve, povezane s tedanjo relativno šibkostjo osvobodilnega gibanja, sprva niso prinesli večjega pretresa v tedanjo slovensko družbo, so pa v določeni meri že nakazovali smer razvoja dogodkov v Sloveniji. Ob tem pa menim, da so trditve, ki so sicer v delu strokovne, pa tudi širše javnosti, precej razširjene, da namreč predstavlja 16. september 1941 začetek državljanske vojne zaradi komunistične monopolizacije odpora neustrezne in izrazito enostranske. Do poskusa celovite uveljavitve odlokov SNOO je dejansko prišlo šele po objavi vesti o spopadu med partizani in četniki v Srbiji, ki je v tem pogledu z januarskimi (1942) pismi centralnega komiteja KPJ pomenila usodno prelomnico v zaostrovanju odnosov. Prav upoštevanje jugoslovanskega, pa tudi mednarodnega okvira je ključno za razumevanje dogajanja, ki je privedlo do državljanske vojne, ki pa tudi ni neposredno povezana z monopolizacijo odpora. Tega

¹⁰ Tito ZD, VII, str. 16–18.

¹¹ Vodušek Starič, *Mačkovšek*, str. 36.

¹² DLRS, I/10.

¹³ DLRS, I/40, 41, 42 in 43.

elementa, ki so mu dejansko tedaj nasprotovali le redki, namreč ne moremo šteti za ključnega za začetek državljanske vojne.

Tudi v temeljnih točkah Osvobodilne fronte, ki veljajo za njen program, je odnos do jugoslovanske države dvoumen. Zakaj dvoumen? Ko so bile na četrtem zasedanju vrhovnega plenuma OF 1. novembra 1941 sprejete temeljne točke, ki veljajo za program Osvobodilne fronte, so na zahtevo Nagodetove skupine Stara pravda vključili tudi stališče, da Osvobodilna fronta ne priznava razkosanja Jugoslavije. Toda taka definicija je bila v delnem nasprotju s točko, ki je bila naknadno dodana 21. decembra 1941 in je izrecno poudarjala, da bo po narodni osvoboditvi o notranji ureditvi Zedinjene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločil narod sam.¹⁴ Tako je ostajalo vprašanje državnega okvira v bistvu odprto. Kmalu zatem, v začetku leta 1942, pa so v Osvobodilni fronti na Kardeljevo pobudo (tedaj je bil v Bosni) znova začeli odločneje govoriti o samoodločbi in pri tem izrecno poudarjati pravico slovenskega naroda do odcepitve brez omembe Jugoslavije.¹⁵ Pri tem so slovenski komunisti zagovarjali stališče, da mora slovenski narod na temelju pravice do samoodločbe najprej doseči suverenost, šele na teh osnovah pa bodo razpravljali o njegovih morebitnih povezavah. Tiste, ki so zagovarjali jugoslovansko rešitev, so označevali za podpornike velikosrbskega hegemonizma in unitarizma. Nasprotno pa je protirevolucionarna stran obtoževala OF, da je proti Jugoslaviji in da podpira ustanovitev zveze srednjeevropskih sovjetskih republik in s tem (domnevno) razprodaja slovensko zemljo Italijanom in Nemcem.

Za jugoslovanski državni okvir se je KPS dokončno odločila po bihaškem zasedanju Avnoja konec leta 1942. To spremembo je Kardelj v pismu J. B. Titu sredi decembra 1942 komentiral, *da je sedaj že očitno, da se bomo mednarodno najlažje utrdili prav čez Jugoslavijo*, na kar je prvi opozoril že sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja Janko Pleterski.¹⁶ To sicer ni pomenilo, da so komunisti jugoslovanski državni okvir dotlej vseskozi izrecno odklanjali, temveč le, da se glede tega vprašanja še niso dokončno izjasnili. Znano je, da se je KPJ od srede dvajsetih let pa do srede tridesetih let dvajsetega stoletja zavzemala za razbitje Jugoslavije, nato je v času ljudskofrontne politike v drugi polovici tridesetih let sicer to stališče spremenila, vendar še ni dokončno opustila svoje prvotne ideje. To posebej poudarjam, ker je še dandanes v strokovni literaturi zaslediti napačno razlago, da naj bi jugoslovanski komunisti že leta 1935 dokončno opustili idejo

¹⁴ DLRS, I/112.

¹⁵ Izvori, III/1.

¹⁶ Pleterski, Temelji jugoslovanske federacije, str. 44.

o razbitju Jugoslavije, kar pa se je dejansko zgodilo šele sedem let kasneje. Kaj se je zgodilo konec leta 1942 in kaj je bil temeljni razlog za tako odločitev komunistov? Slovenski (pa tudi jugoslovanski) komunisti so odnos do Jugoslavije obravnavali skozi prizmo njihovega strateškega in primarnega cilja – ta je bil osvojitve oblasti in izgradnja boljševiškega sistema oziroma, kot je zapisal Pleterski v že omenjeni razpravi, da je *razmerje KPJ do Jugoslavije bilo razmerje revolucije do državnega okvira, ki daje najboljše možnosti*.¹⁷ Jeseni 1942 je, po opozorilu Kominterne, dokončno dozorelo spoznanje, da v času vojne, to je do zloma osnih sil, ni pričakovati razraščanja vojaškega spopada v revolucionarno vojno v Evropi in s tem povezanega razpada protihitlerjevske koalicije. To spoznanje predstavlja eno ključnih prelomnic v oblikovanju strategije, ki je osvobodilnemu gibanju v pogojih splošnoevropskega protiokupatorskega in protihitlerjevskega boja omogočilo prevzem oblasti, to je istočasno izvedbo revolucije. S tem so dokončno padli v vodo tudi komunistični načrti o sovjetski ureditvi Evrope. Med povojnimi cilji protihitlerjevske koalicije je bila tudi obnova jugoslovanske države.

V vodstvu KPJ je jeseni 1942 vse bolj naraščala težnja po centralizaciji osvobodilnih gibanj iz posameznih jugoslovanskih pokrajin. Ta so se dotlej v različnih pokrajinskih razmerah razvijala precej samostojno in specifično v skladu s splošnimi smernicami osrednjega jugoslovanskega vodstva. Naenkrat pa ni bilo več prostora za raznolikosti in samosvoje značilnosti. To se je prvič jasno pokazalo ob prihodu načelnika vrhovnega štaba NOPOJ Arse Jovanovića, ki je začel po prihodu v Slovenijo že konec leta 1942 prenašati bosanske vzorce v slovensko okolje in s tem kršiti slovensko suverenost, ki jo je zastopal izvršni odbor Osvobodilne fronte. Najizraziteje so se težnje po poenotenju pokazale s prihodom Iva Lole Ribarja iz vrhovnega štaba NOPOJ v Slovenijo, kjer je ostal od januarja do aprila 1943.¹⁸ Na podlagi njegovih pripomb se je vodstvo slovenskih komunistov odločilo, da prisili zaveznike v Osvobodilni fronti k podpisu dolomitske izjave (1. marec 1943).¹⁹ S tem aktom je bila KPS v Osvobodilni fronti tudi formalno zagotovljena vodilna vloga (dejansko jo je imela tudi že pred tem), krščanski socialisti in Sokoli pa so se odpovedali nadaljnjemu snovanju lastne organizacije. Osvobodilna fronta je tako postala monolitna organizacija, ki je bila skladna z načinom delovanja komunistov v ostalih jugoslovanskih pokrajinah. Ukinitvev slovenske specifike je bil tudi bistveni razlog za sprejetje dolomitske izjave. Ker

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 84–92.

¹⁹ DLRS, VI/4.

so razlogi za ta akt krnili slovensko suverenost, na katero so bili nekomunistični zavezniki v Osvobodilni fronti zelo občutljivi, so slovenski komunisti prave vzroke za njen podpis prikrili in odgovornost prevabili na pleča krščanskih socialistov.

Z dokončno odločitvijo komunistov za jugoslovanski državni okvir je bilo takoj jasno, da bo nova država zgrajena na drugačnih temeljih od predvojne kraljevine. Ostajalo pa je odprto vprašanje formalnopravne rešitve jugoslovanskega nacionalnega vprašanja, s katero bi jasno podčrtali razliko od predvojne države. Na bihaškem zasedanju Avnoja, kjer ni bilo slovenskih in makedonskih predstavnikov, tem vprašanjem niso posvetili večje pozornosti. Nasprotno pa se je Kardelj, ki je bil v času bihaškega zasedanja Avnoja v Sloveniji, zavedal izjemnega pomena teh vprašanj ter je posebej poudarjal, da je treba vstop jugoslovanskih narodov v novo državno skupnost izpeljati formalnopravno po načelu samoodločbe narodov. Kardelj je menil, da je ravno vprašanje samoodločbe narodov najmočnejše orožje proti velikosrbskemu hegemonizmu, ki ga je imel za največjo nevarnost osvobodilnemu gibanju. Na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu je bil na podlagi pravice do samoodločbe narodov sprejet odlok o federativni ureditvi nove države, kar je pomenilo prevlado Kardeljevega koncepta, toda le na deklarativni ravni, saj v Jajcu niso sprejeli dokončne odločitve niti o številu federalnih enot niti o notranjih odnosih v federaciji – vse je bilo prepuščeno prihodnjemu razvoju. Kljub temu lahko štejemo Kardelja za idejno-teoretičnega utemeljitelja druge Jugoslavije. V tem kontekstu je imel tudi kočevski zbor na začetku oktobra 1943 predvsem manifestativno vlogo, potrdil je slovensko odločitev za življenje v skupni jugoslovanski državi. Ni pa bilo na kočevskem zboru Slovencem danih nobenih vnaprejšnjih zagotovil o njihovem položaju v novi državni skupnosti, tudi to je bilo prepuščeno razvoju dogodkov.²⁰

Pri oblikovanju temeljev nove državne skupnosti je šlo za vprašanja, ki so bila le navidez zgolj formalnopravne narave. Dejansko so že ob njenem oblikovanju obstajali različni koncepti strategije osvobodilnega boja in posredno tudi že povojne notranje ureditve, ki so se najbolj izrazito pokazali na prelomu 1942/1943. Na eni strani Kardeljev bolj federalistično usmerjen koncept z večjim poudarkom na spoštovanju razlik med posameznimi narodi in koncept, nastal v vrhovnem štabu, ki je dajal prednost centralističnemu načinu reševanja vseh vprašanj. Avnojski odloki v Jajcu iz jeseni 1943 so bili tako le kompromis, ki ni bistveno spremenil že od jeseni 1942 potekajoče centralizacije in poenotenja posameznih gibanj, kar so si pred

²⁰ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 132.

tem zamislili v vrhovnem štabu. Temu se je bil prisiljen ukloniti tudi Kardelj, ki je imel sprva drugačne poglede na to vprašanje. Ta proces se je nato proti koncu vojne ter v prvih povojnih letih le še stopnjeval. Monistična narava povojnega režima, ki je temeljil na komunistični partiji in vojski kot veznem tkivu, je sicer pomenila, da je bila federativnost v precejšnji meri navidezna, a so imeli formalnopravno zagotovljeni atributi državnosti vendarle tudi svojo težo pri oblikovanju odnosov v državi.

Iz vsega povedanega je razvidno, da se je že med vojno izoblikoval način delovanja slovenske politike, razpete med Scilo in Karibdo, ki je bil potem zgled in vodilo za celotno povojno obdobje. Tak način delovanj tudi ni bil povsem izviren, saj se je v mnogočem skladal s tistim, ki ga je pred vojno uveljavil Anton Korošec, karizmatični voditelj slovenskega katoliškega gibanja. Po drugi strani pa se je pokazalo, da sta dejansko obstajala dva koncepta oziroma pogleda na celotno problematiko ureditve jugoslovanske države vse od odločitve jeseni 1942, da jo obnovijo, in se kljub jasnemu distanciranju od predvojne Jugoslavije in obveznem priseganju na deklarirano enakopravnost narodov niti nista bistveno razlikovala od temeljnih dilem, ki so se postavljale ob nastanku jugoslovanske države leta 1918. Po vojni sta se nasprotna pogleda na notranjo ureditev jugoslovanske države le še izkristalizirala in se nato spopadala s spremenljivo srečo ves povojni čas, sprva sicer res bolj prikrito, prvič javno pa v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja v polemiki med Dobrico Čosićem in Dušanom Pirjevcem. Nato se je spor le še stopnjeval in po Titovi smrti, ko ni bilo najpomembnejšega blažilca teh razlik, dosegel vrhunec v začetku devetdesetih let, ko je jugoslovanska država razpadla.

III.

Slovenska protirevolucija je skupna oznaka za vse tiste politične skupine, ki jih je družilo odklonilno stališče do Osvobodilne fronte in partizanstva. Sicer pa je kazala pisano podobo tako po raznolikosti skupin kot tudi po mnogoplastni dejavnosti. Najpomembnejše so bile predvojne tradicionalne stranke, zlasti katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS), in pa skupine, ki so tvorile liberalni blok. Za nasprotnike partizanstva je bila značilna organizacijska kot tudi geografska neenotnost, saj je enega od dejavnikov predstavljala tudi politična emigracija v Veliki Britaniji in Ameriki, ki je odšla iz domovine ob okupaciji. Pomemben dodatni vidik neenotnosti in razpršenosti protirevolucionarnega tabora je bil ta, da je del zaradi nasprotovanja komunistični revoluciji javno kolaboriral z okupatorji, kar je seveda pogo-

jevalo razlike v javnem opredeljevanju do narodnopolitičnih ciljev. V drugačnem položaju je bil ilegalni del protirevolucije in tisti v tujini, ki pri oblikovanju narodnopolitičnih ciljev nista imela tovrstnih težav, razen seveda, da jih je moral prvi objavljati tajno.

Vodstvo SLS je 30. marca 1941 določilo strategijo za prihajajoče vojne razmere in med drugim sklenilo, da njeno vodstvo in njeni organi ne bodo sodelovali z oblastmi sovražnih držav.²¹ V nasprotju s to odločitvijo sta voditelja SLS Fran Kulovec in Miha Krek skušala 5. aprila 1941, torej dan pred napadom na Jugoslavijo, prek slovaškega posredništva v Beogradu pri nemških oblasteh doseči, da bi bila ustanovljena skupna slovensko-hrvaška država ali pa samostojna slovenska država pod nemško zaščito.²² Razlog za tako korenito spremembo stališča je bilo razkritje nemških načrtov v zvezi z Jugoslavijo, ki so predvidevali ustanovitev hrvaške države. Pri Kulovcu pa je bil prisoten tudi močan dvom, da bo Jugoslavijo še kdaj mogoče obnoviti. V novih razmerah se je najboljši položaj obetal Hrvatom (predvidena ustanovitev samostojne države), zato se je celotna pobuda usmerila k podobni rešitvi tudi za Slovence, tako da je za tedanji vrh katoliške politike hrvaški primer predstavljal vzor. V skladu s to usmeritvijo je skušal v Ljubljani ban Dravske banovine Marko Natlačen prodreti z idejo samostojne slovenske države pod nemško zaščito, a je bil v svojih poskusih neuspešen, ker na nemški strani ni bilo nikakršnega posluha za to pobudo. Kasnejše Natlačenovo delovanje (naslonitev na Italijane in poskus združitve slovenskega ozemlja pod Italijo, ustanovitev konzulte in njen obisk v Rimu pri papežu in Mussoliniju, ponoven poskus navezave stikov s Hitlerjem) je pomenilo nadaljevanje s strani Kulovca in Kreka začete pobude, ki je izvirala iz prepričanja o dolgotrajnosti prevlade sil osi ter prepričanja, da v takih razmerah obnove Jugoslavije ni verjetna. To je pomenilo dejansko priznavanje debelacije Jugoslavije, kar je bilo v nasprotju s stališčem mednarodne zavezniške skupnosti, ki je kljub okupaciji in razkosoanju še vedno priznavala mednarodnopravni obstoj jugoslovanske države. S poskusi pridobiti si podporo na osni strani je Natlačen prenehal šele po obisku v Rimu junija 1941 in še to ne zato, ker bi menil, da je ta politika zgrešena, temveč ker na drugi strani ni bilo nobenega pozitivnega odgovora. Usoda Slovenije je bila zapečatenata že pred napadom na Jugoslavijo, ko je Hitler v pripravah na njeno okupacijo posebej poudaril, da Slovenci (in Srbi) nikoli niso bili nemški prijatelji, tako da je bilo Kulovčevo in Natlačenovo delovanje že vnaprej obsojeno na neuspeh. Problematično delovanje SLS, ki je bilo tudi v nasprotju s

²¹ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 237.

²² ADAP, str. 383 in *Narodnoosvobodilni boj*, str. 348–349.

tedanjo usmeritvijo jugoslovanske vlade in njene pokroviteljice Velike Britanije, zato odpira celo vrsto (moralno-etičnih, formalnopravnih, političnih itd.) vprašanj, ki jih lahko strnemo v ugotovitev, da je šlo za politično usmeritev, ki je bila v nasprotju z dolgoročnimi slovenskimi interesi in jo je kot tako ocenila večina političnih dejavnikov. Glavno breme zgrešene politične usmeritve Slovenske ljudske stranke v kritičnih aprilskih dneh, katere pobudnik je bil Kulovec, je tako po spletu okoliščin padlo na Natlačena, kateremu je sicer močno kompromitiranemu uspelo v domačih razmerah zadržati vodilni položaj v stranki, a je bil v očeh Britancev moralno-politično povsem diskreditiran in zanje kot politik ni bil več verodostojen.

Po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo je postalo prepričanje v zmago zavezniških sil vsesplošno. Kljub temu zaupanje v obnovo Jugoslavije v katoliškem taboru tudi zaradi obstoja NDH in obračunavanja ustaškega režima s Srbi še vedno ni prevladalo. Temeljna dilema v katoliškem taboru poleti 1941 je bila, ali se povezovali kot samostojna država v Srednjo Evropo ali pa znotraj obnovljene jugoslovanske države na Balkan. Značilen odsev tedanjega razpoloženja v katoliškem taboru je pobuda patra Kazimirja Zakrajška, ki se je v Združenih državah Amerike, kamor je odšel po navodilih bivšega bana Natlačena in ljubljanskega škofa Rožmana, pri ameriških oblasteh zavzemal za samostojno slovensko državo.²³ Tedanja vodilna osebnost katoliškega tabora Natlačen se je tako sprva celo bolj nagibal k samostojni slovenski državi, a se ni povsem jasno opredelil do septembra 1941, ko se je odločil za Jugoslavijo, katere federalni del naj bo Zedinjena Slovenija. Takrat je prišlo do pogovorov in do oblikovanja narodnopolitičnega programa v dogovoru med Natlačenom, vodjem SLS v domovini, in Kramarjem, voditeljem slovenskih liberalcev, ki je predvideval: *1) Obnovljeno in razširjeno Kraljevino Jugoslavijo, 2) Samostojen in ravnopraven sestavni del Jugoslavije bodi svobodna Slovenija z vsem njej na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarskim in prometno zaokroženim ozemljem, 3) Notranja ureditev obnovljene Jugoslavije se mora izvršiti v soglasju vseh njenih sestavnih delov na podlagi enakosti pravic in dolžnosti na federativni podlagi.*²⁴ Pri Natlačenu je šlo glede poudarjanja federativnega načela za nadaljevanje predvojne politike, čeprav je Kramarju popustil v toliko, da je bila na prvem mestu omenjena Jugoslavija, medtem ko je sprejetje federativnega načela za liberalce predstavljalo veliko prelomnico, posebej če se ozremo na njihova predvojna stališča glede nacionalnega vprašanja in notranje državne ureditve (unitarizem in

²³ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 245–267.

²⁴ Vodušek Starič, *Mačkovšek*, str. 140.

centralizem). S takim kompromisom mnogi v katoliškem taboru niso bili zadovoljni in je do soglasja prišlo šele po posegu emigrantskih politikov spomladi 1942 in smrti Lamberta Ehrlicha. Sicer pa je postal narodnopolitični program slovenske protirevolucije odslej stalnica in ga zasledimo v vseh nadaljnjih političnih izjavah. Tako je ta program 23. novembra 1941 na londonskem radiu (od tu poimenovanje »londonske točke«) predstavil Alojzij Kuhar. Enako stališče je razvidno spomladi 1942 v programu Slovenske zaveze in nato v narodni izjavi iz jeseni 1944, ki jo je izdal Narodni odbor za Slovenijo. Končno pa se pojavlja še v zadnjem domačem ilegalnem dejanju slovenske protirevolucije, to je na »zgodovinski seji prvega slovenskega parlamenta« na Taboru 3. maja 1945.²⁵

Kljub tem ponavljajočim se načelnim izjavam lahko še vedno sledimo tudi mnogim perečim vprašanjem, ki so se v zvezi z narodnopolitičnim programom pojavljale v katoliškem taboru, le da se je težišče dilem prestavilo iz domovine v emigracijo. Kakor se je zaupanje v obnovo jugoslovanske države v domovini postopoma krepilo, pa se je v emigraciji ob začetnih odločnih besedah že kmalu pojavil tudi dvom, ali bo jugoslovansko državo sploh še mogoče obnoviti. Najpomembnejši je bil srbsko-hrvaški spor med emigranti, ki je bil ozemeljskega značaja (vprašanje razmejitve) in ustavnega značaja (vprašanje notranje ureditve) in se je še posebej zaostрил po novicah iz domovine, ki so govorile o ustaških pokolih srbskega prečanskega prebivalstva. Skrbi slovenskih politikov so se v londonskem okolju, ki je bilo tudi zatočišče najrazličnejšim političnim emigrantom in kjer se je na veliko govorilo o vsemogočih kombinacijah o povojni ureditvi Evrope, še okrepile, tako da so ti začeli razmišljati tudi o nejugoslovanskih rešitvah (samostojna slovenska država v zaledju Trsta in skupna slovensko-hrvaška država). Teh opcij sprva sicer niso javno razglašali, toda jeseni 1942 se je Miha Krek odločil za seznanitev mednarodne javnosti tudi z nejugoslovanskimi rešitvami. Tako je bilo januarja 1943 v *New York Timesu* v članku izpod peresa uglednega novinarja Cyrusa Lea Sulzbergerja objavljeno stališče, da so Slovenci, če ne uspe obnova Jugoslavije, za samostojno slovensko državo s Trstom in z mednarodnimi garancijami. Zamisel ni bila nova, temveč je šlo le za oživitvev Koroščevih razmišljanj s spomladi 1940, ko so se pojavili načrti o prihodnji ureditvi Evrope, ki so predvidevali ustanovitev podonavske federacije. Kot protiutež avstrijski vlogi v novi federaciji so obudili zamisel Arnolda Toynbeeja iz leta 1915 o samostojni slovenski državi v zaledju Trsta in jo zaradi tega poimenovali »angleški načrt«. Že pred tem je s to opcijo Krek seznanil tudi škofa

²⁵ Godeša, Slovenci in jugoslovanska skupnost, str. 71–83.

Rožmana in vodstvo Slovenske zaveze ter jo predstavil kot mogočo rešitev, ki je v mednarodnih okvirih aktualna. Spomladi 1943 je s to idejo Krek seznanil Britance, ki pa so mu odgovorili, naj se z njo ne ukvarja, ker je uradni cilj britanske politike obnova Jugoslavije. Tudi slovenski politiki, zbrani v Slovenski zavezi, se z omenjeno pobudo slovenske države niso strinjali ter so v obširni utemeljitvi vztrajali na jugoslovanski rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja.²⁶

Med zasedbo so se v protirevolucionarnem taboru pojavljale tudi takšne rešitve slovenskega narodnega vprašanja, ki že v temelju niso predvidevale vključitve Slovenije v Jugoslavijo. Zagovorniki teh rešitev so bili v glavnem iz politično manj pomembnih skupin ali zgolj posamezniki. Razlogi in ideje so bili zelo različni. Izrazito ideološko (protikomunistično) je bila pogojena pobuda obveščevalca, polkovnika Vladimirja Vauhnik, po umiku v Švico poleti 1944, ko je v iskanju rešitve Slovenije pred prevlado komunizma prišel na dan z idejo o svobodni Sloveniji s poudarkom, da gre za zaledje Trsta in s tem namenom predložil poseben memorandum ameriškemu predstavniku v Švici Allanu Dullesu.²⁷

Kot konkurenčni načrt in alternativo narodnopolitičnemu programu SLS pa velja poudariti predvsem načrt voditelja »stražarjev« Lamberta Ehrlicha »Slovenski problem«, ki so ga poslali po skrivnih poteh slovenskim predstavnikom v London, da ga predložijo merodajnim zavezniškim predstavnikom. »Stražarji« so se s slovenskim nacionalnim vprašanjem precej ukvarjali v različnih brošurah in programskih besedilih. Med okupacijo so ilegalno izdajali revijo *Slovenija in Evropa*, kar naj bi simbolično odražalo željo »stražarjev«, naj se slovensko nacionalno vprašanje načeloma ne obravnava že vnaprej v okviru Jugoslavije, temveč Evrope. »Stražarji« so stali na načelnem stališču, da mora slovenski narod najprej doseči suverenost, šele nato pa se bo odločalo o njegovih morebitnih povezavah. Torej identično stališče, kot so ga zagovarjali slovenski komunisti. Pri svojih razmišljanjih so izhajali iz predpostavke, da je za trajno rešitev slovenskega narodnega vprašanja treba iz srednje Evrope izriniti nemški vpliv, kjer naj bi se ozemeljsko povezali s severnimi Slovani, s katerimi naj bi prevladovali v tem delu Evrope. V primeru uresničitve te srednjeevropske pobude, katera skupna lastnost naj bi bila tudi katolištvo, pa niso izključevali tudi možnosti povezave z južnoslovenskimi narodi, čeprav ji niso bili pretirano naklonjeni zaradi ogrožene prevlade katolištva. Iz te pobude se je razvila ideja Intermarija, tj. federalna povezava narodov od Baltika do Egejskega morja, ki naj bi

²⁶ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 315–344.

²⁷ Svobodna slovenska država, str. 43–45.

ščitila male srednjeevropske narode tako pred nemško kot pred sovjet-sko nevarnostjo. Pri zavezniški diplomaciji Ehrlichovi predlogi, ki jih ni podpiralo niti vodstvo SLS, niso naleteli na pozitiven odmev.

V celoti gledano med Slovenci v času druge svetovne vojne ne moremo govoriti o posebej razviti potrebi za povojno povezovanje v srednjeevropskem prostoru. Na podlagi predhodnih zgodovinskih izkušenj ter dejstva, da so prav iz tega prostora prihajali napadalci, to v tistem času niti ni bilo tako nenavadno in je imel pojem Srednje Evrope zlasti v pomenu *Mitteleurope* v določenem kontekstu lahko celo negativen prizvok. V iskanju rešitev glede državnopravnega položaja Slovenije je v obeh taborih sčasoma kot najbolj realna (tako zaradi mednarodnih kot notranjepolitičnih razlogov) prevladala jugoslovanska opcija. Položaj Slovenije v novi jugoslovanski skupnosti je bil sicer ugodnejši od položaja v prvi Jugoslaviji, vendar tudi ta ni izpolnil vseh pričakovanj.

Viri

Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918–1945. Die Kriegsjahre.

Tom (prvi poltom Februar–April 1941). Göttingen, 1969 (ADAP).

Broz, Josip Tito: *Zbrana dela*. VII. knjiga. Ljubljana: Komunist: Borec, 1981 (Tito ZD).

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, I–VII. Ljubljana, 1962–1989 (DLRS).

Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija (1941–1945). Beograd, 1985–1996 (Izvori).

Vodušek Starič, Jera: »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.

Literatura

Čulinović, Ferdo: *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojno-izdavački zavod, 1970.

Godeša, Bojan: Slovenci in jugoslovanska skupnost v letih 1941 do 1945. *Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji* (ur. Božo Repe et al.). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino; Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1999, str. 71–85.

Godeša, Bojan: *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

- Godina, Ferdo: *Prekmurje 1941–1945*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.
- Nedog, Alenka: *Tone Tomšič. Oris življenja in revolucionarnega delovanja (9. 6. 1910 – 21. 5. 1942)*. Ljubljana: Založba Borec, 1969.
- Pleterski, Janko: *Temelji jugoslovanske federacije. Osvoboditev Slovenije*. Ljubljana: Založba Borec, 1977, str. 37–60.
- Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja republike Slovenije : 1848–1992* (I. knjiga). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Mladinska knjiga, 2005.
- Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: slovenski zbornik 2007*. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007.
- Svobodna slovenska država. *Nova revija*, letnik 16, (julij–avgust 1997), št. 183–184, str. 43–45.
- Škerl, France: *Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta?* *Borec*, 1957, št. 4, str. 185–186.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Dilemmas regarding the constitutional-legal status of Slovenia during World War II

Summary

With World War II, Slovenes became nationally more mature; that period represents a significant turning point in national aspect, as with the determination of Slovene liberals for a federative regulation, no political group existed any more on the Slovene political scene that would advocate unitarism and centralism. The realisation of national goals belonged in view of the known wartime outcome to the Slovene liberation movement. Thus, the AVNOJ decrees based on the right of nations to self-determination on a federative regulation of the new Yugoslav state represented a significant divergence from Karadjordjević's pre-war Yugoslavia, and a step towards a formal legal formation of Slovene sovereignty. In state-legal view, Slovenes gained in the new Yugoslav community some significant sovereignty attributes; also the importance and influence of Slovenia and Slovenes was in the new state greater than in the pre-war monarchy. Yet all these incontestable achievements are at the same time relativised by the fact that the determination for Yugoslavia was accepted without

any advance assurances on the status of Slovenia in the new state community.

The AVNOJ decrees on which the post-war Yugoslav state was founded can be considered a compromise between the different concepts of the post-war internal regulation of the state, which were at that time occurring in the Yugoslav liberation movement leadership and did not essentially differentiate from the dilemmas that sprung up at the formation of the new South-Slav state in the year 1918. After the war, the two opposite views on the internal regulation of Yugoslavia clarified and hence engaged with the variable fortune the entire post-war period, at first with concealment, and for the first time publicly in the polemics between Dušan Pirjevec and Dobrica Čosić; after that, the dispute intensified and after Tito's death, when the most significant moderator of those differences no longer existed, reached its peak in the beginning of the 90s of the 20th century when the Yugoslav state has disintegrated. The findings of the research show that several different options were open among political factors in regard of solution of the Slovene state-legal frame, among which the idea of the Slovene state was not excluded. Necessary to add here is those were exceptionally only conceptions that were condition *sine qua non* of their momentary political activity; prevailing was the deliberation on Slovenia as an independent state as a jury possibility of solving the Slovene question if the restoration of Yugoslavia was not possible. It should be stressed that not only the uneasy international political frame during and after World War II, which was not in favour of initiatives such as the foundation of an independent Slovene state but as well very modest confidence in the capability of existence and survival of the independent Slovene state have influenced with the majority of Slovene political factors on the fact that an independent Slovene state after World War II could not be accomplished.

Što je povijest okoliša?

HRVOJE PETRIĆ*

SAŽETAK

Nastanak povijesti okoliša (environmental history) ili ekohistorije u svijetu je bio pod utjecajem ekološkog pokreta koji se počeo razvijati početkom 1960-tih godina. Povijest okoliša je postupno formirana tijekom 1960-tih i 1970-tih godina, a do danas je njena produkcija u nekoliko desetljeća narasla do razine nepreglednosti.

KLJUČNE RIJEČI

Povijest okoliša, teorija povijesti, Triplex Confinium, rani novi vijek, ekološki pokret

ABSTRACT

Environmental history in the modern world was under the influence of Environmental Movement, which emerged in early 1960s. Environmental history was gradually established as a science in 1960s and 1970s, and it kept growing fast until the present day. In the past few decades, research and articles and papers have been multiplying so fast, that it has grown almost out of proportion.

KEY WORDS

Environmental History, Theory of History, Triplex Confinium, Early Modern Period, Environmental Movement

Iako sam naslov formulirao kao pitanje na koje bi, u tekstu koji slijedi, trebao dati odgovor, napominjem da ću ovom članku pokušao dati neke najosnovnije obavijesti o povijesti okoliša bez pretenzija na cjelovitost i potpunost odgovora na postavljeno pitanje.¹ Nastanak povijesti okoliša je bio pod utjecajem ekološkog pokreta koji se počeo

* Mr. Hrvoje Petrić, Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb, Hrvatska
h.petric@inet.hr

¹ Od uvida u historiografske rasprave na temu povijest okoliša usp. npr. White, *Historiographical Essay*; Worster, *Appendix*, str. 289–307, s iscrpnim bibliografijom str. 309–323; Crosby, *The Past and Present*; O'Connor, *What is Environmental History?*; Stewart, *Environmental History*.

razvijati 1960-tih godina.² U to je vrijeme naročiti odjek u javnosti imala knjiga američke biologinje mora Rachel Carson (1907.–1964.) *The Silent Spring*.³

Povijest okoliša (environmental history)⁴ je postupno formirana tijekom 1960-tih i 1970-tih godina,⁵ a do danas je njena produkcija u nekoliko desetljeća narasla do razine nepreglednosti.⁶ Vezano uz sam pojam povijesti okoliša (environmental history) valja istaknuti da ga je 1970. »skovao« Roderick Nash u knjizi *The State of American History*.⁷

Najopćenitija definicija povijesti okoliša bila bi ova: povijest okoliša proučava interakciju između ljudi i okoliša u prošlosti. Da bi proučavali odnose između ljudi i svijeta koji ih okružuje, potrebno je pokušati razumjeti kako njihova interakcija djeluje.

Do razrade problematike povijesti okoliša došlo je u tematskom bloku Environmental History časopisa *Pacific Historical Review* 1972. godine, gdje je Roderick Nash⁸ objavio članak o utjecaju prošlih ljudskih društava na okoliš.⁹ Nashovo pisanje u početku je bilo jednostrano jer je on prije svega proučavao učinak ljudskog društva na prirodni okoliš.

Za praćenje temeljnih kretanja u povijesti okoliša vrlo važna su dva časopisa. Časopis *Environmental History* (pokrenut 1976)¹⁰ je vezan uz Sjedinjene Američke Države i Američko društvo za povijest okoliša dok je časopis *History and Environment* (pokrenut 1995. godine) koji je u povezan uz Europu i Europsko društvo za povijest okoliša. Uz navedene postoje i e-časopis *Klaudyan. Czech Internet Journal for Historical Geography and Environmental History* koji se objavljuje u

² Oosthoek, What is Environmental History?

³ Carson, *The Silent Spring*. Carson se smatra začetnicom stvaranje posebne Agencije za zaštitu okoliša SAD-a, a njezina djela su utjecala i na sazivanje prve svjetske konferencije UN-a o zaštiti okoliša 1972. godine u Stockholmu.

⁴ Usp. Winiwarter, Approaches to Environmental History. Ista autorica je objavila članak Umweltgeschichte: Über die Wechselwirkungen zwischen Natur und Kultur, koji pruža uvid u temeljnu problematiku povijesti okoliša.

⁵ Dilemu da li je ekohistorija nova historijska disciplina ili nova historijska znanost otvara Roksandić u pogovoru knjizi *Povijest europskog okoliša* (Delort i Walter).

⁶ Zainteresirane za detaljnije bibliografije iz povijesti okoliša upućujem na <http://www.h-net.org/~environ/resources.html> odnosno posebice vezano uz europsku povijest okoliša (od 1976. do danas) na <http://eseh.org/resources/bibliography/>.

⁷ Nash, Environmental History, *The State of American History*.

⁸ Razgovor s njim je objavljen 2007 u časopisu *Environmental History*, usp. <http://www.historycooperative.org/journals/eh/12.2/nash.html>.

⁹ Nash, Environmental History, *Pacific Historical Review*. Nash je napisao i vrlo zanimljivu knjigu *Wilderness and the American Mind*.

¹⁰ Ovaj je časopis počeo izlaziti 1976. godine kao *Environmental Review* koji se od 1990. prozvao *Environmental History Review*, a od 1996. je udružen sa časopisom *Forest and Conservation History* u novi časopis sa današnjim imenom.

Češkoj, talijanski e-časopis *Bolletino di storia e ambiente*,¹¹ hrvatski časopis *Ekonomska i ekohistorija* i drugi.

Društva za povijest okoliša imaju važnu ulogu u umrežavanju povjesničara okoliša. Najpoznatija su: Američko društvo za povijest okoliša (American Society for Environmental History) osnovano 1976. godine¹² i Europsko društvo za povijest okoliša (European Society for Environmental History) osnovano 1999. godine.¹³ U svijetu postoji čitav niz institucija koje se bave poviješću okoliša i izvan SAD-a i Europe (npr. Japan, Australija, Kanada itd.). No takve institucije se sve više razvijaju i u pojedinim europskim državama (Austriji, Češkoj, Danskoj, Finskoj, Njemačkoj, Mađarskoj, Italiji, Nizozemskoj, Švedskoj, Švicarskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu, Hrvatskoj itd.).¹⁴

Povijest okoliša (ekohistorija, ekopovijest, ekološka povijest) ne proučava samo djelovanje čovjeka u prošlosti. Ona ne posvećuje pozornost samo prirodnim i kulturnim uvjetima koji su djelovali na čovjeka i na koje je čovjek djelovao, nego je jedan od njenih prvih ciljeva objasniti postanak svih prirodnih pojava. Povijest okoliša nastoji koordinirati aktualne spoznaje u cilju proučavanja okoliša u prošlosti. Napominjem da nju nikako ne bi trebalo miješati s poviješću ekologije.¹⁵ Povjesničar okoliša mnogo toga posuđuje *od ekologije, prirodnih znanosti, tehničkih znanosti, klimatologije, palinologije, biokemije, geofizike, astrofizike, arheozoologije, agronomije, demografije, medicine*.¹⁶ Treba upozoriti da se uz pojam povijest okoliša u novije se vrijeme u historiografiji sve češće upotrebljava i pojam ekohistorija (ecohistory).¹⁷

Možemo razlikovati dva značajna izvorišta povijesti okoliša (ekohistorije) iz 19. stoljeća. To su ekologija i geografija (poglavito tzv. humana geografija odnosno antropogeografija).¹⁸ U modernoj povijesti okoliša, ekološki koncepti koriste se za analizu okoliša u prošlosti. Površina planeta stalno se mijenja i preoblikuje pod utjecajem geoloških, klimatskih, bioloških i ljudskih utjecaja. Na početku 20. stoljeća geografi su istaknuli da je utjecaj fizičkog okoliša bio važan

¹¹ <<http://vlib.iue.it/history/topical/environmental.html>>.

¹² <<http://www.aseh.net/>>.

¹³ <<http://eseh.org/>>.

¹⁴ Pregled informacija o ovim institucijama putem interneta je dostupan preko <<http://eseh.org/resources/links>>.

¹⁵ Delort i Walter, *Povijest europskog okoliša*, str. 8.

¹⁶ Goff, Predgovor, *Povijest europskog okoliša*, str. XIII.

¹⁷ Npr. na 20. međunarodnom kongresu povjesničara (The Globalization of History and its Limits) među temama nije upotrebljavan naziv povijest okoliša (Environmental history) već ekohistorija (Ecohistory). Usp. *Ecohistory: New Theories and Approaches*. 20th International Congress of Historical Sciences.

¹⁸ Vidal de La Blache, *Principles of Human Geography*.

i za razvitak ljudskog društva. No, svakoga koga dublje zanima ova problematika valja uputiti i na nedavno objavljenu enciklopediju povijesti okoliša, autorsko djelo uglednih povjesničara okoliša Sheparda Krecha, Johna McNeilla i Carolyn Merchant.¹⁹

Ideja utjecaja fizičkog okoliša na civilizacije prvi su u historiografiju uveli povjesničari francuske historiografske škole okupljene oko časopisa *Anali* i to s ciljem objašnjenja razvitka koji je oblikovao ljudsku povijest. Urednik časopisa *Anali* – historičar Fernand Braudel – je imao posebno važan utjecaj na istraživanja povijesti okoliša knjigom o Sredozemlju u doba Filipa II. (1556.–1598.).²⁰ Dva ostala korijena povijesti okoliša su arheologija i antropologija, od kojih je ova zadnja uvela ekologiju u humanističke znanosti. S vremenom je povijest okoliša uvela interdisciplinarnost i razvila međukontinentalni pristup u povijesti. Valja istaknuti da su ekologija i interdisciplinarna metoda kasnije postale dvije važne sastavnice povijesti okoliša.

Postoji i razmišljanje da se u daleke prethodnike povijesti okoliša može ubrojiti američki diplomat i filolog George Perkins Marsh koji je 1864. u knjizi *Man and Nature* (Čovjek i priroda) prvi upozorio na ekološke uzroke slome velikih civilizacija, a posebno se bavio procesima deforestacije i desertifikacije. Od drugih preteča povijesti okoliša valja izdvojiti prirodoslovca (ekologa), šumara i okolišnog aktivista Alda Leopolda kojem je posmrtno 1949. objavljena knjiga *A Sand County Almanac* (Ljetopis pješčanog okruga). Ona je postala jedno od najutjecajnijih djela američkog pokreta za zaštitu okoliša (conservation movement). Aldo Leopold je prvi stručnjak koji je »lansirao«
sintagmu *ekološka svijest* te se ujedno smatra tvorcem koncepta *etika zemlje*.

To su bili temelji na kojima je ustrojena povijest okoliša u 1960-tim godinama. Povijest okoliša je u idućim desetljećima sazrela postavši manje jednostrana, a na nju su manje utjecali politički motivi. Ona je postajala sve važnija kroz međunarodno i interdisciplinarno djelovanje, a taj trend se nastavio do današnjih dana.

Iako povjesničari okoliša (ekohistoričari) baziraju razumijevanje između ljudi i okoliša primarno historijskom metodologijom, kao što smo ranije istaknuli, oni često posuđuju »radno oruđe«
iz radova znanstvenika izvan historijske znanosti. Rezultat toga je da su mnogi vrijedni radovi iz povijesti okoliša bili pisani od znanstvenika koji se najčešće nisu identificirali kao historičari.

Povijest okoliša od svojih početaka govori o ljudskoj interakciji s prirodnim svijetom, ili, da kažemo drugačije, ona proučava inte-

¹⁹ Krech, McNeill i Merchant, *Encyclopedia of World Environmental History*.

²⁰ Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*.

rakciju između kulture nekog društva i prirode. Glavni cilj povijesti okoliša je produbljivanje našega razumijevanja kako je na ljude utjecao prirodni okoliš u prošlosti, te kako su ljudi utjecali na sam okoliš i s kojim rezultatima, a to se može nazvati bilateralnim pristupom povijesti okoliša.

Kada uzmemo u razmatranje raspon i predmet proučavanja povijesti okoliša (ekohistorije), uključujući i važna pitanja koja javnost postavlja u vezi okoliša – degradaciju zemljišta, onečišćenje i zagađenje zraka i vode, probleme otpada, očuvanja divljih životinjskog i biljnog svijeta, te divljine – ali važnost ovoga nadilazi obično dodavanje elementa vremena i dubine problema na postojeće političke debate. Povijest okoliša obuhvaća jedan sveobuhvatni holistički pristup i gledanje na historiju kroz odnos čovjeka i prirode. Iako nije sva historija istovremeno i povijest okoliša, ipak ovo područje ima veoma široke parametre. Novija lista tema povijesti okoliša na angloameričkom prostoru se uz neka ograničenja može primijeniti i na svjetske probleme kojima se bavi povijest okoliša (ekohistorija), a to su: a) načini i modaliteti življenja te obrasci korištenja prirodnih resursa kod domorodaca na Istočnoj i Zapadnoj hemisferi; b) ideje, biljke, životinje, bolesti, ljudi, proizvodni sustavi, koje su europski kolonizatori i poduzetnici donijeli sa sobom, ili zatekli u novootkrivenim područjima; c) interakcija između spolova i rasa, te etničkih skupina, koji pokušavaju steći kontrolu nad prirodnim resursima; d) praksa, regulativa, zakoni i propisi kojima se regulira korištenje zemlje; e) učinci industrijalizacije i urbanizacije u nastanku ekoloških problema; f) ideje o prirodi i čovjekovom mjestu u njoj; g) borba i naponi u usmjeravanju ili moderiranju učinaka i posljedica gospodarskog razvitka.²¹

Povjesničari okoliša se također bave specifičnim problemima, vezanima za određeno mjesto i vrijeme, a u tim naporima na njih snažno utječu povijesna i sadašnja zbivanja i događaji. Afričke suše i gladi 1960-tih, 1970-tih i 1980-tih su privukli pozornost na problem nestašice hrane te podvukli važnost fluktuacija u globalnoj klimi u smislu utjecaja efekta El Nino (periodična zagrijavanja oceanskih struja u južnom dijelu Tihog ometa), a što je doprinijelo ranijem nastanku suša. Propadanje i pad indijanske populacije nakon dolaska Kolumba što su ih pospješile bolesti koje su Europljani donijeli sa sobom, potaknuli su snažne debate i istraživanja ove katastrofe bez presedana, te historije bolesti i epidemija uopće. Gusto naseljena poljoprivredna azijska područja oblikovala su interes istraživača za poljoprivrednu ekologiju, irigacijske sustave, te obrasce urbane proizvodnje i potrošnje. Valja istaknuti da ovi problemi ukazuju na potrebu obraćanja pa-

²¹ Merchant, *The Columbia Guide*.

žnje na varijacije u povijesnim iskustvima različitih regija, te ukazuju na širok raspon interesa povijesti okoliša.²²

Usprkos tome treba istaknuti da se novije vrijeme dijelom iskristaliziralo razmišljanje da postoje tri osnovna »smjera« povijesti okoliša: 1) materijalna povijest okoliša (material environmental history) usmjerena na promjene biološkog i fizičkog okoliša; 2) kulturalna/intelektualna povijest okoliša (cultural/intellectual environmental history) usredotočena poglavito prema doživljavanju okoliša; i 3) politička povijest okoliša (political environmental history) fokusirana na vladine regulacije, pravo i službene političke mjere vezane uz okoliš.²³

Donald Worster²⁴ kroz pristup *Ecological History* (ekološka povijest) smatra da se povijest okoliša bavi ulogom i mjestom prirode u ljudskom životu. On je prepoznao tri grupe problema (stupnja) koje bi ekohistoričari ili povjesničari okoliša trebali proučavati.²⁵

Svijet nije statičan, pa reagira na naša djelovanja kojima utječemo na prirodni svijet. Uz učinke ljudskog djelovanja na prirodu, ulazimo na prvi stupanj povijesti okoliša koji obuhvaća prirodnu povijest odnosno okoliš i prirodu u prošlosti. Ovaj stupanj bavi se razumijevanjem same prirode, prirodnog svijeta. To uključuje klimu, geologiju, biljni svijet, životinjski svijet, insekte i mikroorganizme: stope rasta i razmnožavanja organizama, te uspjehe i neuspjehe reprodukcije, kao i ekosustav lokalnih ili regionalnih grupiranja biotskih i nebiotskih komponentni koje funkcioniraju zajedno. Ekolozi su stvorili koncepte kao što su ravnoteža u prirodi, hipoteza stabilnosti kroz raznolikost, teorija kaosa, od kojih neke prolaze ponovno razmatranje i reviziju, kako što uostalom prolazi i ekološka znanost koja se kontinuirano nastavlja razvijati. Ovdje ulazimo u drugi stupanj problema koje treba proučavati: stupanj socio-ekonomskog područja odnosno načine proizvodnje. Primjeri su skupljanje, lov, ribolov; pastoralne ili ekonomske uzgoja stoke (u krdu); ekonomije korištenja hidraulike ili irigacije; in-

²² Johnson, *Environmental History*.

²³ McNeill, *Observations on the Nature and Culture*.

²⁴ Worster, *Dust Bowl*; isti, *Rivers of Empire*.

²⁵ U *Hrvatskoj enciklopediji* pod natuknicom Ekohistorija ili ekopovijest piše da je to znanstvena disciplina koja proučava prošle ekosustave, te povijest interakcije čovjeka i prirode na različitim razinama. Ekohistorija tradicionalno istražuje svoj predmet na tri razine: 1) ekološkoj – značajke i funkcije nekog ekosustava koji obuhvaća biotičke i abiotičke sastavnice, 2) proizvodnoj – međuodnosi socioekonomske djelatnosti i prirodne sredine i 3) ideološkoj – značajke i promjene shvaćanja prirodne okoline. Zato je temeljna epistemološka orijentacija ekohistorije interdisciplinarnost i transdisciplinarnost u širokom rasponu, od geologije i klimatologije do antropologije i teologije. Autorski nepotpisano objašnjenje o ekohistoriji koje se daje u *Hrvatskoj enciklopediji* oslanja se na koncept Donalda Worstera.

dustrijski kapitalizam. Materijalna baza ekonomije razlikuje se u različitim regijama, kao npr. sjeverna arktička područja od tropskih, te u različitim temperaturnim slojevima ili regijama. Ljudi iz ekosustava uzimaju resurse za prehranu ili tržište, od čega je najvažnija hrana. Agroekosustav je organiziran kao agrikulturna proizvodnja hrane za prehranu grupe ljudi. Kapitalistički način proizvodnje u agronomiji je širi od same organizacije rada. On također uključuje zemlju i prirodu (posebno kapitaliziranu prirodu) kao utržive robe. Ideje imaju utjecaj na politiku, postupke i ekonomiju preko kojih se materijaliziraju u prirodnom svijetu. To uključuje tehnologije i načine organiziranja proizvodnje. Treći se stupanj odnosno grupa problema bavi idejama odnosno ljudskim intelektom i razumom, koji se sastoji od percepcija, etike, zakona, mitova i ostalih mentalnih konstrukcija povezanih sa svijetom prirode. Ideje o svijetu oko nas utječu na način kako mi razrješavamo prirodno okruženje. Ona obuhvaća ideologiju, percepcije i vrijednosti, religije, mitove, filozofiju, (prirodne) znanost(i) itd. Ideja *Prirode* ima mnoga značenja koja se vremenom mijenjaju, uključujući i ljudsku percepciju svijeta prirode, te ideja poretka stvari i samog procesa. Autor (Worster) razmatra kako neka kultura doživljava prirodni svijet? Kakvu mogućnost izbora ljudi kao vrsta imaju? Koje ih vrijednosti i etička načela vode pri tome?²⁶

Kritiku Worstera je iznio William Cronon, čiji se pristup može predstaviti kao *Ecological Prophecies* (Ekološka proročanstva).²⁷ Po njemu je pojam *priroda* povijesno kompleksan. Worsterov sintetički okvir preuzak je i previše materijalističan. Hrana, na primjer, nije samo tvar, materijal izvađen iz prirodnog okoliša primjenom tehnologija, nego i kulturni konstrukt. Uključuje i ono što ljudi misle o hrani i o sebi, kao i same organizme koje stvarno pojedemo.

Načini proizvodnje se, po Crononu, ne mogu reducirati na nekoliko općih tipova, već se uistinu radi o mnogim jedinstvenim partikularnim kulturnim sustavima u mnogim specifičnim mjestima, prebrojnima da im je besmisleno nametati opće kategorije *načina*. Uz antropologe i njihovo kategoriziranje na tradicionalno skupljanje plodova, lov, agrikulturu i kapitalistički način proizvodnje (hrane), Worster je opisao i hidraulički način (modul) u svojoj knjizi *Rivers of Empire* (Rijeke Carstva),²⁸ te pastoralni način ekonomike. Pri tome valja razmisliti što je s načinima proizvodnje ruralnog Zapada u odnosu na urbani Zapad? Što je s načinom proizvodnje pastirva, ili poljoprivrednim modelom uz uporabu pluga? Worsterov kapitalistički način

²⁶ *Major Problems in American Environmental History.*

²⁷ Cronon, *Changes in the Land.*

²⁸ Worster, *Rivers of Empire.*

(model) opisan u njegovoj knjizi *Dust Bowl* (Zdjela prašine)²⁹ u biti je etos kapitalizmu, a ne samo opis kapitalističkog modela proizvodnje, koji naglašava i ističe kapitalističku etiku, moral i ideologiju, te njihovu važnost.

Povjesničari okoliša (ekohistoričari) trebaju analitički alat da bi identificirali veze i odnose unutar stalno promjenjive ekološke i povijesne situacije. Priroda i tradicionalna društva ne bi se trebala romanizirati i prikazivati kao nepromijenjiva. I ekolozi i povjesničari nude promjenjive definicije starih koncepta kao što su ekvilibrij, zajednica, ravnoteža u prirodi, stabilnost, održivost. Holistička povijest podupire gledanje prirode i ljudskog društva kao jedne cjeline; izbjegava razmatranje konflikta i razlika među grupama. Spol, rasa i društva klasa važne su u razumijevanju podjela i podgrupa u okviru povijesti. Proročanstva su u povijesti okoliša vezana uz narativne putove. Valja ispitati kakve priče pričaju povjesničari okoliša (ekohistoričari)? Kapitalizam, kao gledište, omogućava jednu jedinu narativnu putanju ekološkog pada, koji ostavlja trag u povijesti okoliša, kako u prošlosti tako i u budućim ekološkim proročanstvima. Fokusiranje na tranziciju od tradicionalnih modela do modernog kapitalističkog svijeta ugrađuje proročanstva u povijest okoliša. Modeli proizvodnje su po Crononu nedovoljni. Po njemu trebamo također modele društvene reprodukcije. Na to je moguće postaviti pitanja: Kako se obitelji, društva, religije i ideologije reproduciraju s jedne generacije na drugu? Koja je uloga pozicije snage u društvu i ekologiji?³⁰

Ecological Imperialism (ekološki imperijalizam) je pristup koji zagovara Alfred W. Crosby.³¹ Po njemu je ekološki imperijalizam biologija invazije Europljana i njihovih domaćih životinja, biljaka, mikroorganizama i korova u druge dijelove svijeta u kojima je umjerena klima.

Crosby govori o europskim genima. Obraduje mongolide (Azija), crnu rasu (Afrika) i bijelce (Europa i dio Azije). Američki Indijanci, Australijski domoroci – Aboridžini, novozelandski Maori uglavnom su u velikoj mjeri nestali i broj im se smanjio u odnosu na vremena prije dolaska Kolumba. *Demografsko preuzimanje* je bilo produkt europske invazije umjerenih područja Amerike, Kanade, Latinske Amerike, Australije, Novog Zelanda i Indije. No, ta invazija nije uspjela u tropskim područjima.

Europska stoka: goveda, konji, koze, ovce, svinje itd., dovezena brodovima istraživača i kolonizatora, postala je vodeća u novim po-

²⁹ Worster, *Dust Bowl*.

³⁰ *Major Problems in American Environmental History*.

³¹ Crosby, *Ecological Imperialism*.

dručjima gdje nije bilo grabežljivaca koji bi zaustavili njihovo širenje. Malo je životnja uvezeno nazad u Europu: purani, zamorci, ali ne al-pake i ljame. Europski glodavci: štakori i zečevi okupirali su kolonijalne zemlje. Nije se desilo obrnuto, osim u slučaju sivih vjeverica i bizamskih štakora.

Bolesti kao što su vodene kozice, kuga, ospice, tuberkuloza, gripa i venerične bolesti razvile su se u epidemije širokih razmjera kod domorodaca, desetkujući njihovu populaciju. Korovi i trave su se širili na iskorištenom tlu, posebno nakon paljevine: maslačak, kopri-va, sljez, čičak i razne vrste korova. Tek je nekoliko korova iz Novog svijeta vraćeno i proširilo se u Europi iz Sjeverne i Južne Amerike.³²

Crosbyjeva i slična djela su često bila optuživana, posebice u zemljama tzv. Trećeg svijeta, *da nastoje europske osvajače osloboditi krivnje za genocid i imperijalizam, odnosno krivnju prebaciti na uvezene bakterije, biljke i životinje. Ta nepravedna optužba ima smisla iz pretpostavke, na kojoj je tradicionalno počivao mit o povijesnom napretku, da su samo ljudi slobodni i autonomni čimbenici, koji aktivno preoblikuju svijet, dok su druge vrste robovi svojeg genetskog nasljeđa i okoliša.*³³

Carolyn Merchant pristupa povijesti okoliša kroz *Ecological Revolutions* (ekološke revolucije). Prema njoj su ekološke revolucije procesi kroz koje različita društva mijenjaju svoj odnos prema prirodi. One proizlaze iz tenzija između proizvodnje i ekologije, te između proizvodnje i reprodukcije. Rezultati su nove konstrukcije prirode, u materijalnom smislu ali istovremeno i u ljudskoj svijesti.³⁴

Prva razina je ekološka, a obuhvaća razmjenu energije, materijala i informacija među živim i neživim bićima u prirodnom okruženju. Merchant ukazuje na proizvodnju: vađenje, procesiranje te razmjena dijelova i resursa prirode kao darove u tradicionalnim ekonomijama, razmjenu roba i usluga u siromašnim ekonomijama osnovnih potreba ili kao razmjenu roba u tržišnim ekonomijama. Merchant obrađuje i reprodukciju te biološke i društvene procese kroz koje se ljudi rađaju, odgajaju, socijaliziraju i vladaju. Reprodukcijska ima dvije biološke i dvije društvene manifestacije: (1) međugeneracijska reprodukcija

³² Iako Crosby u svojoj knjizi obrađuje razdoblje od 900. do 1900. godine on ne spominje ambroziju (limundžik, partizanka), koja je u 19. stoljeću u Europu donijeta iz perijjskih dijelova Sjeverne Amerike. Ambrozija je kao vrlo jak alergen danas vrlo neugodna za dio stanovnika Europe. Ambrozija je iz Sjeverne Amerike dovežena brodom kao slijepi putnik zajedno sa sjemenom lucerke, sjemenu žitarica i crvene djeteline. Usp. brošuru *Ambrozija*.

³³ Markus, Tumačenje (post)historije i ekološka kriza.

³⁴ Merchant, *The Death of Nature*; ista, *Ecological Revolutions*; ista, *Radical Ecology*.

vrsta (i ljudskih i neljudskih), (2) međugeneracijska reprodukcija u svakodnevnom životu, (3) reprodukcija društvenih normi u okviru obitelji i društvene zajednice, (4) reprodukcija zakonskih-političkih struktura koje održavaju društveni poredak u okviru društvene zajednice i države. Na kraju se upozorava i na svijest odnosno način, na koji se svijet doživljava, razumijeva i interpretira u bilo kojem trenutku od strane društva ili društvene grupe. Individualna svijest je ukupnost nečijih misli, osjećaja, impresija, svijest nečijih radnji i htijenja, snage volje. Prema Merchant grupna svijest je kolektivna svijest zbira svijesti svih pojedinaca.

Ova tri istraživača (Worster, Cronon, Crosby) i jedna istraživačica (Merchant) pozivaju se na proučavanje povijesti okoliša i interakciju između i unutar čovjekovih i neljudskih komponenti svijeta prirode. Worster definira tri osnovna koncepta – (1) ekologija, (2) proizvodnja i (3) ideje – potrebna za proučavanje povijesti okoliša fokusirajući se na tranziciju od egzistencijalnog minimuma do kapitalističkog agroekosustava. Cronon kritizira ove kategorije, kao previše uske i materijalističke; one bi se trebale promatrati kao kulturne konstrukcije i narativne interpretacije; one također zahtijevaju analizu rase, klase, spola i snage. Crosby se fokusira na biološke i kolonijalne invazije izvan ekosustava Novog svijeta. Uvođenjem bioloških čimbenika, kao što patogeni, korovi, nametnici, njegov pristup se može interpretirati kao biološki determinizam, koji nije uspio prepoznati ulogu tržišnih ekstrakcija u transformaciji lokalnih ekosustava. Merchant pojačava Worsterove koncepte ekologije (definirano kao uključivanje i ljudi i neljudskih stvorenja), proizvodnje (kao ekonomije osnovnih potreba i ekonomije, tržišno orijentirane), i ideologije (raširene kao pojedinačna ili grupna svijest i uz uključivanje svih osjetila) te uključuje i Crononov poziv na društvenu reprodukciju, priključujući reprodukciju i spol integralnim komponentama ekološke povijesti. Iz Crosbyjevog ekološkog imperijalizma ona definira kolonijalnu ekološku revoluciju kao *inkorporiranje europskog ekološkog kompleksa životnja, biljaka, patogena i ljudi*. Crosby-ja i Merchant, zajedno sa Worsterom, Cronon gleda kao nametanje i narativne putanje i ekoloških presudbi o povijesti okoliša.³⁵

Na drugoj strani je Jared Diamond u knjizi *Guns, Germs and Steel. The Fates of Human Societies* (Puške, mikroorganizmi i čelik. Sudbine ljudskih društava) pokušao odgovoriti na pitanja zašto je europska kultura postala tako produktivna i ekspanzivna, zašto se ljudska povijest razvijala različitim dinamikom na različitim kontinentima, kako to da je baš europska kultura postigla svjetsku domina-

³⁵ *Major Problems in American Environmental History.*

ciju itd. Diamond je odgovorio da je sedentarni, poljoprivredni način života stvorio u pojedinim klimatskim uvjetima na nekim prostori- ma gušće naseljene populacije. Te su poljoprivredne populacije prve stvorile višak hrane koji se mogao skladištiti i dijeliti pojedincima koji su vršili izvanagrarne djelatnosti. Višak hrane je omogućio nastan- nak razvijenije podjele rada pa je zbog toga bilo potrebno oblikovati društveni sustav koji će koordinirati ili sankcionirati raznolike oblike intereakcije. Poljoprivredne gušće naseljene populacije su (zajedno sa zalihama hrane) bile izložene virusima i bakterijama te su time stvo- rile otpornost na njih. U nekim sredinama, poput područja Plodnog polumjeseca ili Kine došlo je pojave pisma koje je bilo potrebno radi prenošenja informacija u društvima gustih aglomeracija s razvijenom podjelom rada. Pismo je omogućilo prijenos znanja koje nije ovisilo isključivo o kontigvitetu (dodiru) ili govoru. Penjanje stepenicama u razvoju omogućilo je porobljavanje drugih naroda, ali i prenošenje roba, informacija i mikroorganizama na druga područja. Istraživanja Jared Diamonda se, na kraju, može svesti na samo jednu rečenicu ko- jom otklanja bilo kakve rasističke pristupe razvoju čovječanstva: ko- jom je do različitosti stupnja razvijenosti raznih društava došlo zbog razlika u okolišima, a ne zbog bioloških razlika između ljudi. S pravom možemo reći da je to ujedno značajan doprinos na ukazivanju o značenju povijesti okoliša u suvremenom društvu.³⁶

Većina obavijesti o povijesti okoliša je, u dosadašnjem izlaga- nju bila usmjerena na istraživanja s engleskog govornog područja i prvenstveno angloameričkog pogleda. Zbog toga je nužno upozori- ti na drugačije pristupe, kao što je primjerice s njemačkog govornog područja. Odličan pregled tema i perspektiva povijesti okoliša (*Umweltgeschichte*) iz njemačkog kuta gledišta daje djelo više autora (Hansjörg Küster, Rolf Peter Sieferle, Christian Pfister, Franz-Josef Brüggemeier, Ulrike Gilhaus, Winfried Schenk, Albrecht Lehmann i Joachim Radkau) pod uredništvom Wolframa Siemanna i Nilsa Freytaga.³⁷ Od spomenutih autora izdvojio bih Hansjörga Küstera je uz ostale, dao i zanimljive monografske priloge povijesti šuma i sred- njoeuropskog pejzaža,³⁸ te Joachima Radkau koji je iscrpno analizirao odnos ljudi i prirode kroz povijest.³⁹ Ne treba zaboraviti ni posebno

³⁶ Diamond, *Guns, Germs and Steel*.

³⁷ *Umweltgeschichte. Themen und Perspektiven*.

³⁸ Küster, *Geschichte des Waldes*; isti, *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa*.

³⁹ Radkau, *Natur und Macht*; isti, *Mensch und Natur in der Geschichte*.

agilnu Verenu Winiwarter,⁴⁰ koja je zajedno s Martinom Knollom napisala odličan uvod u povijest okoliša.⁴¹

Ugrubo je moguće reći da ishodišta povijesti okoliša (*Umweltgeschichte*) s njemačkog govornog područja možemo podijeliti u četiri osnovne skupine: 1) iz prirodnoznanstveno (naturwissenschaftlich) orijentiranih specijalističkih povijesti (Fachgeschichte) – medicine, šumarstva, ekologije/biologije, agronomije, fizičke geografije, kemije, fizike i sl., a čiji su glavni predstavnici npr. Michael Stollberg, Helmut Jäger, Konrad Buchwald, Gottfried Zirnstein, Rolf-Peter Sieferle i drugi; 2) predstavnici povijesti tehnike (Technikgeschichte) – npr. Joachim Radkau, Arne Andersen, Günter Bayerl itd.; 3) predstavnici nove gospodarske i socijalne povijesti – npr. Werner Abelshausen, Ulrich Wengenroth, Ilja Mieck, Gerd Spelsberg, Engelbert Schramm, Franz-Josef Brüggemeier, Thomas Rommelspacher, Frank Uekötter i drugi; i 4) predstavnici socijalne i pravne povijesti kao što su npr. Michael Kloepfer, Klaus-Georg Wey i drugi.⁴²

S njemačkog govornog područja postoji nekoliko zapaženih rodova koji se bave poviješću klime – uz Christiana Pfistera valja upozoriti i na Rüdigera Glasera koji je nedavno napisao pregled povijesti klime u posljednjih 1000 godina na srednjoeuropskom prostoru.⁴³

Originalan je pristup povijesti europskog okoliša koji su osmislila dva frankofona švicarska povjesničara Robert Delort i François Walter. Važnost toga pristupa je u tome što ono, uz ostalo, dokazuje nerazdvojnost europskog identiteta od europskog ekosustava u planetarnom Zemljinom kontekstu. U knjizi o povijesti europskog okoliša oni se baziraju na tri stajališta: 1) povijest povijesti europskog okoliša; 2) prostoru u vremenu (promjene i promjenjivosti); i 3) antropizaciji prirode sa zaključkom u kojem iznose tezu o ugroženom planetu.⁴⁴

Što se tiče regionalnog pristupa vezanog uz prostor jugoistočne Europe izdvojio bih izazovnu knjigu američkog povjesničara srpskog podrijetla Trajana Stojanovića, koja je, uz ostalo, vezana i uz ekohistorijsku problematiku Balkana. Pri tome je za ovaj tekst važan prvi dio Stojanovićeve knjige koji dijelom govori i o balkanskom okolišu.⁴⁵

U hrvatskoj historiografiji je prvi termin *povijesna ekologija*

⁴⁰ *Bauern. Aufbruch in die Zukunft der Landwirtschaft, Umweltbewältigung. Die historische Perspektive; Bodenfruchtbarkeit und Schädlinge*; Winiwarter, *Was ist Umweltgeschichte?; Umweltgeschichte. Zum historischen Verhältnis; Historische Humanökologie.*

⁴¹ Knoll i Winiwarter, *Umweltgeschichte.*

⁴² Prema M. Schrulu. Usp. <http://www.umweltgeschichte.de/downloads/wiss/lvl/fo-lie1.pdf>.

⁴³ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas.*

⁴⁴ Delort i Walter, *Povijest europskog okoliša.*

⁴⁵ Stojanović, *Balkan Worlds.*

ili ekohistorija predložio Neven Budak još 1985. godine,⁴⁶ dok je do »uvođenja« ekohistorije došlo 2000. godine kada je u Zadru u organizaciji međunarodnog istraživačkog projekta Triplex Confinium održana prva ekohistorijska međunarodna konferencija u Republici Hrvatskoj,⁴⁷ u organizaciji međunarodnog istraživačkog projekta Triplex Confinium voditelja Drage Roksandića.⁴⁸ Isti je projekt 2003. u suradnji sa Povijesnim društvom Koprivnica organizirao i drugu međunarodnu konferenciju u Republici Hrvatskoj održanu u Koprivnici.⁴⁹ Ovim konferencijama su udareni temelji ekohistorijskim istraživanja na prostorima između Jadranskog mora i rijeke Drave.

Daljnji razvoj povijesti okoliša (ekohistorije) olakšan je njenim uvođenjem u nastavu na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od akademske godine 2003/04. kada je o povijesti europskog okoliša predavao Drago Roksandić, te je istovremeno sa svojim suradnicima Markom Šarićem i Hrvojem Petrićem priredio čitanku *Europske rijeke u ranome novom vijeku* koja je služila kao nastavno pomagalo za istoimeni seminar. Nakon toga je Hrvoje Petrić na istom Odsjeku održao dva ciklusa predavanja i seminara unutar izbornog kolegija na ekohistorijske teme (akademske godine 2004/05. i 2005/06.). Godine 2005. osnovano je Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, te je pokrenut znanstveni časopis *Ekonomska i ekohistorija* (urednici Mira Kolar-Dimitrijević i Hrvoje Petrić, predsjednik međunarodnog uredničkog vijeća Drago Roksandić).⁵⁰

No, u Hrvatskoj ima i originalnih pristupa koji ekohistoriji (povijesti okoliša) daju novu perspektivu. Jedan od njih je otvorio Drago Roksandić, koji uz ostalo, piše: *ekohistorija i ekologija teško da bi mogle patiti od bilo kakvog »trijumfalizma«*. Ekohistoričar će se prije osjećati kao istraživač u medicini nakon što otkrije uzročnike neke bolesti. Da bi bilo moguće ovladati bolešću nužna je usklađena djelatnost i istraživača i liječnika i javnih djelatnika, ali nerijetko i pacijenta i njihovih bližnjih, a katkad i svijetu.⁵¹

⁴⁶ Budak, Prostor između Splita i Trogira. N. Budak je, te 1985. godine, napisao gotovo proročanski da bi područje povijesne ekologije ili ekohistorije u *budućnosti, s obzirom na probleme s kojima se svakodnevno susrećemo, moglo postati područjem povijesnog istraživanja koje će privlačiti sve veći broj mladih istraživača.*

⁴⁷ Usp. *Triplex Confinium (1500–1800).*

⁴⁸ O projektu Triplex Confinium usp. <<http://www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex/homepage-getch.htm>>.

⁴⁹ Sažeci sa toga znanstvenog skupa su objavljeni na <http://www.podravina.net/index.php?option=com_weblinks&catid=18&Itemid=23>.

⁵⁰ *Ekonomska i ekohistorija*, <<http://www.meridijani.com/?meridijan=magazines&id=136>>.

⁵¹ Roksandić, Ekohistorija: nova historiografska disciplina ili nova historijska znanost?

Drago Roksandić je upozorio da Mirko Dražen Grmek smatra da medicina, u punom smislu te riječi nije ni znanost, ni umijeće, ni tehnika, nego složeno polje ljudske djelatnosti, u kojemu postoje različite znanosti (anatomija, fiziologija, patologija, farmakologija itd.), tehnike (primjerice, neke kirurške specijalnosti, radiologija i slična područja) pa i postupci koji dopuštaju ocjenjivanje nekih vidova kao umijeća ili čak umjetnosti.⁵²

S time je suglasan i Drago Roksandić koji ističe da su *po tome ekologija pa i ekohistorija vrlo slične medicini* tim više jer potonja pretpostavlja istraživanja koja, pored ostalog, sežu do ljudskih tehnika i praksi u okolišu. Prema Dragi Roksandiću, možda bi se moglo poći i od pretpostavke da je povijest okoliša (ekohistorija) barem u nekim svojim vidovima na granici eksperimentalne discipline. Prošlost, sadašnjost i budućnost ekohistoriji se nameću kao problem na različite načine nego u nekim drugim tradicionalnim historiografskim disciplinama. *Već zbog dvojne naravi predmetne određenosti ovih znanosti (društvo i priroda), pitanja aplikativnosti toliko se usložnjavaju da je nemoguće izbjeći pitanje svojevrstne »ekopolitologije« pa i ekopolitike. Međutim, kako nije riječ o pomalo egzotičnim disciplinama s marginalnim implikacijama u suvremenom smislu već o disciplinama koje istraživački zadiru u temeljna pitanja mogućnosti opstanka ljudske vrste u njenom povijesnom okolišu, ekohistorija danas dobiva težinu koja bi u doglednoj budućnosti mogla biti razmjenjeno neusporedivo veća od nego što je to danas slučaj s nacionalno konotiranim historiografskim disciplinama.*⁵³

Budućnost visokoškolske nastave, a time i daljnja nastavna te znanstvena emancipacija povijesti okoliša u Republici Hrvatskoj ne bi trebala biti dovedena u pitanje. U diplomskom studiju na Odsjeku za povijest zagrebačkog Filozofskog fakulteta u diplomskom studiju unutar modula Rani novi vijek u 1. semestru tj. od od akademske godine 2008./09. predviđen je predmet Ekohistorija.⁵⁴ Boris Olujić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu već nekoliko godina održava izbornu nastavu vezanu uz povijest okoliša, točnije uz povijest života u kršu, a po novom nastavnom programu (od 2005./06.) prediplomskog studija i dva jednosemestralna izborna kolegija pod nazivom Ekohistorijski aspekti naseljavanja krša u prapovijesti i antici.⁵⁵ U diplomskom studiju Geografskog odsjeka zagrebačkog

⁵² Grmek, *Život, bolesti i povijest*.

⁵³ Roksandić, Ekohistorija: nova historiografska disciplina ili nova historijska znanost?

⁵⁴ <http://www.ffzg.hr/pov/pov2/file.php?folder=2novi_prog&file=rani7>.

⁵⁵ <http://www.ffzg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=krsl_syllb>.

Prirodoslovno-matematičkog fakulteta predviđena je nastava iz predmeta Povijest okoliša koji bi trebala držati Borna Fürst-Bjeliš.⁵⁶

Umjesto zaključka moguće je napisati da područje proučavanja povijesti okoliša, uz ranije navedeno, uključuje i analizu podataka o plimi i oseki, vjetrovima, oceanskim strujama, položaju kontinenata u odnosu jedan na drugoga i geologiju, te uključuje povijest klime i vremenskih uvjeta, te načine raspostiranja bolesti. Povijest okoliša je također priča o ljudskoj eksploataciji prirode. To je priča o učincima poljodjelstva na tlo i okoliš, povijest šuma, učinaka lova i ispaše goveda, ali također i ekološki učinci rudarstva, transporta, urbanizacije i industrijalizacije. Konačno, ali ne manje važno, povijest okoliša predstavlja demaskiranje mitova i iskrivljenih percepcija o prošlosti. Mitovi i krive percepcije nisu bazirane na povijesnim činjenicama i mogu imati veliki utjecaj, čak i u političkim, vodećim znanstvenim i drugim društveno utjecajnim krugovima. Stoga je važan zadatak povijesti okoliša ispravljanje pogrešnih shvaćanja prošlosti. To može pomoći i doprinijeti ne samo da se razumiju naši sadašnji problemi nego i da se donesu pravilne odluke u budućnosti.⁵⁷

Literatura

- Ambrozija*. Grad Zagreb: Gradski ured za zdravstvo, rad i socijalnu skrb, 2005.
- Bauern. Aufbruch in die Zukunft der Landwirtschaft* (Hrsg. Karl Brunner u. Verena Winiwarter). Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1992.
- Bodenfruchtbarkeit und Schädlinge im Kontext von Agrargesellschaften* (Hrsg. Verena Winiwarter). Schriftenreihe Soziale Ökologie, Bd. 51. Wien: IFF, 1998.
- Bolletino di storia e ambiente*, <<http://vlib.iue.it/history/topical/environmental.html>>, (29. svibanj 2007).
- Braudel, Fernand: *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, knj. 1–2. Zagreb: Antibarbarus, 1997.–1998.
- Budak, Neven: *Prostor između Splita i Trogira*. Kulturnohistorijska studija, Trogir, 1984 (prikaz knjige I. Babić). *Historijski zbornik*, 38, 1985, str. 297.

⁵⁶ <http://www.geog.pmf.hr/bologna/fizicka_geografija_geoekologija/Povijest%20okolisa.htm> i <http://www.geog.pmf.hr/bologna/studij_geografije/Historijska%20geografija.htm>.

⁵⁷ Oosthoek, What is Environmental History?

- Carson, Rachel: *The Silent Spring*. Washington: Penguin Classic, 2000.
- Cronon, William: *Changes in the Land: Indians, Colonists and the Ecology of New England*. New York: Hill and Wang, 1983.
- Crosby, Alfred W.: *Ecological Imperialism: The Biological Expansions of Europe 900–1900*. New York: Cambridge University Press, 1986. (Slovenski prijevod: *Ekološki imperijalizem. Evropska biološka ekspanzija 900–1900*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2006.)
- Crosby, Alfred W.: The Past and Present of Environmental History. *The American Historical Review*, Vol. 100, 1995, No. 4, str. 1177–1189.
- Delort, Robert i Walter, François: *Povijest europskog okoliša*. Zagreb: Brabat: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2002.
- Diamond, Jared: *Guns, Germs and Steel. The Fates of Human Societies*. New York: W. W. Norton & Company, 1997.
- Ecohistory: New Theories and Approaches*. 20th International Congress of Historical Sciences, 3–9 July 2005, Sydney, Australia. <<http://www.incompass.com.au/cish/program.asp?lang=EN&sub=0130>>, (25. veljača 2007).
- Ekohistorija. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3. Zagreb, 2001, str. 378.
- Ekonomska i ekohistorija* (ur. Mira Kolar-Dimitrijević i Hrvoje Petrić). <<http://www.meridijani.com/?meridijan=magazines&id=136>>, (26. srpanj 2007).
- Environmental History*. <<http://www.historycooperative.org/journals/eh/12.2/nash.html>>, (26. srpanj 2007).
- Glaser, Rüdiger: *Klimageschichte Mitteleuropas*. Darmstadt: Primus, 2001.
- Goff, Jacques Le: Predgovor. *Povijest europskog okoliša* (Robert Delort i François Walter). Zagreb: Brabat: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2002.
- Grmek, Mirko Dražen: *Život, bolesti i povijest. Teze i razmišljanja*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2000.
- Historische Humanökologie: Interdisziplinäre Zugänge zu Menschen und ihrer Umwelt* (Hrsg. Harald Wilfing u. Verena Winiwarter). Wien: Facultas, 2002.
- <<http://eseh.org/>>, (29. svibanj 2007).
- <<http://eseh.org/resources/bibliography/>>, (29. svibanj 2007).
- <<http://eseh.org/resources/links>>, (29. svibanj 2007).
- <<http://www.aseh.net/>>, (29. svibanj 2007).
- <http://www.ffzg.hr/pov/pov2/file.php?folder=2novi_prog&file=rani7>, (16. kolovoz 2007).

- ⟨http://www.ffzg.hr/pov/pov2/file.php?folder=8syllab&file=krs1_syll⟩, (16. kolovoz 2007).
- ⟨<http://www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex/homepagetch.htm>⟩, (26. veljača 2007).
- ⟨http://www.geog.pmf.hr/bologna/fizicka_geografija_geoekologija/Povijest%20okolisa.htm⟩, (16. kolovoz 2007).
- ⟨http://www.geog.pmf.hr/bologna/studij_geografije/Historijska%20geografija.htm⟩, (16. kolovoz 2007).
- ⟨<http://www.h-net.org/~environ/resources.html>⟩, (29. svibanj 2007).
- ⟨http://www.podravina.net/index.php?option=com_weblinks-&catid=18&Itemid=23⟩, (28. svibanj 2007).
- ⟨<http://www.umweltgeschichte.de/downloads/wiss/lv1/foлие1.pdf>⟩, (16. kolovoz 2007).
- Johnson, T. P.: *Environmental History. New Dictionary of History of Ideas* (ed. Maryanne Cline Horowitz), Vol. 2 (Communication of Ideas–Futurology). Detroit - New York - San Francisco etc., Thomson Gale, 2005.
- Klaudyan. *Czech Internet Journal for Historical Geography and Environmental History*. ⟨<http://klaudyen.psmart.cz/clanek.php?id=32>⟩, (29. svibanj 2007).
- Knoll, Martin und Winiwarter, Verena: *Umweltgeschichte. Eine Einführung*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2007.
- Krech, Shepard, McNeill, John and Merchant, Carolyn: *Encyclopedia of World Environmental History*, vol. 1–3. London: Routledge, 2003.
- Küster, Hansjörg: *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa*. München: Beck, 1999.
- Küster, Hansjörg: *Geschichte des Waldes*. München: Beck, 1998.
- Major Problems in American Environmental History* (ed. Carolyn Merchant). ⟨<http://www.cnr.berkeley.edu/departments/espm/env-hist/studyguide/chapl.htm>⟩, (25. veljača 2007).
- Markus, Tomislav: Tumačenje (post)historije i ekološka kriza. *Časopis za suvremenu povijest*, god. 37, 2005, br. 1, str. 23.
- McNeill, John R.: Observations on the Nature and Culture of Environmental History. *History and Theory*, 2003, No. 42, str. 5–43.
- Merchant, Carolyn: *The Columbia Guide to American Environmental History*. New York: Columbia University Press, 2002.
- Merchant, Carolyn: *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. New York: Harper & Row, 1980.
- Merchant, Carolyn: *Ecological Revolutions: Nature, Gender and Science in New England*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1989.

- Merchant, Carolyn: *Radical Ecology: The Search for a Livable World*. New York: Routledge, 1992.
- Nash, Roderick: Environmental History. *The State of American History* (ed. Herbert J. Bass). Chicago: Quadrangle Books, 1970, str. 249–260.
- Nash, Roderick: Environmental History. *Pacific Historical Review*, Vol. 41, 1972, str. 271–372.
- Nash, Roderick: *Wilderness and the American Mind*. New Haven: Yale University Press, 1982.
- O'Connor, James: What is Environmental History? Why Environmental History? *Capitalism Nature Socialism*, Vol. 8, 1997, No. 2, str. 3–29.
- Oosthoek, K. Jan W.: What is Environmental History? (http://www.eh-resources.org/environmental_history.html), (11. veljača 2007).
- Radkau, Joachim: *Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt*. München: Beck, 2000.
- Radkau, Joachim: *Mensch und Natur in der Geschichte*. Quellen zur Geschichte und Politik. Leipzig: Tempora, 2002.
- Roksandić, Drago: Predgovor. *Povijest europskog okoliša* (Delort, R. in Walter, F.). Zagreb: Brabat: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2002.
- Roksandić, Drago: Ekohistorija: nova historiografska disciplina ili nova historijska znanost? Pogovor. *Povijest europskog okoliša* (Robert Delort i François Walter). Zagreb: Brabat: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2002, str. 263–274.
- Stewart, Mart A.: Environmental History: Profile of a Developing Field. *The History Teacher*, Vol. 31, 1998, No. 3, str. 351–368.
- Stojanović, Trajan: *Balkan Worlds. The First and Last Europe*. New York – London: M. E. Sharpe Inc., 1994. (Prijevod na srpski: *Balkanski svetovi. Prva i posljednja Evropa*. Beograd: Equilibrium (Biblioteka Dimenzije istorije, knj. 2), 1997.)
- Triplex Confinium (1500–1800): Ekohistorija, Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. godine u Zadru* (ur. Drago Roksandić, Ivan Mimica, Nataša Štefanec i Vinka Glunčić-Bužančić). Split–Zagreb: Brabat, 2003.
- Umweltbewältigung. Die historische Perspektive* (Hrsg. Gerhard Jaritz u. Verena Winiwarter). Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 1994.
- Umweltgeschichte. Themen und Perspektiven* (Hrsg. Nils Freytag u. Wolfram Siemann). München: Beck, 2003.
- Umweltgeschichte. Zum historischen Verhältnis von Gesellschaft und Natur* (Hrsg. Ernst Bruckmüller u. Verena Winiwarter).

- Schriftenreihe des Institutes für Österreichkunde, Bd. 63. Wien: öbvht, 2000.
- Vidal de La Blache, Paul: *Principles of Human Geography*. London: Constable Publisher, 1965.
- White, Richard: Historiographical Essay American Environmental History: The Development of a New Historical Field. *Pacific Historical Review*, Vol. 54, 1985, str. 297–335.
- Winiwarter, Verena: Approaches to Environmental History: A Field Guide to Its Concepts. *People and Nature in Historical Perspective*. Budapest: CEU, 2003, str. 3–22.
- Winiwarter, Verena: Umweltgeschichte: Über die Wechselwirkungen zwischen Natur und Kultur. *Klaudyan. Czech Internet Journal for Historical Geography and Environmental History*. <http://klaudyan.psomart.cz/clanek.php?id=32>, (29. svibanj 2007).
- Winiwarter, Verena: *Was ist Umweltgeschichte?* Schriftenreihe Soziale Ökologie, Bd. 54. Wien: IFF, 1998.
- Worster, Donald: Appendix: Doing Environmental History. *The Ends of the Earth. Perspectives on Modern Environmental History* (ed. D. Worster). Cambridge – New York etc.: Cambridge University Press, 1998, str. 289–323.
- Worster, Donald: *Dust Bowl: The Southern Plains in the 1930s*. New York: Oxford University Press, 1979.
- Worster, Donald: *Rivers of Empire: Water, Aridity, and the Growth of the American West*. New York: Oxford University Press, 1985.

What is environmental history?

Summary

Environmental history in the modern world was under the influence of Environmental Movement, which emerged in early 1960s. Environmental history was gradually established as a science in 1960s and 1970s, and it kept growing fast until the present day. In the past few decades, research and articles and papers have been multiplying so fast, that it has grown almost out of proportion. Environmental history emerged as a direct consequence of growing awareness on world's overall environmental issues and problems. We can distinguish between two main sources of 19th century environmental history: ecology and geography (particularly human geography), with further influence of archeology and anthropology and their approach to environmental history. Most common and simplified definition would be this:

environmental history studies interaction between humans and their environmental in the past. In order to research interactions between humans and non-human environment, we should try to comprehend the ways their interaction works. Environmental history societies play important role in bringing all environmental historians together in their own network. The most prominent ones are American Society for Environmental History, established in 1976; European Society for Environmental History, established in 1999. In Croatia, environmental history first emerged at the end of 20th century, when in Zadar an international team of researchers, running a project Triplex Confinium, held the very first international conference of environmental history (project leader was Prof. Drago Roksandić); in 2003, the same project, in close collaboration with Historical Society Koprivnica, held in Koprivnica the second international conference. According to Drago Roksandić, we could assume that environmental history is, at least in certain aspects, a borderline experimental discipline. The past, present and future are thrust upon environmental history as a problem in ways different from traditional historiography disciplines. Further development of environmental history will be easier, now that it has become an official study at History department of Zagreb University school of liberal arts, since the academic year 2003/04. After that, in 2005, the society for Croatian economic history and environmental history was established; since 2005, they publish a scientific magazine *Economics and environmental history* (*Ekonomska i ekohistorija*).

Še nekaj o Gladičevem galiciniju

ANNAMARIA LESIGANG-BRUCKMÜLLER*

IZVLEČEK

V 17. stoletju je izraz *gallicinium*, ki je bil skozi stoletja močno teološko konotiran, postal priljubljen naslov za francoske pamflete (*gallus* pomeni tako petelin kot tudi Francoz). Sprva so ga uporabljali sami Francozi kot budilni krik, v drugi polovici stoletja pa je postal izraz za protifrancoske pesnitve in pamflete.

KLJUČNE BESEDE

Gallicinium (galicinij), Gladič, francoski in protifrancoski pamfleti, Gallus praedator, Academia Operosorum

ABSTRACT

The term *gallicinium* – “cock’s song” had a strong theological connotation throughout the centuries. In the 17th century it was also used as a title for French political pamphlets, *gallus* meaning “cock” as well as “Frenchman”. The French themselves used the term in the first half of the century, whereas it was only in the last third of the century that anti-French pamphlets were entitled *Gallicinium*.

KEY WORDS

Gallicinium, French and anti-French pamphlets, Academia Operosorum, Gesenius, Gallus praedator

Uvod

Pri raziskavah o panegiričnih pesnitvah (tj. slavospevih), namenjenih Habsburžanom, se je v Semeniški knjižnici v Ljubljani našla latinska pesem v elegičnih distihih z naslovom *Gallus praedator impinguatus ab aquila victrice deplumatus* (*O petelinu, našrtem roparju, ki ga zmagoviti orel oskubi*) iz leta 1689. Že sam naslov je obetal malo več duhovitosti kot običajni slavospevi in epitafi habsburškim cesar-

* Mag. Annamaria Lesigang-Bruckmüller, Zunanja sodelavka Inštituta za klasično filologijo na Dunajski univerzi, Geigergasse 11/5, 1050 Wien
annamaria@lesigang.at

jem, nadvojvodinjam in nadvojvodam. Najdena pesnitev neznanega avtorja se nahaja v zbirki mešanih spisov Janeza Gregorja Dolničarja, *Miscellanea Thalbergica*, v Semeniški knjižnici v Ljubljani. Gre za dvogovor med petelinom (*gallus*, istočasno tudi Francoz) in orlom (simbol za cesarstvo), ki se v distihih bojujeta za prevlado. Najdba je spodbudila vprašanje, ali obstajajo stične točke med tem besedilom in nekoliko bolj znanim galicinijem kanonika Jurija Andreja Gladiča, ki je bil tako kot Dolničar član ljubljanske Akademije operozov in je po smrti J. K. Prešerna postal tudi njen drugi predsednik.¹ Gladičevemu galiciniju, ki je izšel leto dni pred omenjenim besedilom neznano kje, je prof. Kajetan Gantar v zborniku ob 300-letnici ustanovitve Akademije operozov posvetil kar tri strani.² Gre za razmeroma dolg kolometrični pamflet, v katerem avtor z nenavadnim srdom in sovraštvom zavrača vse, kar je francosko. Toda o tem pozneje.

Izraz *gallcinium* (»petelinje petje«) je bil skozi stoletja močno teološko konotiran, nanašal se je v prvi vrsti na Petrovo trikratno zatajitev Jezusa, po kateri je petelin zapel. Himna cerkvenega očeta Ambroža z naslovom *Aeterne rerum conditor* (4. stol. / začetek 5. stol.) prikazuje globlji pomen petelinjega petja – s prepevanjem himne naj bi se zapolnil čas med petelinjim petjem in vzhajanjem sonca, torej v prenesenem smislu med krstom in vstopom v božje kraljestvo. Pod Ambroževim vplivom je tudi krščanski pesnik Prudencij, ki je živel v približno istem času, napisal pesem *Ad Galli cantum* (*Ob petelinjem petju*; iz njegove zbirke *Cathemerinon*, števil. 1). Za 17. stoletje je v VD17 (to je seznam nemških tiskov iz 17. stol. na internetu³) izpričanih kar nekaj del z naslovom *Gallcinium*, od katerih ne omenjam npr. medicinskih del nekega Eberharda Gockela ali izrecno teoloških del. Omejimo se na tista dela, pri katerih se naslov nanaša na dvojni pomen te besede, saj *gallus* ne pomeni le petelin, temveč tudi Galec oz. Francoz.

Galiciniji, ki so bili napisani v Franciji

Francozi sami so izraz galicinij na začetku 17. stoletja že uporabljali za politične spise oziroma v političnem smislu. Tako je bil leta 1610, ob umoru kralja Henrika IV., tiskan *Gallcinium Gallici parricidii*, pesem, ki obsega sedem elegičnih distihov. V izredno poptrem

¹ Glej *Academia Operosorum*. Glede literature glej tudi Lavrič, Ljubljanska stolnica.

² Gantar, Operozi in latinska verzifikacija, str. 97–100.

³ <<http://www.vd17.de>>.

tonu obžaluje, da je bil kralj premagan z zvijačo. Petkrat se ponovi pentameter, ki vsebuje tudi kronogram: *trIstIa sangVIneo LILIa rore MaDent* – *krvava rosa leži na žalostnih lilijah*. Lilije seveda simbolizirajo francosko monarhijo. V smislu te cvetlične simbolike se avtor v maju, mesecu cvetja, v katerem je bil kralj umorjen, usmerja k rožam; z umorom kralja je pomladi nenadoma konec. Zadnji verz se glasi:

*At tibi nec violae, nec crescent, Galle, coronae,
Si caput ante oculos sic periisse sinas.*

[*Tebi, Francoz, ne bodo cvetele vijolice in kronice,
če boš dopustil, da bo tvoj poglavar pred tvojimi očmi tako poginil.*]

Kratka pesem je namenjena Francozom in jih poziva, naj se prebudijo iz svojega sna in zaščitijo svojega kralja – je torej budilni krik petelina, namenjen Francozom.

Tudi naslov naslednjega galicinija, ki je bil tiskan leta 1626 v Parizu, je bil izbran z namenom, naj se Francoz prebudi in pohiti kralju na pomoč: *Gallicinium in aliquot falsas damnatasque Antonii Sanctarelli assertiones (Petje petelina proti nekaterim napačnim trditvam Antonia Santarellija)*. V tem 135 strani obsegajočem spisu francoski kapucin Raoul Boutrays zavrača nauke italijanskega jezuita Antonia Santarellija (1599–1649), po katerih naj bi imel papež pod določenimi pogoji pravico odstaviti vladarje. Santarellijevo glavno delo je bilo leta 1626 po sklepu francoskega parlamenta celo javno zažgano, zato lahko rečemo, da je Boutraysov spis pomembno prispeval k teološki in tudi politični diskusiji. Delo je bilo seveda napisano *pro rege Christianissimo*, za najbolj krščanskega kralja, Ludvika XIII. Čeprav traktat obravnava bolj teološka vprašanja in ima z našo temo malo manj opravka, je za nas še vendarle zanimiv predgovor, v katerem avtor na dolgo in široko razlaga, zakaj se je odločil dati spisu naslov *Gallicinium*. Če povzamemo na kratko, v francoskem predgovoru piše kralju, da je prekrasna Tesalija sicer polna kač in drugih kuščarjev, prav tako pa tudi velike množice ptic, ki jih žrejo; in tako kot te ptice, se tudi on trudi, da bi očistil Francijo hudobnih dvonogih kač, ki skušajo očrniti belo barvo francoske lilije; cela Francija bi morala biti polna takšnih pogumnih petelinov, kot je on, petelinov, ki so soncu ljubi, prinašajo dan, strašijo leve, žrejo kače, so pogumni itn. *Et d'autant que je tiens et du soleil, et de l'humeur de cet oyseau, j'ai donné cette inscription à cet opuscule royal.* – In zato, ker imam jaz sonce in humor tega ptiča, sem temu kratkemu kraljevemu delu dal takšen naslov (se pravi, galicinij). Osnovo za ta predgovor je dal francoski humanist Ravisius Textor (1480–1524), ki je v svojem delu

Epitheta petelinu in njegovim vzdevkom posvetil cel odstavek, kate-rega Boutrays po uvodni besedi tudi navaja. – Delo je torej galicinij v smislu bojevitega petelina, ki svoji domovini in svojemu kralju pogumno pomaga v boju proti tujim sovražnikom.

Naslednja pesnitev z naslovom *Gallicinium* je iz obdobja fronde (1648–53), ko so se francoski plemiči uprli kardinalu Mazarinu, njegovi politiki in njegovemu vplivu. Iz te dobe je ohranjenih mnogo pamfletov proti Mazarinu, tako imenovanih mazarinad (francoski znanstvenik C. Moreau, ki jih je v letih 1850–53 izdal, jih je naštel več kot 4000).⁴ Preseneča, da so bile med tem visokim številom le tri ali štiri mazarinade napisane v latinščini, tako tudi naš *Gallicinium nuper auditum Franciam expilante Mazarino* (*Pred kratkim slišano petelinje petje, da Mazarin ropa Francijo*) iz leta 1649, ko je moral enajstletni kraljevič s svojo materjo bežati iz Pariza. Avtor spodbuja plemiče k uporni, ker Mazarin zapravlja celotno francosko premoženje. Z naslovom galicinij se pamflet spremeni v budilni krik: *surgite, principes regii – zbudite se, plemiči –, en gallus claruit – petelin je glasno zapel kot gosi ob zavzetju Rima. – Vigilare, Franci, togati, armati nobiles, ignobiles – bedite, Francozi, oboroženi, plemiči in neplemiči, in za mladega kralja in njegovo mater osvobodite kraljestvo.*

Galiciniji, ki so bili pisani proti Francozom

Mazarinada je bila zelo razširjena in se še danes nahaja v številnih evropskih knjižnicah, tako kot naslednji pamflet iz leta 1672; oboje hranijo med drugim tudi v Narodni knjižnici na Dunaju. Pamflet iz leta 1672 je nastal v Nemčiji ob začetku nizozemske vojne (1672–74). Avtor je pastor Friderik Gesenius, ki si je nadel izmišljeno ime *Germanus vigil* (*Nemec čuvaj*) in navedel, da je spis izšel v izmišljenem mestu *Germanopolis* pri namišljenem založniku *Eleutherius Gallomismus* (*Francozom sovražni svobodoljub*). Zanimivo je, da tudi tukaj zasledimo izraz *gallicinium*, vendar v smislu sovražnega divjega petelinjega kikirikanja, ob katerem naj se Nemci čim prej zbudijo. Takole se glasi naslov: *Germani vigilis ad secure soporatos Germanos classicum, ut ad ferale Gallicinium hostis Galli evigilent* (*Bojni krik Nemca, čuvaja, brezbržno spečim Nemcem, naj se ob divjem kikirikanju (ferale gallicinium) Francoza, sovražnika, zbudijo*). Osrednji izraz naslova je torej pojem *classicum*, kar pomeni »bojni krik«. Ali je bilo Geseniju znano, da so Francozi sami uporabljali besedo *gallicini-*

⁴ Moreau, *Bibliographie des Mazarinades*. O navedenem pamfletu glej 2. zvezek (G–Q), št. 1464.

um za svoje politične pamflete, ali pa se je tega izraza za svoj naslov domislil sam, ni jasno.

Pamflet obsega 14 strani in je poln sovraštva proti vsemu, kar je francosko. Če uporabim Gantarjeve besede – *toliko smrdljive gnojnice ni zlepa noben avtor izlil na Francoze in vse, kar je francoskega*.⁵ Predvsem pa Nemce same obtoži, da so se iz same skoposti in pohlepa pomehkužili, pofrancozili in opustili stare nemške vrednote. Začne se takole: *Germanus ad Germanos. Ad arma, ad arma, populares! Hostis vester ante portas est. Vicini paries ardere incipit, vestra res agitur, horrisona Bellonae turba clangore terrifico communis patriae jam quassat latera. (Nemec svojim (so)Nemcem. K orožju, narod! Vaš sovražnik je pred vrati! Sosedov zid začenja goreti, za vas gre, grozljiva vojna truma s strašnim ropotom že trka na meje skupne domovine.)* – Kdor pozna Gladičev galicinij, mu tudi te besede niso neznanne. S skoraj istimi besedami se začenja tudi galicinij Jurija Andreja Gladiča. Očitno je Gesenijev strupeni pamflet Gladiča tako ganil, da je gradivo prevzel in iz bojnega krika (*classicum*) nemškega pastorja naredil svoj *Galicinium*. Gantar je imel torej prav, ko je bil nekako presenečen, da je pesnik, katerega verzifikacija je ponavadi zelo učena in *patetično do skrajnosti nabrekla*,⁶ v primeru galicinija očitno preskočil ozke meje učenosti in izraža svoje čisto osebno sovraštvo in prizadetost – galicinij namreč nikakor ni bil njegovo osebno delo, temveč ga je v bistvu prepisal in seveda malce spremenil, to pa spet odgovarja eni od značilnosti Gladičeve verzifikacije, da se *za vsakim od njegovih verzov skrivajo aluzije na znane in neznane pisce, da vsepovsod odkrivamo sledove njegove izredne načitanosti*.⁷ Sicer pa je bilo v tem času tako prepisovanje bolj pogosto, zlasti pri pamfletih.

Žal kraj tiskanja Gladičevega galicinija ni znan, v istem letu je izdajal tako na Dunaju (*Culmen gloriæ Austriacæ felicitatis proprium*) kot v Ljubljani pri Jožefu Tadeju Mayrju (*Belgradi moenia invicta Austriæ virtus subegit et evertit*).⁸ Je pa zelo verjetno, da je Mayr tako kot *Belgradi moenia* natisnil tudi galicinij; prvič, ker ga na Dunaju nobena knjižnica ne hrani (medtem ko se *Culmen gloriæ Austriacæ* nahaja v Univerzitetni knjižnici na Dunaju); drugič pa tipografska primerjava kaže, da se dve veliki začetnici N z nenavadno podaljšano prečno črto na obeh naslovnih straneh ujemata, tako da je mogoče, da izhajata iz iste tiskarne.

Prav tako je težko ugotoviti, kje se je Gladič seznanil z nemškim

⁵ Gantar, *Operozi in latinska verzifikacija*, str. 98.

⁶ Gantar, *Operozi in latinska verzifikacija*, str. 96.

⁷ Gantar, *Operozi in latinska verzifikacija*, str. 96.

⁸ Simoniti, *Sloveniae Scriptorum Latini*, str. 51–52.

pamfletom. Najverjetneje na Dunaju. Ali pa vendarle obstaja možnost, da je Gesenijev *classicum* spoznal v Ljubljani? Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK) v Ljubljani hrani vrsto Gesenijevih del, vendar imenovanega ni med njimi. Dragoceni vir pri iskanju odgovora na vprašanje, katere knjige so bile v tisti dobi znane na Kranjskem, je Mayrjev knjigotrški katalog iz leta 1678, v katerem je Mayr predstavil okoli 2500 različnih del, ki jih je ponujal Ljubljančanom in Kranjcem v prodajo.⁹ Gesenijev pamflet je izšel šest let pred tem. Toda katalog navaja le eno izmed številnih Gesenijevih del, okrajšano z *Germani Polygamia* – to bi morala biti *Christiani Vigili Germani ad sincerum Warenbergium Suecum Epistola seu Dissertatio super Polygamia simultanea*. Germanopoli 1673. Je isti zvezek morda vseboval tudi *classicum* iz leta 1672? Vsaj fiktivni kraj tiskanja in psevdonim se pri obeh delih ujemata. Čeprav torej Mayr izrecno ne navaja Gesenijevega protifrancoskega pamfleta, je ljubljanskim bralcem vendar ponudil možnost, da bi se seznanili s tem avtorjem.

Primerjava med Gesenijevim pamfletom *Classicum* in Gladičevim galicinijem

Kako je torej Gladič spremenil svojo predlogo? Kot smo že omenili, je spremenil naslov in iz bojnega krika (*classicum*) naredil *Gallicinium improbum improbatum sive Germanus ad Germanos in praesentem Gallorum proterviam aususque temerarios sincere justum suum exponit dolorem* (Zavračanje nesramnega petelinjega petja ali Nemec ob trenutnih francoskih nesramnostih in poskusih svojim (so) Nemcem kaže svojo pravično bolečino). S tem prevzame Gesenijev prvi verz *Germanus ad Germanos* v naslov. Pamfletu je na čelo postavil desetvrstični uvodni epigram. Navajajoč znano vest, da petelini zmorejo pregnati celo leva, kralja živali, ga svari, da orla, kralja ptic, ne bo mogel premagati; naj se pazi, da ga orel ne oskubi in iz njega ne naredi človeka v Platonovem smislu, to je oskubljeno kuro (o tem kasneje).

Pamflet sam je na prvi pogled le prepisal, tu in tam je izpustil ali dodal kak verz. Že sam začetek je značilen za njegov predelave (prevajala bom le Gesenijev navedek, Gladičeve spremembe bodo razvidne iz komentarja):

⁹ Gl. *Catalogus librorum*.

Gesenius

Germanus ad Germanos

Ad arma, ad Arma!

Populares!

Hostis vester ante portas est.

Vicini paries ardere incipit, vestra res agitur.

Horrisona Bellonae turba

Clangore terrifico

Communis Patria[e] jam quassat latera.

Arrigite aures!

Gallus cantilat venenato gutture.

Aperite oculos!

Gallus superbe cristam erigit,

Alas vibrat, caudam expendit, calcaria acuit. [...]

Gladič

Ad arma ad arma

Populares

Hostis vester ante portas est,

Vicini paries ardere incipit, vestra res agitur.

Horri-sona Bellonae tuba clangore terrifico

Communis Patriae jam quassat latera,

Festinate: -- Patriae auxilium negat.

Qui lentus adfert.

Erigite aures.

Gallus superbe cristam erigit

Alas vibrat, caudam expandit, calcaria acuit. [...]

[*Nemec svojim (so)Nemcem. K orožju, narod! Vaš sovražnik je pred vrati. Sosedov zid začenja goreti, za vas gre, grozljiva vojna truma s strašnim hrupom že trka na meje skupne domovine. Napnite ušesa! Petelin poje s strupenim žrelom. Odprite oči! Petelin nečimrno moli v zrak svoj greben, fiftota in se šopiri, ostri svoje ostroge.*]

Že na začetku postane jasno, da Gladič svojo predlogo nekoliko omili; iz strašne trume vojne boginje Bellone z grozljivim hrupom nastane strašna tuba z grozljivim zvokom. Namesto petelina, ki poje s strupenim žrelom, postavi ugotovitev, da tisti, ki domovini prepočasi pomaga, pravzaprav ne pomaga – v primeri s strupenim petelinom je to precej nespektakularna izjava.

Očitno je bil Gladič tudi bolj vpljuden in bolj ponižen, kot se je

tudi spodobilo za gospoda njegovega stanu. Te zadržanosti njegov predhodnik ni poznal:

Gesenius

Quis veternus vestra occupat pectora?

Quaenam Erynnis vestra enervat consilia

Quodnam glaucoma vestra obnubilat lumina?

Num vesana invidia?

Vel pernicioosa discordia?

Aut terror aliquis panicus?

An vero auri sacra fames vos reddidit profanos?

Forsan rem acu tetigi!

Germania enim jam in saeculo vivit aureo.

Gladič

Quis veternus vestra occupat pectora

Quaenam Erinys vestra enervat Consilia?

Num vesana invidia?

Vel pernicioosa discordia

Aut terror aliquis panicus

Aut vero auri sacra fames vos reddit profanos,

Forsa[n] rem acu tetigi,

(Sed date veniam ingenuitati meae)

Germania enim jam in saeculo vivit aureo.

[*Kakšna letargija je popadla vaša srca? Katera Erinija vam zakriva um? Kakšen glavkom vam slepi pogled? Ali ste nevoščljivi? Sprti? Panični? Ali ste samo pohlepni po denarju? Mogoče sem zadel v črno! Saj Nemčija že živi v zlati dobi!*]

Po vprašanjih, kakšna letargija je popadla Nemce, katera erinija jim zakriva um in kakšen glavkom jim slepi pogled, skuša nemški pastor najti odgovore za lagodnost Nemcev: Ali so sprti? Ali samo pohlepni? Gladič izpusti vprašanje o glavkomu; po ugotovitvi, da je zadel v črno, se opraviči za svojo odkritosrčnost – tega nemški pridigar v svoji sveti jezi nikdar ne bi storil.

Iz naslednjega navedka je razvidno, da je Gladič skušal malce popraviti repetitivni stil, ki očitno izvira iz pastorjevega pridigarskega poklica, in pa tudi spremeniti besede, ki so zvenele pretirano.

Gesenius

*Ludibrio sumus externis omnibus;
Et tamen antiquatis istis novitatum modulis
Renovatisque istis modulorum antiquitatibus,
Quibus nos versuta divexat spoliaturque Gallia,
Mo[r]ionum instar magis magisque delectamur
Nobisque miro modo placemus stupidi.*

Gladič

*Ludibrio sumus exteris nationibus
Et tamen antiquatis istis novitatum modulis
Renovatisque modulorum antiquitatibus
Quibus nos versuta divexat spoliaturque Gallia,
Mo[r]ionum instar magis magisque delectamur
Nobisque miro modo placemus incauti.*

[Vsi tujci se nam smejiijo; in vseeno se kot norci vedno bolj veselimo tiste zastarele mere novic, in tistih obnovljenih zgodb, s katerimi nas muči in ropa ta prebrisana Francija, in, neumno, smo na čuden način sami sebi všeč.]

Iz vsi tujci se nam smejiijo naredi Gladič tuji narodi se nam smejiijo, in neumno smo na čuden način sami sebi všeč spremeni v neprevidno (incauti) smo na čuden način sami sebi všeč – lahko rečemo, da piše v malo manj vnetem, nekoliko bolj stvarnem tonu. Besedo *istis* uporablja le enkrat, medtem ko jo pastor ponovi.

Kar Gladiču zveni preveč grobo, izpusti:

Gesenius

*[Germania] hodie
Brabeuterium est rarissimorum capitum,
Vertumnorum et nugatorum theatrum,
Exploratorum et subsannatorum receptaculum,
Cucurbitatorum et sanguisugarum spelunca.*

Gladič

*Hodie, Brabeuterium est vanissimorum capitum,
vertumnorum et nugatorum theatrum,
exploratorum et subsannatorum receptaculum.*

[Danes je Nemčija igrišče zelo redkih mož, gledališče igralcev, sprejemnica izvidnikov in spačkov, jama za neumneže in krvosese.]

Iz redkih mož Gladič naredi najbolj ošabne; da je Nemčija postala jama *cucurbitatorjev*, se pravi neumnežev in krvosesov, Gladič raje izpusti. Prav tako nekoliko dalje izpusti Gesenijev *bardi, grobiani, rustici* (bardi, grobijani in kmetavzi) in dva verza nižje *semibarbari* (na pol barbari).

Nekoliko dalje Gladič še večkrat zamenja Gesenijevo besedo *stultitia, stulti* ipd. (neumnost, neumni) z drugimi besedami: Iz *Hodie crescens Gallorum malitia crescentem parit Germanorum stultitiam* naredi *danes povzročča Francozov čedalje večja zloba pri Nemcih čedalje večjo neresnost (levitatem)* namesto *neumnost (stultitiam)*. Iz stavka *danes se Nemci veselijo biti najbolj opičji med opicami, igralci neumni, posmeh vseh igralcev* izpusti besedno zvezo *igralci neumni*. Iz Gesenijevega *stultitia aere nostro ditescendi* (neumnost, da bi z našim denarjem obogateli) naredi *studia aere nostro ditescendi* (zavzemanje, da bi z našim denarjem obogateli). Besede *stultus, stupidus* ipd. so Gladiču očitno zveneje premalo učene in se jih je zato izogibal.

Svojo razgledanost pa kaže v naslednjem odstavku, ko našteva primere ljudi, ki so kot Nemci po povratku v domovino prišli na slabše oziroma so se sami poslabšali:

Gesenius

Quotus, quaeso, ex Gallia redux melior?

Veronenses eunt, Placentini redeunt.

Craesi eunt, Iri redeunt.

Generales eunt, alastores redeunt.

Gladič

Quotus quaeso popularium ex Gallia redux melior,

Veron[ens]es eunt Placentini redeunt.

Josephi eunt Absolones redeunt.

Croesi eunt Iri redeunt,

Theophili eunt, alastores redeunt,

Philosophi eunt, morosophi redeunt.

Kolikim, prosim, je šlo bolje po vrnitvi iz Francije?, sprašuje Gesenius. *Gredo kot Veronci, vrnejo se kot prebivalci Piacenze.* (Tega namiga ni lahko razrešiti; očitno je Verona veljala za precej bolj bogato od Piacenze.) *Gredo kot Krezi* (Krez je bil bogat lidijski kralj), *vrnejo se kot Irosi* – to je bil berač na Itaki, ki ga je Odisej premagal. *Gredo kot generali, vrnejo se kot zločinci.* Gesenijevemu naštevanju Gladič doda še dve vrstici: *Gredo kot dobri Jakobov sin Jožef in se vrnejo*

kot hudobni Davidov sin Absalom. Iz nasprotja generales – alastores naredi theophili – alastores (bogoljubi – zločinci), kar je ustrežnejše (Alastor je demon zlobe). Grede kot ljubitelji modrosti, vrnejo se kot modri norci. Taki katalogi so bili običajni v učenih pesnitvah, za nas pa so že nekoliko težje razumljivi.

Po dolgem pritoževanju glede nemškega okusa in mišljenja, češ da se je popolnoma pofrancozilo, se prične naštevanje velikih francoških zgodovinskih grehov (to opisuje že Gantar).¹⁰ V tem delu najdemo najdaljše vstavke izpod Gladičevega peresa, saj je moral Gladič svojo pesnitev posodobiti in se ni mogel ustaviti pri grehah, ki jih je Gesenius zapisal 16 let prej. Po naštevanju sicilijanskih večernic, šentjernejske noči in spletkarstva poljske kraljice, ki je bila francoskega rodu, obsoja še francosko paktiranje s Turki in obžaluje padec Kandije – Krete, nekdanje predstraže krščanstva. Gladičev prvi vstavek se nanaša na nesmiselno obstreljevanje Genove leta 1684: *Kdo je francoskega vojnega boga oborožil proti Genovežanom in ga poslal čez morje? V popolni tišini jih je iznenada napadel, [...] z ognjem in mečem vse uničil, ukradel zaklade bogatih, jih prisilil k pohlevnosti, in kaj potem? Potem so bili prisiljeni iz mesarjev in razbojnikov narediti plačance. Meščani sami, še sama Francija ne pozna vzroka te tiranije.* Pri obstreljevanju Genove je šlo za to, da je Genova z ladjami podpirala Špance v boju proti Franciji in ni dovolila francoskim vojakom, da prečkajo njeno ozemlje; Ludvik XIV. je nato poslal svojo floto v Genovo in od mesta zahteval nove ladje, poleg tega naj bi republika prosila kralja odpuščanja. Ker se temu seveda niso podredili, je francoska mornarica pet dni obstreljevala Genovo. Končno so se jim le morali vdati.

Temu sledi Gesenijev opis, kako je Ludvik XIV. izgnal Karla Lotarinškega (*Lotharingiae regulum*), si prilastil njegovo deželo in zatiral njene prebivalce. Karel je potem služil cesarju na Dunaju in imel veliko zaslug v boju proti Turkom; Gladič mu je ob smrti posvetil znan slavospev v centonih.¹¹ Tu Gladič vnese svoj drugi daljši vstavek. Tokrat gre za povsem aktualen politični konflikt med francoskim kraljem na eni ter cesarstvom in papežem na drugi strani: kralj je proti cesarjevi in papeževi volji uveljavil izvolitev frankofilskega Wilhelma Eгона Fürstenberga za volilnega kneza v Kölnu, proti čemur sta papež in cesar protestirala in postavila mladoletnega Josefa Clemensa Bavarskega na položaj kölnskega nadškofa. Gladič temu konfliktu, ki se je dogajal prav v letu izida tega pamfleta, posveča celo stran. Verjetno je prav ta konflikt za Gladiča predstavljal povod

¹⁰ Gantar, *Operozi in latinska verzifikacija*, str. 99–100.

¹¹ Gantar, *Operozi in latinska verzifikacija*, str. 96–97.

za njegov galicinij, saj proti koncu dela Gesenijevim besedam *exurgite, exurgite, imperii antistites, septemviri potentes* (*Vstanite, predstojniki cesarstva, mogočna sedmerica* – se pravi volilni knezi) doda še *pro quorum uno hae tempestates exortae* (zaradi katerih enega so se začeli ti hudi časi); te hude čase pa so kasnejši historiografi poimenovali *pfalška (nasledstvena) vojna* ali *vojna augsburške lige*, kakor jo imenujejo Francozi, ki je trajala od leta 1688 do 1697.¹²

Na kratko povzeto, se Gladičeva pesnitev od Gesenijeve razlikuje v tem, da je – predvsem na začetku – nekoliko bolj zadržana kot njena predloga; Gladič predlogo včasih popravi malce po svoje, kako besedo nekoliko prestavi. Posebej pa pade v oči dosti manj agresivna interpunkcija, saj Gesenijevo pesnitev krasi cela vrsta klicajev in vprašajev. V drugem delu pa Gladič v glavnem le dopolni katalog (seznam) francoskih grdobij, pri čemer se zdi, da je njegov jezik nekoliko kompleksnejši od Gesenijevega pridigarskega jezika. Gladič je torej s svojim galicinijem aktualiziral Gesenijev bojni krik, galicinij pa ni dosegel razširjenosti nemškega pamfleta. Žal ga ne hrani niti Dunajska knjižnica, morda pa se še skriva v kaki samostanski knjižnici v Avstriji, ki preko interneta še ni dostopna.

***Gallus praedator impinguatus* in Gladičev galicinij**

Vrnimo se zdaj k besedilu, ki je bilo omenjeno čisto na začetku: *Gallus praedator impinguatus ab aquila victricis deplumatus* (*O petelinu, našrtem roparju, ki ga zmagoslavni orel oskubi*). Napisano je bilo leta 1689, torej eno leto po Gladičevem galiciniju, in se nahaja v drugem zvezku Dolničarjevih *miscellanea* – mešanih del. Iz naslova izvemo, da je bila pesem zložena kot *novoletno darilo* (*pro strenu*) in da je bila uprizorjena na odru v metričnih dialogih (oz. da jo je mogoče uprizoriti). Pesem je napisana v bolj zabavnem slogu, zato se za kriptogramom A.P.G.P.V. verjetno sploh ne skriva ime avtorja, ampak samo dvojni A.D. (*Anno Domini*): *Anno Partae Gratiae Partu Virginis* (v letu rojstva slave, ob deviškem rojstvu) – toda o tem kasneje. Torej vemo na začetku le letnico, ne poznamo ne avtorja ne kraja natisa, iščemo pa, kot rečeno, možno sorodnost te pesnitve z Gladičevim galicinijem, saj jo je hranil Gladičev sooperoz, učeni Janez Gregor Dolničar.

Pesnitev v elegičnih distihih obsega 318 verzov, petelin (tj. Francoz) in orel (tj. cesarstvo) se v distihih prepirata za prevlado: petelin kikirika, da mu bo že kak evropski vladar pomagal v boju proti

¹² Braubauch, *Vom Westfälischen Frieden*, str. 76–82.

orlu, in lepo po vrsti našteva vse evropske kralje, vendar mu orel pri vsakem razloži, da mu ta že ne bo pomagal. Petelin nato odvrne, da bo pač na svojo stran pridobil sedem volilnih knezov, in jih začne naštevati. Izvolutvi kölnskega volilnega kneza avtor posveča dolgih 18 verzov. Ker smo se s to epizodo zgoraj že seznanili, naj predstavim nekaj vrstic iz tega odstavka:

Gallus: Princeps Wilhelmus nobis Elector obedit,

Et reserat portas Urbis et Orbis amans.

Aquila: Non est electus qui non est iure vocatus;

Emptus enim pretio dicitur ille tuo.

Gallus: Jure fit elector qui per majora vocatur,

Papa, nec et caesar, jus inhibere potest.

Aquila: Pacificus Pastor semper praeponitur agnis

Proditor et praedo non bene pascet oves.

Gallus: Maturus praesit, sapiens et pastor ovili,

Non puer aut iuvenis pascere debet oves.

Aquila: Sit Clemens aetate puer, nil officit illi,

Principe grandaevo plus habet ille salis. [...]

[*Volilni knez Viljem nam je poslušen in nam bo rad odprl vrata mesta in sveta. – Kdor ni po pravici poklican, ni izvoljen, pravijo, da si ga podkupil. – Praviloma postane volilni knez, kdor je dobil večino glasov, samo papež ima pravico soditi. – Miroljubnega pastirja vedno dobijo jagnjeta; izdajalec in ropar nikoli ne bo dobro pasel ovac. – Zrel in moder pastir naj poveljuje ovcam, fant ali mladenič jih ne sme pasti. – Naj bo Clemens mladoleten, nič mu ne manjka, več ima v glavi kot stari knez. [...]*]

Kandidat cesarja in papeža je bil Josef Clemens Bavarski, ki je bil kot sedemnajstletnik res precej mlad za mesto volilnega kneza; cesar Leopold ga je proglasil za polnoletnega, tako da so ga končno le ustoličili. Ta spor je bil eden od povodov za pfalško nasledstveno vojno. Iz navedka pa je razvidno, da je bila celotna pesnitev vendarle napisana *cum grano salis*. Dobesednih vzporednic z ustrežajočim mestom v Gladičevem galiciniju, ki bi jih lahko pričakovali, pa v tem odlomku ni.

Ko torej petelin uvidi, da mu tudi volilni knezi ne bodo pomagali, pravi, da mu bodo priskočila na pomoč nemška mesta in drugi nemški knezi, na primer Karel Lotarinški, če mu seveda vrne Lotaringijo. Ko mu orel odvrne, da je postal na Madžarskem tako velik vojskovodja, da mu je ta dežela tako ali tako premajhna, petelin besno zagrozi:

*Gallus: Expugnabo minis, auro, ferroque vel igne
Praelatos reliquos, Teutoniaeque duces.*

*Aquila: Galle, tuum seu mane canas, seu vespere cantum.
Durus at et mollis cantus ineptus erit.*

Z grožnjami, denarjem, mečem in ognjem bom osvojil preostale prelate in nemške vodje, kriči petelin, orel pa odvrne: Petelin, ti kar poj, zjutraj ali zvečer; če boš pel trdo ali mehko, bo tvoje kokodakanje smešno.¹³ – Spet se izkaže, da avtor ni bil smrtno resen.

Pri omembi italijanskih mest zavzema nekaj vrstic Genova – tudi o tej epizodi nas je poučil že Gladič:

*Gallus: Flexit utrumque genu Genuae Respublica regi,
cum flagrat Urbs nostris tacta superba globis.*

Aquila: Urbs incensa tibi Martem mortemque minatur [...]

*Republika Genova je šla pred našim kraljem na kolena, ko je napihnjeno mesto gorelo od naših izstrelkov. – Goreče mesto ti želi vojno in smrt (Martem mortemque), odvrne orel. Če to primerjamo z ustreznim mestom pri Gladiču, najdemo le omembo vojnega boga (Gladič: *Quis contra Genovenses armavit Martem Gallicum?*).*

Avtor tudi veselo navaja znane verze slavnih avtorjev, naslednja dva primera hitro prepozna tudi sodobni bralec;

*Gallus: Ultimus Elector fugit Neoburgus ad Istrum,
Cum videt ad Rhenum nil superesse sibi.*

*Aquila: Qui procul a Rheno, securus degit ad Istrum,
Qui procul a Gallis, est quoque fraude procul.*

*Gallus: Si socer a genero, non hospes ab hospite tutus,
Nullibi securus Dux Neoburgus erit.*

*Aquil: Regula praecedens Gallo praescripta videtur,
Hanc gener ignorat, nescit et ipse socer.*

*Zadnji v vrsti volilnih knezov, Philipp Wilhelm [von Pfalz-Neuburg], je zbežal po Donavi [se pravi na Dunaj], ko je videl, da mu ob Renu ni nič ostalo [ko je namreč Ludvik XIV. leta 1688 uničil deželo Pfalško]. – Kdor je daleč od Rena, lahko brezskrbno živi, kdor je daleč od Francozov, je tudi daleč od zla, odvrne orel. Naslednji verz namiguje na verza iz odlomka o bronasti dobi v prvi knjigi Ovidijevih *Metamorfoz* (*vivitur ex raptu, non hospes ab hospite tutus, | non socer**

¹³ Gospe dr. Metodi Kokole se zahvaljujem za namig, da se izrazov »dur« oz. »mol« v 17. stoletju še ni uporabljalo v sodobnem smislu.

a genero, fratrum quoque gratia rara est, Met. I, 144–145): Če tast ni varen pred zetom in gost pred gostiteljem, princ nikjer ne bo varen, kikirika petelin. Zet je imenovani princ, njegov tast pa je bil cesar Leopold. – To pravilo očitno velja za Francoze, je orlov odgovor, zet ga ne pozna in tudi tastu je neznano.

Nekaj vrstic naprej se petelin razjezi z besedami iz 7. knjige Vergilijeve *Eneide* (verz 312):

Gallus: Flectere si nequeo superos, acheronta movebo.

[Če ne morem ganiti nebeških bogov, bom zmigal podzemlje.]

Gotovo bi se našli še številni drugi navedki, značilni za tedanji način učenosti. Je pa tak način recepcije antičnih avtorjev pravzaprav nekoliko okoren in ne posebej prefinjen, gre bolj za prikazovanje poznavanja teh pglavitnih del antične literature.

Naslednjih 40 verzov avtor posveča švabskim mestom Ulm, Dillingen, Lauenburg in drugim mestom v Kurpfalzu in Württembergu. Končno petelin prizna, da vendarle obstaja nekdo, ki ga lahko ustavi: *Pri mestu Memmingen teče reka, ki mi preprečuje nadaljevanje poti [...]*

*Gallus: Unicus est fluvius, mea qui vestigia terret,
Qui prope Memmingam prata, solumque rigat.*

Orel takoj doda:

*Aquila: Unicus est princeps, Campidonensis et Abbas,
Milite qui pauco te jubet ire retro.*

*Gallus: Qui jubet ire retro, Gallos revocabit et idem.
Pungent ut lolium lilia trifolium.*

*Aquila: Trifolium floret felix in Caesaris horto,
Marcescunt Regis lilia vero tui.*

*Gallus: Trifolium cibus est leporis, non vero leonis,
Inde lepus Gallo, non Leo praesul erit.*

*Aquila: Est Leo Rupertus, Lepores creat ille Leones,
Fitque leo subito qui Lepus ante fuit. [...]*

Edini je kemptenski knežji opat, ki te bo z malim številom vojakov pahnil nazaj. – Kdor me bo pahnil nazaj, me bo tudi spet poklical na pomoč, grozi orel, lilije bodo ranile deteljo. – Detelja bo veselo rasla v cesarjevem vrtu, lilije tvojega kralja pa bodo ovenele. – Detelja je krma za zajce, ne pa za leve, tako da bo zajec poveljeval Francozu, ne

lev, se posmehuje petelin. – *Rupert je lev, iz zajcev dela leve in hitro se spremeni v leva, kdor je prej bil zajec. [...]*

Za kakšno deteljo gre? Za kakšnega opata? Nekaj vrstic naprej se najde njegovo ime: Rupertus. To je bil Rupert von Bodmann,¹⁴ ki je bil knežji opat benediktinskega samostana Kempten v Allgäu (na Švabskem). V svojem grbu sicer ni nosil detelje (lat. *trifolium*), pač pa tri lipove liste,¹⁵ ki jih avtor imenuje *trifolium* (trije listi), da bi se laže poigral z dvojnim pomenom te besede – detelja je vendar krma za zajce, torej bo Francoz imel za nasprotnika le strahopetnega zajca, se posmehuje petelin, nakar ga orel zavrne. Zanimivo je, da se o tem opatu veliko ve, ni pa znano, da bi si v kakršnikoli meri prizadeval za boj proti Francozom. Je torej zelo očitno, da je bila ta pesnitev pisana njemu na čast. V samostan Kempten so smeli samo plemiči. Imeli so tudi šolo, toda samostan je bil bolj politični in gospodarski kakor pa kulturni center.¹⁶ Knjižnica ni bila zelo obširna in se je skozi stoletja in sekularizacijo na Bavarskem deloma uničila, deloma porazgubila, deloma pa je še ohranjena v Bayerische Staatsbibliothek (BSB) v Münchnu.¹⁷ Zato je skorajda nemogoče ugotoviti, ali je bil Gladičev galicinij tam znan. Ker anali iz te dobe niso ohranjeni, je težko dognati, ali so sprejemali obiske iz daljne dežele Kranjske.

Če torej primerjamo Gladičev galicinij iz leta 1688 s kemptenskim dialogom iz leta 1689, je razvidno, da se v nekaterih točkah vsebinsko stikata, kar pa seveda ni posebej presenetljivo, saj gre za politične dogodke, ki so takrat vznemirjali vse prebivalce cesarstva, tako kot obstreljevanje Genove in ustoličenje kölnskega volilnega kneza. Obstaja pa neka zelo očitna vzporednica, ki je bila povod za moje dolgo iskanje stičnih točk med Kemptonom in Ljubljano, in sicer zadnji verz kemptenske pesnitve, ki se glasi takole:

*Aquila: Discerpent Aquilae Gallum sine sanguine multo,
Sic homo Germanis, Galle, Platonis eris.*

[*Naj orli raztrgajo petelina brez prevelikega pretakanja krvi, tako boš ti, petelin, Nemcem postal Platonov človek.*]

in zadnji verz Gladičevega uvodnega epigrama na začetku galicinija:

¹⁴ Glej Roth, Rupert von Bodman.

¹⁵ *J. Siebmacher's grosses Wappenbuch*, Bd. 8, str. 17–18.

¹⁶ Za zgodovino samostana glej Rottenkolber, *Geschichte des hochfürstlichen Stiftes Kempten*.

¹⁷ Rottenkolber, *Die Schicksale der Kemptener Stiftsbibliothek*, str. 73–75

*Ni solem antevoles – tua quod tibi penna negabit –
Rostro fies Aquilae, Galle, Platonis homo.*

[Če ne boš zletel do sonca, kar ti peresa ne bodo dopustila, bo orlov kljun iz tebe naredil Platonovega človeka.]

Gre za znano anekdoto o Platonu (glej Diogen Laertios VI, 2, 6), po kateri je Platon človeka definiral kot dvonogo bitje brez peres, nakar je Diogen prinesel oskubljeno kokoš in mu rekel: *Tukaj je tvoj človek*. Da se nahajata besedi *Galle Platonis* na istem mestu v verzu in v obeh primerih na tako opaznem mestu dela, se mi dolgo ni zdelo zgolj naključje. V antični literaturi te klavzule ni. Latinski izraz *homo Platonis* se najde na primer pri Erazmu Roterdamskem, v njegovih *Apophthegmata*, ki pa so pisana v prozi.

Kljub dolgem iskanju žal ni bilo mogoče najti povezav med Gladičevim galicinijem in Kemptonom. Mogoči, vendar ne dokazljivi, sta dve povezavi:

Ker je Kempten benediktinski samostan, bi bila mogoča zveza prek salzburške benediktinske univerze, kjer je kasnejši stolni prošt Janez Krstnik Prešeren študiral in kasneje vodil metropolitansko knjižnico.¹⁸ Do leta 1689 je ostal v Salzburgu, kjer naj bi – tako hipoteza – razširil pesnitev svojega sonarodnjaka med kolegi. Tako bi bilo tudi mogoče najti avtorja kemptenskega dialoga, namreč znanega učitelja retorike, ki je sam pesnil slavospeve salzburškim nadškofom, p. Parisa Gilla, katerega nekaj del hrani tudi Semeniška knjižnica (s Prešernovim ekslibrisom). Tako bi bil razrešen akronim APGPV: *Auctore Paride Gille Patre Venerabili* (avtorja Parisa Gilla, častitljivega patra). Ker kronike za kemptenski samostan iz tega časa nimamo, je nemogoče ugotoviti, ob kateri priložnosti so dialog uprizorili in kateri gosti ipd. so bili navzoči. Razen tega se je ob preučevanju gledališča benediktinske univerze v Salzburgu tudi pokazalo, da salzburška benediktinska univerza s Kemptonom praktično ni imela nobenih stikov;¹⁹ benediktinci pa so tudi manj potovali kot npr. jezuiti. In končno tudi v samostanu Michaelbeuern, katerega konventu je Gille pravzaprav pripadal in ki hrani mnoga Gillova dela tudi v rokopisih, ne hranijo nobenega Gillovega dnevnika, niti pesnitve *Gallus praedator* niti Gladičevega galicinija. Povezava prek Salzburga torej ni mogoča.

Druga možnost pa bi bila, da bi se v Kemptonu seznanili z Gladičevim galicinijem prek tiskarske družine Mayr, ki je verjetno natisnila galicinij v Ljubljani. Iz leta 1691 je namreč ohranjen neki tisk

¹⁸ Smolik, J. K. Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica.

¹⁹ Boberski, *Das Theater der Benediktiner*, str. 212.

iz kemptenskega samostana, ki je bil *bey Johann Mayr Buchruckern allda zu finden*.²⁰ Ali je le naključje, da so imeli približno takrat tiskarja v Kemptnu, ki je nosil isto ime kot znani J. K. Mayr iz Salzburga oz. Ljubljane? Zelo verjetno je bil to kak bližnji sorodnik, saj je bil J. K. Mayr po rodu tudi Bavarec (rojen v Frauen-Chiemsee).²¹ Ali je imel Mayrjev sin Jožef Tadej kaj stikov z njim in ali je njega seznanil z besedili, ki jih je sam tiskal v Ljubljani, žal ni mogoče ugotoviti.

Ker kemptenska knjižnica v tedanji obliki torej ni ohranjena in je nemogoče ugotoviti, ali je bil Gladičev galicinj tam znan, moramo sklepati, da je nastanek kemptenskega dialoga *Gallus praedator*, ki se nahaja v številnih južnonemških knjižnicah, povsem neodvisen od Gladiča in da je najverjetneje delo kemptenskih študentov, ki so svojemu opatu ob novem letu (ali pričetku novega šolskega leta?) hoteli malce polaskati. Besedilo je polno aktualnih zgodovinskih dogodkov, ki jih je sodobnemu bralcu težko razrešiti brez pomoči zgodovinskih leksikonov. Navedki latinskih avtorjev so tako očitni, da skoraj ne morejo biti produkt kakega velikega pesnika, pač pa bolj učenca, ki se je ravnokar »napiflak« *Eneide* in *Metamorfoz*. Če so recimo učenci in drugi, ki so bili povezani s samostanom, dobili po en izvod, tudi ni več presenetljivo, da jih je še danes kar nekaj ohranjenih. Zanimivo pa je, da je bila ta pesnitev večkrat tiskana; v primerjavi z dvema izvodoma, ki ju hrani BSB v Münchnu, je Dolničarjev najbolj natančen in kaže najmanj napak. Ker pa za sorodnost dveh omenjenih verzov s klavzulo *Galle Platonis* zaenkrat ni razlage, je najbolj verjeten bodisi skupni vir ali pa sta se oba avtorja slučajno poigrala z isto anekdoto, ki si jo je človek s tako izobrazbo v tistih časih v tej zvezi tudi zlahka priklical v spomin.

Sklep

Če torej na kratko povzamemo: Pojem *gallicinium* je imel skozi stoletja globlji teološki pomen, vendar ga v 17. stoletju zasledimo tudi kot naslov francoskih in protifrancoskih političnih pamfletov. Sprva so ga Francozi sami vsaj trikrat uporabili za politične pesnitve in spise, v letih 1610, 1626 in 1649. Nemški pastor Gesenius je leta 1672 prevzel izraz v naslov svojega protifrancoskega bojnega krika, vendar v pomenu sovražnega petelinjega petja, od koder ga je Gladič spet vzel in naredil prvi protifrancoski galicinj. Temu sledita dva protifrancoska galicinja v nemškem jeziku iz leta 1689 oz. 1695, ki ju ne predsta-

²⁰ Dünnhaupt, *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, 4. zvezek, str. 2704.

²¹ Reisp, *Redki stari tiski*, str. 95.

vljam. Če bi bilo mogoče dokazati, da je bil Gladičev galicinij zelo razširjen – kar pa očitno ni bil –, bi se dalo celo trditi, da je bil prav Gladič tisti, ki je uvedel termin *gallicinium* za protifrancoske pamflete. Da je Gladičev galicinij vplival na avtorja kemptenskega dialoga *Gallus praedator*, sicer ni popolnoma izključeno, je pa zelo malo verjetno.

Viri

Seznam nemških tiskov iz sedemnajstega stoletja, <<http://www.vd17.de>>, (januar 2005).

Anonimus: *Gallicinium Gallici Parricidii*. S. l., 1610.

Anonimus: *Gallicinium in trino et uni sono. Oder Stoltz Hoffärtig und übermüthiges Hahnen-Geschrey*. Aus Amsterdam gesandt 1689.

Anonimus: *Gallicinium nuper auditum Franciam expilante Mazarino*. A Paris, 1649.

Anonimus: *Gallus praedator impinguatus ab aquila victrice deplumatus*, et pro strena in scena dialogometricae praesentatus A.P.G.P.V. 1689.

Boutrays, Raoul: *Gallicinium in aliquot falsas damnatasque Antonii Sanctarelli assertiones*. Pro Rege Christianissimo Rodolphi Botereii, in magno Franc. Consilio Advocati, opusculum. Parisiis, apud Ioannem Bessin. 1626.

Emunctus: *Gallicinium oder Lustige Beschreibung eines vorhin sehr lauten / nun aber ganz stillen Hanen Gesangs über die schwindsüchtige eitele Einbildung einer Universal-Monarchie womit die Französische Nation ihren König Ludwigen XIV bißhero vergebens geschmeichelt hat / In martialischen Geschichten und drauff gerichteten Satyrischen Gedichten vorgestellt*. Gedruckt im Jahr 1695.

(Gesenius, Friedrich:) *Germani vigilis ad secure soporatos Germanos classicum, ut ad ferale Gallicinium hostis Galli evigilent*. Germanopoli, apud Eleutherium Gallomisum. Anno 1672.

(Gladich, Georgius Andreas:) *Gallicinium improbum improbatum, sive Germanus ad Germanos in praesentem Gallorum proterviam aususque temerarios syncere justum suum exponit dolorem*. S. l., 1688.

Literatura

Academia Operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve (ur. Kajetan Gantar). Ljubljana: SAZU, 1994.

- Boberski, Heiner: *Das Theater der Benediktiner an der alten Universität Salzburg*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978.
- Braubach, Max: *Vom Westfälischen Frieden bis zur Französischen Revolution*. Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte, Bd. 10. München: dtv, 1974.
- Catalogus librorum qui nundinis labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr venales prostant*. Anno 1678. Faksimile prvega v Ljubljani izdanega knjigotrškega kataloga (ur. Branko Reisp). Ljubljana: ZGP Mladinska knjiga, 1966.
- Dünnhaupt, Gerhard: *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, 6 zvezkov. Stuttgart: Hiersemann, 1990–1993.
- Gantar, Kajetan: *Operozi in latinska verzifikacija. Academia Operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve* (ur. Kajetan Gantar). Ljubljana: SAZU, 1994, str. 91–110.
- Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. Band 8: Die Wappen der Bistümer und Klöster, II. Reihe: Klöster. Nürnberg 1856–1900. Reprographischer Nachdruck. Neustadt/Aisch: Bauer und Raspe, 1970–.
- Lavrič, Ana: *Ljubljanska stolnica v Gladičevi latinski upesnitvi. »Hodil po zemlji sem naši ...« – Marijanu Zadnikarju ob osemdesetletnici* (ur. Alenka Klemenc). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 387–403.
- Moreau, Célestin de: *Bibliographie des Mazarinades*. Ouvrages publiés par la société de l'histoire de France, 3 zvezki. Paris, 1850–51.
- Reisp, Branko: *Redki stari tiski*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Roth, Felix: *Rupert von Bodman. Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, <http://www.bautz.de/bbkl/b/bodman_r.shtml>, (6. februar 2006).
- Rottenkolber, Joseph: *Geschichte des hochfürstlichen Stiftes Kempen*. München: Kösel & Pustet, 1933.
- Rottenkolber, Joseph: *Die Schicksale der Kemptener Stiftsbibliothek. Heimgarten*, 15 (1930), Nr. 19.
- Simoniti, Primož: *Sloveniae Scriptorum Latini recentioris aetatis*. Zagreb – Ljubljana: SAZU, 1972.
- Smolik, Marijan: *J. K. Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani. Academia Operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve* (ur. Kajetan Gantar). Ljubljana: SAZU, 1994, str. 61–72.

**Some notes on the *gallicinium* of J. A. Gladič
and other 17th century *gallicinia***

Summary

The term *gallicinium* – “cock’s song” had a strong theological connotation throughout the centuries. In the 17th century it was also used as a title for French political pamphlets, *gallus* meaning “cock” as well as “Frenchman”. In the first half of the century the French themselves used it for political writings, as in the anonymous epigram from 1610, *Gallicinium Gallici parricidii*, in which the murder of King Henry IV is deplored. In 1626, Boutrays wrote his *Gallicinium in aliquot falsas damnatasque Antonii Sanctarelli assertiones* in which he condemned Santarelli’s theories which declared that the Pope should have the right to depose Princes. Boutrays sees himself as a courageous cock who assists his King and fights his enemies, hence the title. In 1649, the pamphlet *Gallicinium nuper auditum Galliam expilante Mazarino* was printed against Cardinal Mazarin, as one out of over 4000 *mazarinades* that still survive from the *fronde*, the uprising of the French noblemen.

The turning point comes when the German preacher Friedrich Gesenius takes over the term *Gallicinium* into his anti-French pamphlet from 1672, giving the term a negative connotation (*Germani Vigilis [...] classicum, ut ad feroce gallicinium hostis Galli evigilent – Battlecry to the Germans that they wake up at the wild cackling of the French enemy*). In 1688 the Slovenian scholar G. A. Gladič, member of the Academia Operosorum Labacensium, took over this pamphlet and turned it into his own *Gallicinium*, making it a bit less aggressive and adding several current historical sins committed by the French. From then on, only anti-French *Gallicinia* are known, written in German language.

One year after Gladič’s pamphlet, a humorous dialog between a cock (i.e. France) and an eagle (i.e. Austria) was printed in the surroundings of the benedictine monastery of Kempten (Allgäu, Germany), containing the same anti-French subject matter. It is also kept in the Seminary Library in Ljubljana which goes back to the private libraries of the *Operosi*. Although its very last verse resembles the last verse of the introductory epigram to Gladič’s *Gallicinium* to a great extent, it was impossible to find out if the author was influenced by Gladič or not.

Comparing cases and policy relevance: squeezing the juice from biographical methods

PRUE CHAMBERLAYNE*

ABSTRACT

Drawing from the SOSTRIS project (*Social Strategies in Risk Society*, 1996–9), the paper focuses on the comparing of cases and the formulating of policy proposals, two later stages of biographical research. It centres on the case study of Steven, an unemployed graduate, second generation immigrant in Britain.

KEY WORDS

biographical methods, comparing cases, policy impact

IZVLEČEK

Prispevek, ki se vsebinsko naslanja na projekt SOSTRIS (*Socialne strategije v družbi tveganja*, 1996–1999), se osredotoča na primerjavo študij primerov in formuliranje predlogov strategij, dveh kasnejših stadijev biografske raziskave. Osredišča se na vzorčno študijo Stevena, brezposelnega diplomiranega imigranta druge generacije v Britaniji.

KLJUČNE BESEDE

Biografske metode, primerjanje študij primerov, vpliv taktike

In this paper I focus on the later stages in biographical research of comparing cases and having a policy impact.¹ This is because these stages often receive short shrift, not least because the early steps of case analysis can be so captivating and time consuming. Key phases in biographical methods comprise interviewing, case analysis, compar-

* Dr. Prue Chamberlayne, Visiting Senior Research Fellow, Faculty of Health and Social Care at the Open University, Milton Keynes, UK / 24a Princes Avenue, London N10 3LR
p.m.chamberlayne@open.ac.uk

¹ The talk preceded two intensive training courses in interviewing and analysis of biographical interviews. The biographical method concerned follows procedures elaborated by Gabriele Rosenthal and taught by Quatext in Berlin. In Britain the method has become known as biographic-narrative interpretive method (BNIM) as expounded in Wengraf, *Qualitative research interviewing* and his *Short guide*.

ing cases, theorising from cases, making policy proposals. Each stage is full of “juice”, and the later ones tend to remain under-squeezed. This is seen at conferences, where case studies, detailed and fascinating in themselves, are often under-interpreted in terms of social science theory or policy implications. As in planning, beginning with the final goal and working backwards ensures consideration of the whole process.

The paper mainly draws on the SOSTRIS project (*Social Strategies in Risk Society*, 1996–9), and falls into the following sections:

1. our mode of working, and considerations of time
2. ways in which cross-cultural differences influence policy contexts and receptivity to biographical approaches
3. the purpose and process of comparing cases, maintaining their *gestalt*
4. a case example, showing the emergence of social issues from case particularities
5. policy issues emerging from the case study

Time considerations

The SOSTRIS project explored whether Giddens’ theories of individualisation in modern society and Beck’s theory of “risk” were borne out in Western Europeans’ experience of social transformation.² The research focused on biographical interviews with six social groups in seven countries (unemployed graduates, early retired, lone parents, unemployed youth, migrants and ethnic minorities, ex-traditional workers; in France, Germany, Greece, Italy, Spain, Sweden, UK).

Our seven teams met three times a year, with an enjoyable and productive time in workshops, interpreting each others’ cases in order to align our methodologies, and then comparing cases. In the third year we investigated agencies considered innovative in tackling social exclusion in each country. Our narrative approach to the “biography” of each organisation was warmly received by the agencies themselves, and led to invitations for further collaboration. And yet we realised afterwards that we had needed that third year to continue comparing and theorising our initial biographical cases, and to shape and present

² See *Biography and social exclusion in Europe*, SOSTRIS Final Report and SOSTRIS Working Papers. Further chapters on the SOSTRIS project are listed in References and literature.

our policy proposals.³ The rich research material needed more time for imaginative, collaborative thinking. We prioritised the production of six *Working Papers* of biographical case study materials, but this robbed time for journal articles and the development of the book.

Cross-cultural differences

Biographical methods are important for social policy for several key reasons: a) they reconnect policy with lived realities and experience; b) they can focus attention on the crucial interfaces between service users and professionals; c) they link the personal and the social, operationalising and exploring theories of agency and structure – throughout the 1990s Giddens produced books on structuration theory, without any follow-up in empirical data. These are pertinent assets for policy research across Europe.

On the other hand different countries at different epochs have greater and lesser degrees of receptivity to biographical methods, depending on their sociological and policy cultures and traditions. Effective cross cultural collaboration needs to appreciate and grapple with these differences.⁴

Britain

In Britain there is a particular degree of clash between the complex, subtle material produced by biographical methods and the evidence-based targeted-output culture of government regulation. British regulatory frameworks comprise an extreme straitjacket – producing many of the dishonesties and distortions that became characteristic of centrally planned systems. Another recent feature of UK politics has been to enhance consumers, dividing off service users from professionals, as part of the project of undermining and demoralising public services.⁵ On the brighter side, there are signs that the tide is turning, against the excess of testing in schools, for example. Moreover British individualism does entail interest in complex forms of subjectivity.

³ Whether we would have got EU funding if we had left out the second stage is a moot point. We all probably “pack” applications in order to impress funders.

⁴ We broached this in the SOSTRIS project by each team producing a paper on how the concept of social exclusion sat within and had evolved within their sociological tradition. See *SOSTRIS Working Paper I*. We also approached it more experientially, in small groups each individual recounting an experience in which he or she had personally felt socially excluded. That revealed a fascinating mix of personal, social and cultural factors.

⁵ How this is reflected, even in biographical and oral history research, is explored in: Apitzsch et al., Introduction.

In the 1990s, when sociology was dominated by post-structuralist interest in discourse and representation, the Cultures of Care⁶ and SOSTRIS projects met hostile accusations of being “realist”. After all “the author was dead”. But gradually “identity” grew in interest, and then the acting, feeling, experiencing, embodied, even defended subject, with inner and outer worlds.

There is probably a tendency across countries for social policy thinking to be dominated by quantitative mindsets which are resistant to in-depth qualitative methods. Yet, as Michael Rustin argues in *The turn to biographical methods*, law, medicine and politics have always relied on case studies.⁷ No-one objects to the idea of human truth in plays, novels or poetry. The problem in social science dates from its separation from the humanities in favour of an alignment with natural science. In the 1960s in Britain a documentary, case study-based film on homelessness called *Cathy come home*, became a resounding icon that stirred the national conscience. That is the kind of impact we need to achieve with biographical methods. The opportunities are greatly enhanced with digital technology. Currently in the UK and the US there is excited interest in new presentational forms using performance, dance, graphics, multi-media.⁸ The challenge, it seems to me, is to safeguard the depth and complexity of case study material in such methods.

France and Germany

From the vantage point of individualism within British neo-liberalism the more relational concepts of Social Europe seem enviable. Emphasis on the state in France has led to more focus on professional cultures and coordination. French concepts such as animation, proximity, social solidarity, *habitus* are all hospitable to biographical concepts, as are, in Germany, hermeneutics and the interactive focus of social pedagogy, *Vergesellschaftung*, and more specifically biographical terms such as biographicity, biographical work and unlived lives. The difficulty for “outsiders” of understanding such concepts points to another problem, that of cross-cultural communication in social science. (I myself have difficulty understanding “process structures”, for instance, a term widely used in German biographical work.)

Preparing the collection *Biographical methods and professional practice* led me to realise some key differences between Germany and

⁶ An ESRC supported project 1992–4. See Chamberlayne and King, *Cultures of care*.

⁷ Rustin, Reflections on the biographical turn.

⁸ A particularly lively network is run by Kip Jones at Bournemouth University, <performsoecsci@jiscmail.ac.uk>.

Britain in policy hospitality to biographical methods.⁹ In Germany at that time there was renewed emphasis on “professionalism” in social work as pivoted on the subtle point of interaction between client and client. Emphasis on interaction is clear in the following three examples:

Praxis – the objective and non-reducible reality of a concrete individuated and unique life form, which becomes autonomous by solving its own unique crises¹⁰ ... professionals and their clients forming a reciprocally binding working alliance in order to solve a specific personal crisis¹¹ ... a hierarchical situation in which nevertheless the free consent and collaboration of the client is regarded as necessary.¹²

Biographicity – creatively appreciating one’s own, often hidden biographical resources and aspirations, tapping into them and realising them in new ways.¹³ This requires different professional skills, identities and organizational structures.

New interaction order/regime – personal biographies of managers, professionals and clients within a given organisation are all “institutionalised interaction histories”. Accordingly, biographising lies at the heart of institutional and organisational transformations.¹⁴

Comparing cases

How to compare cases was something we had to learn how to do, something we puzzled over a great deal at first. After all, how do you compare diamonds?

Thematic comparisons run the risk of disaggregating the *gestalt*, as happens with such programmes as Nudist or Atlas-ti. Our approach has rather been to think the whole case, to hold the whole in mind, in its broad character, its dynamic and in its detail. And instead of working from written case studies (though we have those too), we learned to present cases verbally and diagrammatically to each other, two by two. In small groups we then brain-stormed and free associated about the differences and similarities. Now when we do this in training we encourage groups to think in visual images, and following a workshop on a particular case we ask participants to write down there and then their individual summaries so far. People’s capacity to think the whole in considerable subtlety is remarkable, as is the interviewee’s capacity

⁹ *Biographical methods and professional practice*.

¹⁰ Oevermann, *A revised theoretical model*, p. 1.

¹¹ *Biographical methods and professional practice*.

¹² Schütze, *Organisationszwänge und hoheitsstaatliche Rahmenbedingungen*, p. 193.

¹³ Alheit and Dausien, *The ‘double face’ of life-long learning*, pp. 15–16.

¹⁴ Hanses, *Soziale Arbeit*; Roehr and Maurer-Hein, *Biographie und soziale Arbeit*.

to craft an improvised account of complex experiences through his or her life.

So at the point of comparison we urge people to think with the *gestalt* or dynamic of the case, and to keep moving between the particularities and the whole. At times we also used aspirations, opportunities, constraints and resources as a check list or frame for comparison.

We elaborated this approach in our recent evaluation of an arts based community centre.¹⁵ Here we felt that kite-flying (taking seriously the wildest creative ideas) and allowing time for emergence, together with patience and trust, were central to the Centre's ability to reproduce its culture in a counterposed regulatory environment. Observing these dynamics and reading about artistic process led us to appreciate more the imaginative dimension in research interpretation. "Syncretistic thinking" in art, as described by Ehrenzweig,¹⁶ delays arriving at the *gestalt* in order to think the whole better, and uses the subjective responses of researchers as data, taking time to dwell on primary process – meaning gut reactions.¹⁷

When we were analysing individual cases in the SOSTRIS project, our partners complained that they were too psychological. During the Cultures of Care project, Annette King and I similarly despaired at achieving the more structural purposes of the project.¹⁸ However, when we began to compare whole cases the problem vanished, because exactly those structural differences sprang into view.

A distinctive feature of BNIM lies in the use of panels to kick-start processes of interpretation.¹⁹ Panels also play a crucial role in the holistic comparing of cases – as I hope has become clear.

Case study of Steven

My purpose in presenting a biographical case study is twofold: a) to show how such a case study reveals the intertwining of the personal and the social, and b) to demonstrate the emergence of policy issues from such material.²⁰

¹⁵ Froggett et al., *Integrated practice*.

¹⁶ Ehrenzweig, *The hidden order of art*.

¹⁷ See Chamberlayne, Inter-subjectivity in biographical methods; Froggett et al., *Integrated practice*.

¹⁸ In the Cultures of Care project, home caring served as a window on the informal sphere of welfare in different welfare regimes. Chamberlayne and King, *Cultures of care*.

¹⁹ For details of interpretation procedures see Wengraf, *Short guide*.

²⁰ For an account of how we theorised this case by comparing it with two others, see Chamberlayne, Second-generation transcultural lives.

Steven was born in 1970 in London. He is Afro-Caribbean and was interviewed as an unemployed graduate in 1997 as part of the SOSTRIS project. He is not strictly unemployed, but neither has he achieved stable employment commensurate with his degree. He is a reflective character recounting his *Bildungsroman* – the travails of a second generation black British young man moving through childhood, teenage, student and young adult years in the context of Britain in the 1970s, 80s and 90s. Still finding his own way in life, he vividly depicts his milestone experiences and decisions.

Steven's challenge is to pioneer an independent and transcultural alternative to his parents' first generation strategy of defiant protectionism, which has been based on "removal" and self-reliance – as I will show. Steven studied graphic design and is seeking entry to the media industry, which requires flexible, multi-cultural team work.

Steven's parents worked in the 1960s and 1970s in London Underground, a unionised setting, at a time of determined struggles against racial discrimination in education in Britain. They were married several years before their children were born, and had a nephew living with them whom they sent back to the Caribbean, on the grounds that after three years he knew less than when he arrived – the school only encouraged him in sport. This threat of removal hangs over Steven, whose mother was decisive: *From the time that I was born her whole idea was, well, I'm not mucking about with you.*²¹

When teachers began to say Steven was disruptive (letting off stink bombs and setting fire to a Christmas tree), he was moved to a private black church school (all black kids and teachers), where he leapt ahead. He was bright and artistic, and fascinated by science fiction. At 13, when his friends abandoned a joint Sci-fi magazine project, his mother advised him to carry on alone. But his parents were also negotiators. When Steven became fascinated by religious and philosophical questions, his teacher protested, *Oh stop questioning, just believe*. His parents and other teachers complained, and Steven was invited to write an article for the school magazine, which was *one of the biggest experiences*.

It is interesting how Steven speaks of his parents. Although his mother is decisive, she is not domineering. She gives him time to reach his own conclusions, and he is fond and appreciative of both of them:

She's not like, well, if you don't do this, this is going to happen to you if you don't do. She's never been like that with me at all. ... 'cos like most things she says it takes me a while to kind of, erm, get 'em. But no, there's never any

²¹ *Mucking about* means sloppily taking chances.

pressure from Mum and Dad ... he's like -, he's just not as vocal, that's all. He worries.

At college Steven graphically describes the process of entering a mixed environment, in which different groups stuck together, and how he makes friends with a white student:

I was fascinated by him, I don't know why ... I was just like, "oh, you collect Science Fiction", he was like "oh, yeah, yeah", and then I started telling him what I liked and he goes "oh, that's crap, that's rubbish". But instead of doing like my usual I'd be – I'd have just walked off or something but I just sat there and we just ended up talking, and even though we had totally opposing views on a lot of things it was just really fun being able to talk to him ... And now I've got such a mixed bag of friends. It is unbelievable.

Faced by a switch in the degree course to a market orientation, Steven holds out for his own creative interests, which lowers his marks. The second year adopts a looser study approach, which S finds *like swimming in jelly*. After his degree he is shocked by the difficulty of getting a job. *It was like, well, okay, what experience have you got?* Working for a science fiction bookseller, he was given cleaning jobs in an unheated warehouse. When he was sacked following 'flu' (influenza), his mother rang up to protest. About that he says:

I really wanted to feel bad about the fact that I'd lost this job but I just did – I tried so hard to make myself feel really bad and I didn't. It was really amazing. I was – I was more scared of the fact that I didn't feel bad about it.

This seemed a turning point to a stronger sense of self: he could try different strategies and find solutions. He managed to combine an interviewing job at a research agency with pursuing science fiction. He got on well with colleagues and supervisors whatever their ethnic background. So, pretty much on his own, he has made some major transitions: towards multiculturalism, to open learning, and in reconciling creative and market realities in his studies and in the job market. He did get ill in the process, especially with a phobia of the tube²² in the second year of university, which he only mentions in passing. His parents worked in the London underground railway, so the phobia may have related to the struggle to become independent of them. As researchers we also reflected on London underground as a metaphor

²² The *tube* means the underground railway in London. (Footnote added by the editor.)

for moving on in life, requiring trust that there is a fully planned and functioning system, that there will be guidance at decisive points, that there will be ways of dealing with unforeseen problems – all these things resoundingly missing in his university experience.

Policy implications

Like many others in the SOSTRIS project, and despite his strong family backing, Steven is not well supported by mentors or a moral community. Many of the SOSTRIS cases pointed to the absence or loss of collective structures in making life transitions, the lack of and need for supportive mentors and political discourse, for collective scripts, since many people are in similar situations. As Baumann says: *People no longer notice that their isolation is a mass sentence, that individualisation is the citizen's worst enemy, emptying the agora.*²³ At the same time these individuals are pioneering social change.

Surprisingly, Steven does not talk about racism, although he is most certainly confronted and surrounded by it. We wondered if he belongs to a generation that prides itself on self-responsibility and refusal of victimhood? Is racism also too painful and complicated to talk about, involving fear, anger, envy and shame, about which, again, policy has no discourse. Is this worse for the second than for the first generation? Would he have talked differently to a black interviewer?

The SOSTRIS project concludes that if social professionals are to help people to find their own way in society they have to understand the inner and outer social and cultural worlds of their clients. Numa Murard (our SOSTRIS French partner) says that young people need to find a spark which will light the way between their family and class milieu, and the public world, which have often become very dislocated, and that it can take a lot of courage to take such steps.²⁴ Steven gives us an eloquent account of the biographical work involved.

The policy conclusions of the SOSTRIS project had much in common with other European research on life transitions and life long learning, much of which has used biographical or life story approaches.²⁵ Some of our findings surprised us, such as the fact that lone parents seemed mostly concerned with partnership issues, and come from families with a trans-generational pattern of absent fathers, whether

²³ Baumann, *Liquid modernity*, p. 41.

²⁴ Murard, *Guilty victims*.

²⁵ For one such project, SEM (Self-Employment of Migrant Women), see Apitzsch, *Balancing precarious work*; Kontos, *Considerations on the biographical embeddedness*; and the Special Issue of the *International Review of Sociology* on SEM.

from war, death, divorce or illegitimacy, so that negotiating partnerships was more of a problem than parenting *per se*. Many of our findings spanned our six social groups such as the fact that the erosion of collective structures and supports was individualising imaginative worlds and horizons. The dislocation between political discourse and people's life worlds meant that they were making unscripted transformations, feeling isolated despite being in common situations. We advocated more supportive and appreciative political discourse, that would recognise the pioneering nature of people's lives.

Conclusion

Conclusions from the SOSTRIS project are written up in the final chapter of the book *Biography and social exclusion in Europe: experiences and life journeys*.²⁶ The chapter aims to encourage the grounding of theoretical concepts in social policy teaching in first hand experience through case studies. We hoped also to gain an edge with policy makers and politicians, but in this we needed consultation and guidance, for example from scientific officers in Brussels. Since then measures have been put in place to facilitate dialogue between projects, and to support processes of dissemination and exploitation. Gaining access to policy makers is an arcane art in most societies, one for which possibilities vary greatly, as I suggested earlier.

I hope I have conveyed that we arrived at our conclusions from comparing cases, rather than from individual cases *per se*. Very often one case can be written up to exemplify broader points, and indeed, a great advantage of the single case lies in its capacity to move and engage an audience. Policy makers and politicians need to be moved!!!

I began by making a plea for balancing the time between various stages in the research process, allowing enough attention to the later phases. This method is often thought to be too time-consuming. Actually "thinking the whole" often gets to the heart of things pretty rapidly.

References and literature

Alheit, Peter and Dausien, Bettina: The 'double face' of life-long learn-

²⁶ *Biography and social exclusion in Europe*.

- ing: two analytical perspectives on a 'silent revolution'. *Studies in the Education of Adults*, 34, 2002, Nr 1, pp. 3–22.
- Apitzsch, Ursula, Bornat, Joanna and Chamberlayne, Prue: Introduction. *Biographical methods and professional practice: an international perspective* (eds. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat and Ursula Apitzsch). Bristol: Policy Press, 2004, pp. 1–15.
- Apitzsch, Ursula: Balancing precarious work, entrepreneurship, and a new gendered professionalism in migrant self-employment. *Biographical methods and professional practice: an international perspective* (eds. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat and Ursula Apitzsch). Bristol: Policy Press, 2004, pp. 39–56.
- Baumann, Zygmunt: *Liquid modernity*. Cambridge: Policy Press, 2000.
- Biographical methods and professional practice: an international perspective* (eds. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat and Ursula Apitzsch). Bristol: Policy Press, 2004.
- Biography and social exclusion in Europe: experiences and life journeys* (eds. Prue Chamberlayne, Michael Rustin and Tom Wengraf). Bristol: the Policy Press, 2002.
- Chamberlayne, Prue: Inter-subjectivity in biographical methods: mirroring and enactment in an organisational study. Paper at conference on *Biographieforschung im sozialwissenschaftlichen Diskurs*, Georg-August Universität Göttingen, 1–3 July, 2005.
- Chamberlayne, Prue: Biographical methods and social policy in European perspective. *Biographical methods and professional practice: an international perspective* (eds. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat and Ursula Apitzsch). Bristol: Policy Press, 2004, pp. 19–37.
- Chamberlayne, Prue: Second-generation transcultural lives. *Biography and social exclusion in Europe: experiences and life journeys* (eds. Prue Chamberlayne, Michael Rustin and Tom Wengraf). Bristol: Policy Press, 2002, pp. 229–245.
- Chamberlayne, Prue and King, Annette: *Cultures of care: biographies of carers in Britain and the two Germanies*. Bristol: Policy Press, 2000.
- Ehrenzweig, Anton: *The hidden order of art*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1967.
- Froggett, Lynn, Chamberlayne, Prue, Wengraf Tom and Buckner, Stephanie: *Integrated practice – focus on older people*. Report of the Bromley by Bow Centre research and evaluation project, University of Central Lancashire and Open University funded by the Dunhill Medical Trust, 2002–5, 2005, 146 pp. <<http://www>.

- uclan.ac.uk/facs/health/socialwork/bromleybybow/publications.htm).
- Hanses, Andreas: *Soziale Arbeit: Dienstleistung oder Fallbezug?* Lecture to the 'Theorie AG' Soziale Arbeit. Bielefeld: Haus Neuland, Nov 30/Dec 1, 2001, pp. 1–11.
- International Review of Sociology*, Vol 7, 2003, Nr 3.
- Jones, Kip. Bournemouth University. <performsoesci@jiscmail.ac.uk>.
- Kontos, Maria: Considerations on the biographical embeddedness of ethnic entrepreneurship. *Biographical methods and professional practice: an international perspective* (eds. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat and Ursula Apitzsch). Bristol: Policy Press, 2004, pp. 57–71.
- Murard, Numa: Guilty Victims: social exclusion in contemporary France. *Biography and social exclusion in Europe: experiences and life journeys* (eds. Prue Chamberlayne, Michael Rustin and Tom Wengraf). Bristol: Policy Press, 2002, pp. 41–60.
- Oevermann, Ulrich: *A revised theoretical model of professionalisation*. Frankfurt/M: Unpublished paper, 2001, pp. 1–27.
- Roer, Dorothee and Maurer-Hein, Renate: Biographie und soziale Arbeit – vom theoretischen Konstrukt zur Grundlage praktischen Handelns. *Biographie und soziale Arbeit* (ed. Andreas Hanses). Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2002, pp. 47–61.
- Rustin, Michael: Reflections on the biographical turn in social science. *The turn to biographical methods in social science* (eds. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat and Tom Wengraf). London: Routledge, 2000, pp. 33–52.
- Schütze, Fritz: Organisationszwänge und hoheitsstaatliche Rahmenbedingungen im Sozialwesen: Ihre Auswirkung auf die Paradoxien des professionellen Handelns. *Pädagogische Professionalität. Untersuchungen zum Typus pädagogischen Handelns* (eds. Arno Combe and Helsper Werner). Frankfurt/M: Suhrkamp, 1996, pp. 183–275.
- SOSTRIS Final Report* (SOE2-CT96-3010), <<http://cordis.europa.eu/search/documents/documentlibrary/2506EN.pdf>>.
- SOSTRIS Working Paper I: Social exclusion in comparative perspective*, University of East London, 1997. Available from <p.m.chamberlayne@open.ac.uk>.
- SOSTRIS Working Papers*, <<http://www.uel.ac.uk/cnr/working.htm>>.
- Wengraf, Tom: *Qualitative research interviewing: biographic narrative and semi-structured methods*. London: Sage, 2001.
- Wengraf, Tom: *Short guide to biographic-narrative interpretive method (BNIM)*, 2007. Available from <tom@tomwengraf.com>.

Primerjava študij primerov in pomen strategije: iztiskanje soka iz biografskih metod

Povzetek

Prispevek se posveča primerjanju študij primerov ter formuliranju predlogov politične strategije, dveh poznejših stadijev biografske raziskave, s čimer želi poudariti, da je slednjima potrebno nameniti dovolj časa. Preučuje tudi sprejemljivost dostopnih socioloških in političnih konceptov za biografski pristop tako na lokalni kot na evropski ravni, ter izziv, ki ga holistična biografska raziskava v nastajanju predstavlja dominantni revizijski kulturi. Primerjanje študij primerov lahko opišemo kot bogat proces v nastajanju, v katerem se prepletajo empiričnimi detajli in sinkretistično mišljenje, rezultati pa so odvisni tako od narave posameznega primera kot od domišljije raziskovalca.²⁷ Prispevek, ki črpa iz projekta SOSTRIS (Socialne strategije v družbi tveganja, 1996–1999), se osredotoča na študijo primera Stevena, nezaposlenega diplomiranega imigranta druge generacije v Britaniji. Študija v biografskem materialu prikazuje vzajemno igro osebnega in družbenega ter moči in strukture. Implikacije strategij iz Stevenovega primera so – skupaj s splošnejšimi zaključki o strategijah – vzeti iz knjige projekta SOSTRIS z naslovom *Biography and social exclusion in Europe* (Biografija in družbeno izključevanje v Evropi).²⁸

²⁷ Ehrenzweig, *The hidden order of art*.

²⁸ *Biography and social exclusion in Europe*.

Mojca Kovačič
Neva Makuc
Gordan Ravančič
Boris Golec
Pavlina Bobič
Bojan Godeša
Hrvoje Petrić
Annamaria Lesigang Bruckmüller
Prue Chamberlayne

Historični seminar 6

je dostopen tudi na spletni strani
<http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga>

10 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>